

Encycl. O.

52.

96.

STAMPFEL-FÉLE
ANYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

116.

Dr. Schmidt Márton

GÖRÖG RÉGISÉGEK

Ára 60 fill. • 30 kr.

POZSONY-BUDAPEST
KIADJA
STAMPFEL K.

Stampfel Károly kiadásában Pozsonyban

megjelent és tőle, valamint minden hazai könyvárustól megszerezhető:

„Tudományos Zseb-könyvtár“

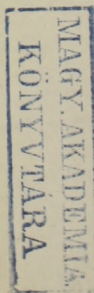
Minden egyes füzet 30 kr. = 60 fillér.

A „Tudományos Zseb-könyvtár“ időhöz nem kötött, 60 filléres kis füzetekben jelenik meg s a tudományok minden ágára kiterjeszkedik.

A „Tudományos Zseb-könyvtár“ idővel mindazt felöleli, ami az általános műveltség körébe tartozik. A csinos külsejű füzeteket, rendkívüli olcsóságukra való tekintettel, bárki könnyen megszerezheti, aki pedig a hasznos tudnivalók ismeretét a legkényelmesebb módon akarja elsajátítani, az föltétlenül vegye meg a „Tudományos Zseb-könyvtárt“. A jó magyarsággal és eleven stílussal megírt füzetek főbb vonásokban világos képet adnak az illető tudományról és megismertetik az olvasót mindazzal, amit az illető szakmából okvetetlenül tudnia kell.

Eddigelé a következő füzetek jelentek meg:

1. Földrajzi és statisztikai tabellák. Összeállította Hickmann A. és Péter J.
2. Számítási példatár. 2. kiad. Irta Dr. Lévay Ede.
3. Kis latin nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
4. Magyar irodalomtörténet. 2. kiad. Irta Gaal M.
5. Görög nyelvtan. Irta Dr. Schmidt Márton.
6. Francia nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
7. Angol nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
8. Római jog. I. Institutiók. Irta Dr. Bozóky A.
9. Római jog. II. Pandekták. Irta Dr. Bozóky A.
10. Egyházjog. (Kathol.) Irta Dr. Bozóky Alajos.
11. Magyar nyelvtan. Irta Gaal Mózes.
12. Magyar stilisztika. Irta Gaal Mózes.
13. Magyar retorika. Irta Gaal Mózes.
14. A sík trigonometriája. Irta Dr. Lévay Ede.
15. Római régiségek. Irta Dr. Schmidt Márton.
16. Magyarország oknyomozó története. 2. kiad. Irta Cseh L.
17. Kereskedelem története. Irta Dr. Stirling S.

- 18–20. Egyetemes irodalomtörténet. Irta Hamvas J.
21. Nemzetközi jog. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
22. Magyar poetika. Irta Gaal Mózes.
23. Planimétria példatárral. Irta Dr. Lévay Ede.
24. A római nemzet irodalom története. Irta Márton J.
25. Német nyelvtan. Irta Albrecht János.
26. Oszmán-török nyelvtan. Irta Dr. Pröhle Vilmos.
- 27–30. Árúisme-lexikon. Irta Dr. Koós Gábor.
- 31–34. Magyar magánjog. Irta Dr. Katona Mór.
35. Számítan. Irta Dr. Lévay Ede.
36. Logarithmustáblák. Összeállította Polikeit K.
- 37–38. Magyarország őskora. Irta Darnay Kálmán.
- 39–40. Magyar büntetőjog. Irta Dr. Atzél Béla.
- 41–42. Bünvádi perrendtartás. Irta Dr. Atzél Béla.
43. Kis növénygyűjtő. Összeállította Dr. Cserey A.
44. Algebra. Irta Dr. Lévay Ede.
45. A magyar helyesírás törvényei. Irta Gaal Mózes.
46. Ábrázolástan. I. füzet Irta Dr. Kolbai Arnold.
47. Ábrázolástan. II. füz. Rajzok az ábrázolástanhoz
- 48–49. Növényhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
50. Stereometria. Irta Dr. Lévay Ede.
51. Világtörténet. I. rész. Irta Cseh Lajos.
- 52–53. Stilisme. Irta Boros Rudolf.
54. Levelező gyorsírás. Irta Bódogh János.
55. Magyar közigazgatási jog. Irta Dr. Falcsik D.
56. Alkotmányi politika. Irta Dr. Gratz Gusztáv.
- 57/57a. Magyar pénzügyi jog vázlata. Irta Dr. Bartha B.
58. Általános földrajz. Irta Hegedűs István.
59. Ethika. Irta Dr. Somló Bódog.
60. Ásványhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
61. Zeneműszótár. Összeállította Goll János.
62. A görög irodalom története. Irta Márton Jenő.
- 63–64. A zománcz. Irta Mihalik József.
65. Vita-gyorsírás. Irta Bódogh János.
66. A magyar váltójog. Irta Dr. Berényi Pál.
67. Világtörténelem. II. rész. Irta Cseh Lajos.
- 68–69. A rajzolás vezérfonala. Irta és rajzolta Boros R.
- 70–72. Mythologia. Irta Dr. Losonezy Lajos.
73. Általános zenetan. Irta Goll János.
74. Államszámviteltan. Irta Dr. Berényi Pál.
75. Jogbölcsélet. Irta Dr. Somló Bódog.
76. Rovargyűjtő. Irta Dr. Cserey Adolf.
77. Szervetlen chemia. Irta Schwickler Alfréd.
78. Mechanika. Irta Dr. Lévay Ede.
79. Sociológia. Irta Dr. Somló Bódog.
80. Logika. Irta Dr. Schmidt Márton.
81. Akusztika. Optika. Hőtan. Irta Dr. Lévay Ede.
82. Árúüzleti szokások. Irta Dr. Matavovszky Béla.
83. A német irodalom vázlata. Irta Albrecht János.
84. Kereskedelmi jog. Irta Dr. Berényi Pál.

85. Elektromosság és mágnesség. Irta Dr. Lévay E.
86. Kosmografia. Irta Dr. Bozóky Endre.
- 87—89. Lepkehatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
- 90—91. A testgyakorlás alapelemei. Irta Dr. Ottó József.
92. Kis physikai földrajz. Irta Dr. Bozóky Endre.
93. Szerves chemia. Irta Schwicker Alfréd.
94. Világtörténet. III. rész. Irta Cseh Lajos.
95. Analytikai síkmértan. Irta Dr. Lévay Ede.
- 96—98. Bogárhatározó. Irta Dr. Cserey Adolf.
99. Meteorologia. Irta Dr. Bozóky Endre.
100. A magyar művelődés története. Irta Dr. Bartha J.
101. Astronomia. Irta Dr. Wónaszek A. Antal.
102. Bevezetés a jog- és államtudom. Irta Dr. Kun B.
103. Banktechnika. Irta Juhász Kálmán.
104. Kereskedelem-isme. Irta Dr. Berényi Pál.
105. Gyakorlati olasz nyelvtan. Irta Dr. Cs. Papp J.
106. Fotografálás. Irta Sajóhelyi Béla.
107. Dramaturgia. Irta Rakodeczay Pál.
108. Anthropologia. (Embertan) összeállit. Lósy J.
109. Lélektan. Irta Dr. Schmidt Márton.
110. Physikai zsebkönyv. Irta Dr. Bozóky Endre.
111. Német helyesírás. Irta Albrecht János.
112. Matematikai szünórák. 1. füz. Irta Mikola S.
113. Aesthetika. Irta Dr. Bartha József.
114. Matematikai szünórák. 2. füz.- Irta Mikola S.
115. Algebrai példatár. 2. kiad. Irta Dr. Lévay Ede.

A „Tudományos Zseb-könyvtárban“ legközelebb, de időhöz nem kötötten, a következő kötetek megjelenése van tervbe véve :

Egészségtan	Közjog
Építési enciklopédia	Művészet története
Fejlődéstan	Nemzetgazdaságtan
Fogalmazványok	Népisme
Földrajz (politikai)	Oktat. módszertan
Földtan	Orosz nyelvtan
Galvanoplastika	Otvösségtan
Galvanostegia	Paedagógia
Geológia	Pénzügytan
Görög régiségek	Polg. perrendtartástan
Jogtörténet	Statisztika
Képzőműv. története	Természetrajz :
Keresk. földrajz	Állattan Gombaisme
Keresk. számtan	Növénytan Ásványtan
Könyvviteltan	

Minden egyes szám 60 fillér.

STAMPFEL-FÉLE
TUDOMÁNYOS ZSEB-KÖNYVTÁR.

— 116. —

GÖRÖG RÉGISÉGEK.

IRTA

DR. SCHMIDT MÁRTON

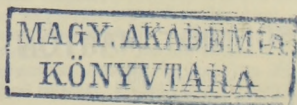
ÁLL. FŐGYMN. TANÁR.

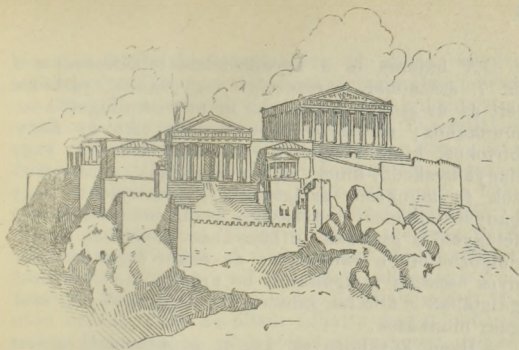
14 ÁBRÁVAL.

POZSONY. 1903. BUDAPEST.

STAMPFEL KÁROLY KIADÁSA.

Athenae fellegvára (Akropolis).

BEVEZETÉS.

A lakosság beosztása.

A görög államok lakossága általában polgárokból idegenekből és nem szabad emberekből állott; ezen utóbbiak részben rabszolgák részben jobbágyok voltak.

A rabszolgaság Görögországban már Homeros idejében és előbb is megvolt. A rabszolga az úr vagyonának egy része volt; mint ilyen, apáról fiúra szállt, el volt adható, sőt megölhető. Sorsa egészen urának akaratától függött; rendszeren azonban tűrhető volt. A rabszolgák száma eleinte nem volt túlságos nagy. A házban mindenféle szükséges szolgálatot teljesítettek, a házon kívül mint pásztorok és mezei munkások találtak alkalmazást. A mellett szabad parasztok is voltak, a kik maguk munkálták meg földjeiket; sőt királyok fiai is őrizték a nyáját. Az akkori emberek igényei nem voltak nagyok. Az asszonyok gondoskodtak a ruházatról; a gazdaságban szükséges szerszámokat elkészítették az urak magok és rabszolgáik. Előkelő emberek is értettek kézimunkákhoz. Bérért dolgozó munkásosztály ebben az időben nem volt.

A hajózás és a kereskedelem fejlődésével a 8. és 7. században a rabszolga vagyonszerző eszközzé lett az úr szolgálatában. Az úr már nem fogott kézimunkához; ezt szégyennek tartotta. Az úr nagybirtokos, kinek földjeit a rabszolgák művelik, vagy nagykereskedő, kinek hajóin rabszolgák, mint matrózok és munkások szolgálnak, gyártulajdonos vagy bányatulajdonos; a rabszolga pedig munkás, esetleg felügyelő a gyárban, a bányában. Néha önállóan is dolgozhatott a rabszolga; de ekkor évenként bizonyos összeget szolgáltatott be urának. Az állam szolgálatában is állottak rabszolgák, mint rendőrök, szolgák, munkások.

Ilyen körülmények között a rabszolgák száma különösen a kereskedelmet és ipart űző államokban felszaporodott. Korinthusban Görögország virágzásának idején kétszerannyi volt a rabszolga, mint a szabad polgár; épígy Aeginában. Attikában körülbelül egyenlő számban voltak szabadok és rabszolgák.

A rabszolgák helyzete általában ugyanaz maradt, mint volt a régi időkben; Athenben csak bírói ítélet után volt szabad rabszolgát megölni. Túlságos szigorú bánásmód ellenében védelmet találtak a rabszolgák bizonyos szentélyekben.

A törvényszék előtt mint panaszos a rabszolga helyett az úr jelent meg. Ha valaki a rabszolgát bántotta, az úr kártérítést követelhetett érte. Törvényszék előtti vallatásnál kínzásoknak vetették alá a rabszolgát, mert a görögök véleménye az volt, hogy csak ilyen módon lehet rabszolgától az igazat megtudni.

A rabszolga felszabadítása vagy az állam vagy az úr által történt. Az állam különös érdemekért szabadtított fel rabszolgákat; a rabszolga ura az állam részéről kárpótlásban részesült. A felszabadított rabszolga néha polgárjogot kapott, rendesen csak *metoikos* lett.

A magános ember rabszolgájának felszabadítása történhetett az úr önszántából vagy a rabszolga részéről kiváltás által. Minthogy a rabszolga maga érvényes adás-vevési szerződést nem köthetett, a rabszolga az egyik istenre bízta pénzét, s ennek az istennek papja kötötte meg a rabszolga helyett a szerződést. Némely helyen a rabszolga felszabadításáért határozott díj volt megállapítva. Néha a felszabadítás

bizonyos feltételekhez volt kötve, pl. ahhoz, hogy a rabszolga tovább is az előbbi ura szolgálatában marad.

Ezeztől a rabszolgáktól meg kell különböztetnünk a jobbágyokat, mint a milyeneket Thessaliában és a dór államokban találunk. Ezek az illető tartományok régi lakói, a kik a jövevény nép leigázása által kerültek jobbágyságba. Ezek közé valók a heloták Spártában. Ők a röghöz kötött földművelők, a kik a hódítás után földekre osztott területet uraik számára megművelték. A föld ura nem rendelkezhetett szabadon a jobbágygyal. Az állam állapította meg, mennyit fizet egy ilyen jobbágy az általa művelt föld után urának. Csak az állam adhatta meg a jobbágy-nak a szabadságot. A jobbágy szerezhette magán-vagyont is.

Spartában a heloták katonai szolgálatot is teljesítettek, eleinte mint uraik fegyveres szolgálói, később mint nehéz fegyverzetűek is. A heloták gyakran veszedelmesekké váltak uraikra, az államra nézve, a miért is a gyanusakat gyakran láb alól eltették.

Nem teljes polgárjogú lakosok voltak még az idegenek (ξένοι). Spartában idegenek letelepedése nem volt megengedve. Egyes államokban, így Athenben nevéik *metoikoi*, másutt paroikoi, enoikoi, katoikoi stb.

Athenben minden idegen embernek be kellett magát jelentenie metoikosnak; mint ilyen bizonyos díj fejében (metoikion) az állam részéről védelemben részesült. Az idegenek érdekeiknek védelmére egy polgárt bíztak meg (*prostates*), a ki közvetítette ügyeiket az állammal és a törvényszékkal. A kereskedelem vagy ipar szabad gyakorlásáért szintén fizettek bizonyos járulékot. Földbirtokot nem szerezhettek, érvényes házasságot polgári joggal bíró egyénnel vagy attól származó leánynyal nem köthettek. A háború esetén kivetett jövedelmi adót ők is fizették, még pedig nagyobb arányban, mint a polgárok. Ezen kívül *leiturgiákat* is kellett átvenniök, azaz bizonyos személyes szolgálatokat vagy anyagi áldozatokat a melyekre gazdagabb polgárok időszakonként kötelezve voltak. Végül katonai szolgálatot is teljesítettek az idegenek; a kinek megfelelő vagyona volt, mint hoplita szolgált; a többiek mint hajós legénység.

Különös szolgálatok által kitünt idegenek kitüntető czimeket vagy bizonyos előjogokat nyertek, mint

felmentést a metoikion fizetése alól, földbirtok vásárlásra jogot, egy sorban harczolhattak polgárokkal stb.

Athenben kedveztek az idegenek letelepedésének, mert szükség volt hajós legénységre és mert emelték a kereskedelmet és ipart.

A polgárok.

A polgároknak csak demokratikus államokban volt részök az államhatalom gyakorlásában. Egyes oligarchikus államokban a kormány és az igazságszolgáltatás egy néhány hivatal kezébe volt letéve, a melyekhez csak előkelő családok juthattak. A többi polgárok minden tekintetben szabadok és magánjogiilag az előkelőkkel egyrangúak voltak, csak épen a kormányzásból és igazságszolgáltatás gyakorlásából voltak kizárva.

A polgárjogot csak teljesjogú polgároktól származó egyén gyakorolhatta. Csak kivételesen adták meg demokratikus államokban a polgárjogot olyanoknak, a kik nem teljes jogú (idegen, rabszolga) apától vagy anyától születtek. Az ilyen vegyes házasságból született gyermekek rendesen törvényteleneknek vettek és az örökösödésből ki voltak zárva.

Az állam körül szerzett érdeméért a nép határozata adta meg a polgárjogot. Ezen új polgárok a régi polgárokkal egyenlő rangúak lettek, csak bizonyos hivatalokból voltak kizárva.

A család.

A teljes család állott az atyából, az anyából, a gyermekekből és a rabszolgákból. A családapa volt a ház ura (κύριος). Hatalma nem volt zsarnoki, hanem inkább a királyéhoz hasonló. A családapa volt a család természetes gondozója és képviselője. Ő végezte a háziistenek tiszteletét, s tanította ezt fiának. A törvényszék előtt ő képviselte a felesége, a gyermekek, a rabszolgák dolgait. Az asszony, az attikai törvények szerint, mindig kiskorú volt. Gyámja volt atyja, nagykorú fítestvére, férje vagy nagykorú fia. Mindamellet házassága idejében is az övé maradt a házasságba hozott vagyona; evvel ő maga rendelkezett.

Az asszony halála után vagy elválás esetén, a férj elesett az asszony vagyonának élvezetétől. Ha gyermekek maradtak az asszony halála után, ezeké lett az anya vagyona; ha nem maradtak, a vagyon átszállott az asszony rokonaira.

Az apa tartozott gondoskodni gyermekeinek neveléséről és oktatásáról, gyermekeit büntethette, sőt a legrégebb időben el is adhatta. Bizonyos esetekben a fiút a családból kitagadhatta, de ezáltal elesett azon előnyöktől, a melyekről az attikai törvények gondoskodtak: a fiú tartozott apjának vénségében, nyomorában és betegségében róla gondoskodni. Ha a fiú nagykorú lett, az állam őt önálló egyénnek ismerte el, a fiú az apa gyámsága alól kikerült, és öröklött vagyonáról szabadon rendelkezhetett. A nagykorúság időpontja a különféle államokban különböző volt. Athenben az ifjút megkezdett 18-ik évével nagykorúsították; e korban vették fel az ifjút a polgárok lajstromába. Az apa elhalása után a megmaradt vagyon a fiúk között egyenlően elosztott vagy közös birtoknak megmaradt. A leányok csak arra tarthattak igényt, hogy őket eltartsák, esetleg kiházassítsák.

A nemzetségek és törzsek.

A szülőktől származó fiúk, unokák és dédunokák (tehát a testvérek, unokatestvérek és azok gyermekei) bizonyos sacralis köteleességek és öröködési jogok által összetartozó községet alkottak. Az egyedül öröklő árva leánynak legközelebbi férfi rokonai kötelesek voltak a leány kiházásításáról gondoskodni, illetve azt elvenni.

Az egy közös őstől származó rokonok (γεννῆται) kik a nagy számuk és elszéledésük miatt már nem vétettek vérrokonoknak (συγγενεῖς), szintén egy testületet alkottak (γένος néhol πατρία), melynek közös nemzetségi kultusza volt. Ez a testület, a nemzetség, névlajstromot vezetett, a melybe bejegyezték a nemzetség ujszülötteit.

Ezen nemzetség és a törzs között áll még egy község, a φρατρία. Az egymással rokonságban álló nemzetségek bizonyos istentiszteleti szertartásokat, így a Zeus Phratrios és az Athena Phratría tiszteletét, együtt végezték. A gyermeket a phratrianak is be-

jelentették; ezen bejelentés által ismertetett el a gyermek polgári származása, ismertettek el majdani polgári jogai.

Több nemzetség egyesülése által jön létre a törzs, φυλή. A dóroknál három törzset találunk Ὑλλεῖς, Δυμᾶνες, Πάμφωλοι. Az ionoknál találjuk a Τελέωντες, Ὀπλητες, Ἀργαδεῖς, Αἰγικορεῖς törzseket. A törzseket szintén közös istentisztelet fűzte egybe; a törzs élén előljáró állt. Ezen kívül nagy politikai és katonai jelentőségek is volt e törzseknek. Az állami hivatalok összeállítására, a sereg szervezetére, úgy látszik, befolyással volt a nép felosztása φυλή-kre, törzsekre. Spartában a gerusia 30 tagja megfeleltethetett a három dór törzsnek, Athenben a 400-ak tanácsa a négy ion törzsnek.

A községek és kerületek, a falu és a város.

A lakosság eleinte erődítetlen falvakban (χωμαί, δῆμοι) lakott. A közeleső falvak lakói veszedelem idején egyesültek, a nélkül hogy ezen egyesülés által egy szerves egység alakult volna. Sparta még Thukydides idejében nem volt város, hanem csak 5 falunak (χωμαί) complexusa. Ilyen komplexusokból alakultak a városok (πόλεις), melyeknek lakói városi embereknek (πολίται) nevezték magukat tekintet nélkül arra, hogy tényleg a város területén laktak-e vagy azon kívül. A városok beosztása kerületekre csakhamar szükséges lett; a kerületekre való beosztás alapján történt a hadsereg és a közigazgatás szervezése. A kerületekre való beosztás, melynél fogva nemes és nem nemes polgár egyenlő jogúvá lett, elősegítője lett az állami intézmények demokrotizálásának.

Attikában Kleisthenes 100 kerület, demost, alakított azáltal, hogy több falusi községet egy kerületbe foglalt össze, a várost pedig több kerületre osztotta. A demos élén állt a δῆμαρχος és egy néhány tisztviselő. Egynéhány demos, eredetileg 10, egy phylet alkotott, melynek ismét saját területe és fontos teendője volt. A phylek voltak a sereg szervezetének alapja; mindegyik phyle 50 tagot küldött az 500-ak tanácsába, és egy-egy tagot a tiztagú tisztviselő-collegiumokba. Az attikai ember teljes nevénél mindig meg volt mondva, hogy az illető melyik demosból való.

Az államformák és azok fejlődése.

A homerosi állam és a királyság.

A görög államoknál már a legrégebbi időkben a királyságot találjuk. A királyság isteni eredetű. Zeus átadja az uralkodónak a kormánypálczát és avval együtt a királyi hatalmat, a mely által igényt kap a király az őt megillető tiszteletre, alattvalóinak engedelmességére. A királyok Zeus különös oltalma alatt állanak; tőle, vagy valamely más istentől erednek, a miért *διοτρεφεῖς* vagy *διογενής*-nek hívják.

A királyi hatalom örökös; de ezért nem száll a királyi hatalom okvetlen a fiúra, szállhat testvérre, vőre.

A nép a királynak a község földjéből ad egy részt (*τέμενος*), mely királyról királyra száll; a nép adózik; ezen adományok (*δῶρα*, *δωτῖνα*) és járandóságok (*θεμιστες*) főleg termények. Háborúban, vagy ha a királynak vendége van, rendkívüli adományokkal szolgál a nép. A zsákmányból a nagyobb rész az övé, lakománál megtisztelő hely és nagyobb adag.

A király hatalma nem volt önkényes és zsarnoki. Alattvalóihoz a király körülbelől oly viszonyban állott, mint a családapa a családhoz. Ő képviseli a községet az emberekkel és istenekkel szemben. A község nevében ő mutatja be az áldozatot az isteneknek; ő fogadja az idegen népek követeit; a háborúban ő áll a sereg élére; ő tárgyal az ellenséggel a nép nevében; emberei engedelmeskedni tartoznak; a király tartozik embereit védelmébe venni, az elesetteket megboszulni.

A király hatalmát korlátozza a tanácsadók véleménye. A tanácsadók (*γέροντες*, *βουλευφόροι*, *ἡγήτορες* *καὶ μέδοντες*) a király palotájában gyülekeznek, megvendégeltetnek, s azután tanácskoznak. A király nem tartozik a tanácsadók véleménye szerint eljárni; de mégis előnyösebb az egyetértés a király és a tanácsadók között. Különösen a bíráskodásban segítenek a tanácsadók a királynak; az igazságszolgáltatás nem történik törvények alapján, hanem hagyományos szokás szerint. Gyilkosság esetében nem az állam ítélkezik; a vérboszú joga a rokonokat illeti.

Az egész nép és a sereg is szokott tanácskozásra összegyűlni. A gyülekezetnek, valamint a gyülekezés

helyének neve: agora. A gyülekezeten résztvevők sorokban ülnek; a királynak megtisztelő hely van fenntartva. A hírnökök tartják fen a rendet a gyűlésen. A gyűléseken rendszeren csak az előkelők beszélnek, de beszélhet a nép embere is, csak ne sértse meg a királyt illető tiszteletet. E tanácskozáson szóba kerül mindaz, a mi a népet illeti. Szavazás nincs. A nép hangos kiáltással fejezi ki tetszését. A király a nép kívánsága ellenére is cselekedhetik; de általában tanácsosabbnak tartották a nép akarata szerint eljárni.

Az ilyen módon állammá egyesített népnek, valamint a területnek neve, a melyen lakott: δῆμος. A δῆμος politikai központja a város, πόλις. A város lakói πολῖται. Ezekkel szemben az ἀγροῖωται: a falusiak, az ἀγρός lakói.

Az átmenet a királyságtól az aristokraczia uralmához.

A királyság átalakulása aristokracziává úgy képzelhető, hogy idővel a király körüli tanácsadók testületének hatalma trónviszályok és szerencsétlenül viselt háborúk idején mindinkább megnagyobbodott; bizonyára emelte e hatalmat egyes királyok elpuhulása vagy zsarnoksága. Néhol a királyság helyére oligarchia, a királyi család tagjainak uralma lépett.

Már a homerosi költeményekben ellentétbe vannak helyezve az aristokraták, ἀριστῆς, ἀριστοι, ἀγαθοί a nem nemes emberekkel, κακοί vagy χερῆς. A nemes származású embert jellemzi az okos beszéd a tanácsban, a vitézség a harcban és egyéb erények. Ők a király tanácsadói. A harcban mint ἱππῆς, harci szekérről harcolók, vesznek részt. A későbbi korban a βασιλεύς szó, amely eleinte csak a királyt jelölte, a nemes ember megjelölésére is szolgál; közöttük a király a „primus inter pares“, βασιλεύτατος. A nemes ember is istentől származtatja magát, mint a király; ő is hord kormánypálcát; ők valósággal törzsfőnökök, a kik a király mellett uralkodnak; gyakran tanácskozássra gyűlnek össze és a királyt meghívják. A király halála után ők fenntartják maguknak a királyi szék betöltésének jogát.

A királyi czímet egyes államokban vallásos aggodalmak folytán később is megtartották és tiszt-

viselőknak adták, a kik a királytól bemutatott áldozatokat végeztek és formailag az első helyet foglalták el az államban.

Az oligarchia.

A kereskedelem és ipar fellendülésével, különösen a K. e. 700. év körül megkezdett pénzverés után nagy változás állott be Görögország gazdasági és társadalmi életében. A bevétel által a termények értéke leszállt, a földesurak (a nemesség) elszegényedtek, egy gazdag kereskedőosztály jött létre, a mely szintén megkapta részét az államhatalom gyakorlásában.

A hatalom ilyen módon átment egyes helyeken kevés számú gazdagok kezébe (*ὀλιγαρχία*). Minthogy a gazdagság volt ezen új nemesi osztály főjellemezője, az uralkodó osztály tagjait egyszerűen a *gazdagoknak* (*οἱ πλοῦστοι*) nevezték.

Az oligarchiának négy formáját lehet megkülönböztetni.

1. A hatalom le van téve kevés, de nagyon gazdag ember kezébe; de több-kevesebb része van a kormányzásban mindenkinek, a ki egy bizonyos vagyonnal rendelkezik.

Ilyen mérsékelt oligarchia volt közvetlenül a 400 bukása után Athenben, mikor az államhatalom gyakorlásában része volt mindenkinek, a ki teljes fegyverzettel tudta magát ellátni.

2. Az államhatalom gyakorlásában résztvevett egy bizonyos meghatározott számú gazdag ember. Halál esetén bekövetkezett üresedéskor a megfelelő vagyonnal bíró emberek közül választottak tagokat.

3. Bizonyos előkelő családok legidősebb tagjai osztották meg a hatalmat. A fiú csak apja halála után kapott részt a hatalom gyakorlásában; testvérek közül csak a legidősebb.

4. A legszélsőbb oligarchia (*δυναστεία*) az, a mikor a hatalom egy pár hatalmas ember kezében van, kik már nem is megállapított törvények szerint, hanem tisztára önkény szerint uralkodhattak. Ilyen dynastikus oligarchia volt Thebaeben a perzsa háborúk idejében.

A törvényhozók és tyrannusok.

A kereskedelemmel egyidőben kifejlődött az ipar is. Különösen kereskedelmi városokban, Korinthusban,

Athenben, sokan ráadták magukat a behozott nyers-termények ipari feldolgozására. Ezen iparúzó osztály, a kézművesek nem részesültek megbecsültetésben; a nemesek megvetették a keze munkája után élő embert. Ez a polgári osztály lassan-lassan, Athenben a hatodik század elejétől kezdve, politikai jelentőséget nyert. Az ellentét a nemesi és a polgári osztály között természetes; amott a megvetés, az előjogok, itt a fáradozás, az elnyomottság. A követelések, a melyekkel ez az osztály előállott: jogegyenlőség, törvények feljegyzése, gazdasági reformok.

A hol a nemesség eléggé meggondolt volt és nem engedte, hogy a dolgok szélsőségeig jussanak, ott rendesen kiegyeztek egy ember választásában, a ki egy oly államrendet állapított meg, a mely mind a két félre nézve igazságosnak tetszett. Az ilyen emberek voltak a törvényhozók (αἰσχυρῆται); ezek között legismeretesebb Solon Athenben, a ki a föld-birtokot terhelő adósság elengedésével az adósság folytáni rabszolgaság eltörlésével a földművelő népen segített és új alkotmányt teremtett, mely a jogokat az államnak fizetett adók szerint szabályozta.

Az egyes néposztályok közötti egyenetlenségnek egy gyakran tapasztalható következménye volt a *tyrannis*. A görögök *tyrannoson* olyan férfiút értettek, a ki nem törvényes úton jutott az egyeduralkodhoz, önkénye szerint uralkodott, és nem annyira a közjót, mint inkább a saját érdekeit tartotta szeme előtt. Igen gyakran a tapasztalatlan polgári osztály segítségével jutottak a tyrannusok az egyeduralkodhoz; a polgárok a nemesek megbuktatása után azt vették észre, hogy az őket vezető férfiú tőlük is független, önkényes úr. A tyrannusok gyakran a nemesi osztályból valók voltak, kik nem részesültek rangbeli társaiknál kellő megtiszteltetésben; az ebből folyó elkeseredés volt a hatalomra törés indító oka. Néha magas, nagyhatalmú, független tisztviselő állások voltak a tyrannis lépcsőfokai. A tyrannusok rendesen iparkodtak a nagy néptömeg kegyét megnyerni, a jómódú néposztályra kivetett adóval testőrséget fogadtak zsoldjukba, avval megszállva tartották a város feletti várat, esetleg költséges építkezésekkel, a művészetek és költészet ápolásával iparkodtak maguknak dicsőséget szerezni, a népet foglalkoztatni és zavargásoktól távol tartani. A tyrannusok csak ritkán hagyhatták

örökbe fiaiknak a hatalmat, még ritkábban maradt három nemzedéken át a tyrannis egy családban.

A tyrannis bukása után vagy oligarchia következett mérsékeltőbb formában vagy demokraczia.

A demokraczia.

A demokraczia ellentétben az oligarchiával, a melyben a polgárok csak egy töredéke vesz részt az államhatalom gyakorlásában, az a kormányforma, melyben a többségben levő néposztály (οἱ πολλοί, τὸ πλῆθος) uralkodik.

A demokraczia nem zárta ki a gazdagot, a nemest, mint a hogy kizárta az oligarchia a szegényt, de a gazdag természetesen nem érvényesülhetett a demokracziában, mert szám szerint visszamaradt a szegény mögött.

A demokracziát jellemzi a törvény előtti egyenlőség, hogy nem érvényesül a kormányzásban *egy* ember akarata, a törvény dönt, a nép maga kormányoz, vannak felelős tisztviselői, a kik évenként változnak, néha fizetést kapnak, néha ingyen szolgálják az államot.

A demokracziának négy formáját lehet megkülönböztetni:

1. Mindenki részt vesz a népgyűlésen és a törvénykezésben, a magasabb hivatalok bizonyos vagyonhoz, censushoz vannak kötve. A népgyűlés ritkán jön össze; főfeladata a tisztviselőket megválasztani, a béke és háború felett dönteni, szerződéseket kötni idegen államokkal.

2. Minden polgár bármely hivatalhoz eljuthatott. Nagy súly van helyezve a *tiszta* polgári származásra.

3. A harmadik formája a demokracziának eltekintett ezen utóbbi feltételtől.

4. A legszélsőbb demokraczia: A népgyűlés határozata a törvény *felett* áll. Az első három formában a népgyűlés csak a törvény rendelkezésein *belől* dönthetett. A népgyűlések gyakoriak. A szegény ember a népgyűlésen való részvételért díjat kapott. A gazdag embert üzleti elfoglaltsága távol tartotta a népgyűléstől. A népgyűlést főleg kézművesek, kereskedők, napszámosok, hajósok, halászok látogatták; ezek a háborúban könnyű fegyverzetűek.

A demokracziát legjobban jellemző *népgyűlés* nem lehetett mindig együtt. Azért szükség volt itt egy kisebb testületre (*βουλή*), mely a népgyűlés elé kerülő dolgokat előkészíti. A *βουλή* tagjai néha census alapján, néha attól függetlenül választott tagok; számuk 120 és 600 között változott. Ez a tanács bizottságokra oszlott, melyek az év egy bizonyos ($\frac{1}{12}$, $\frac{1}{10}$) részén át együtt maradtak. A bizottság tagjai *προτάσεις*, *προστάται*; elnöke *ἐπιστάτης*.

Főtisztviselő és hivatal a királyság és az oligarchia idejében kevés volt; a főtisztviselő neve *πρότανις*, *ἄρχων*, néha *βασιλεύς* vagy *δημιουργός*. Az államok fejlődése a hivatalok megszorítását tette szükségessé; különben a demokracia érdeke is kívánta az *egy* hivatal nagy hatalmának megosztását. Athenben az első tisztviselőnek csak a család és a családjogi pörök felügyeletét hagyták meg; az állam részéről végzendő isteni tisztelet egy más tisztviselőt (*βασιλεύς*) illette; a hadügy és a törvénykezés oly pörökben, a melyekben az egyik fél idegen volt, a *πολέμαρχος*-ra bízott; a bíráskodás polgári ügyekben, a törvények feletti őrködés a hat *thesmotheta* dolga volt. A demokracia szerette a nagyfontosságú hivatalok megosztását; így osztozkodnak Athenben a hadügy vezetésében a *strategák* (tizen), úgy hogy a *polemarchos*, időnk folyan csak az idegen bíráskodást végezte. A hol a hajóhad fontossággal bírt, ott egy külön *ναύαρχος* állást alkottak. A legmagasabb hadügyi tisztviselők voltak egyszersmind a sereg vezérei. Kisebb csapatok vezérei voltak a *ταξίαρχοι* és a *λοχαγοί*; a lovasságnál: *φύλαρχοι* és *ἑππαρχοί*; hajóskapitányok *τρίηραρχοί*.

Az igazságszolgáltatás terén a törvényszéki tisztviselők dolga volt a pör elkészítése, a törvényszék összeállítása, a tárgyalás vezetése, az ítélet végrehajtása; az ítéletet az esküdtek mondták ki. Athenben a 6000 esküdttet azon 30 évet meghaladt férfiakból sorsolták ki, kik esküdteknek jelentkeztek a *thesmothetáknál*. Az összehívott esküdtek száma általában véve igen nagy volt; számuk Athenben 200—2500 között ingadozott. Kisebb ügyekben békebírák (*διαίτηται*) és falusi bírák (*κατὰ δήμους διασται*) ítélték.

Az aristokrácia és demokrácia idejéből megmaradtak a későbbi időkre egyes intézmények, mint az *areopagiták* és az *epheták* törvényszékei, a melyek emberölések esetében ítélték.

A törvényszéki ítéletek végrehajtásával és a börtönök felügyeletével voltak megbízva a ἐνδεκα (egy tizenegy tagból álló tisztviselő testület).

Rendőri teendőket végeztek az ἀγορανόμοι, a vásári felügyelők, a σιτοφύλακες, σιτώναι, σιταγέρται, a kik a gabonakereskedés felett őrködtek; az ἀστυνόμοι, a kik egyéb rendőri felügyelettel voltak megbízva.

Az állampénztár előljárói voltak az ἀποδέκται, vagy ταμίαι; a demokratikus államokban a tisztviselők megbízatásuk idejük leteltével beszámoltak a pénzkezelésükről egy külön hivatalnak, a melynek tagjai voltak a λογισταί vagy εἰσθονοί; csak ezen leszámolás után adta meg a néptörvényszék a felmentést.

A tyrannist igen gyakran a demokrácia követte; néha a tyrannis bukása után ismét az aristokrácia jutott egy időre hatalomhoz, de ez, vagy az aristokrácián belől keletkezett pártharczok vagy az aristokrácia megfogyása következtében csakhamar átengedte a teret a népnek. Néha a demokrácia létrejöttét a győzelmes harcok által kitünt néptömeg jelentőségre jutása magyarázza.

Gyakran volt érezhető a demokrácia elleni visszahatás, így pl. ha a demokrácia féktelen volt, és rendet nem tudott hozni az államba, ha a demokrácia által kiűzött előkelők száma túlnagy lett. A hol mint pl. Athenben a demokrácia megerősödött, ott az oligarchák társaságokat, hetairiákat alapítottak tagjaik érdekeinek előmozdítására.

Athen idők folyamán a demokratikus államoknak és a demokráciának lett védője, Spárta az oligarchiának. A nagy peloponnesusi háború a demokrácia és az oligarchia versenye. A mantineai csatáig (418-ig) a demokrácia hatalma volt túlsúlyban. A szicíliai vállalat szerencsétlen kimenetele megingatta a demos hatalmát. A peloponnesusi háború befejezte után a legtöbb görög városban ismét az oligarchia jutott érvényre. Athen felszabadulása, Lysander bukása, a lakedaemoni hajóhad veresége Knidosnál ismét kedvezett a demokráciának. A Leuktra melletti csata után a peloponnesusi városokban is tért nyert a demokraczia. Később, a mikor Maczedonia és Róma hatalma lett Görögországban érezhető, ezen államok befolyása háttérbe szorított a demokrácia jelentőségét.

Az államok viszonya egymáshoz.

Nemzetközi jogviszonyok.

A legrégibb időben a közbiztonság Görögországban nem volt nagy. Határsértések, rablások elég gyakran fordultak elő, a miért is a görög ember rendszeren fegyveresen járt. A kalózkodást nem tartották szégyennek.

Az idegen ember, a koldus Zeus Xenios oltalma alatt állott; az utazó embert szívesen látták; ha nem volt hová szállnia, a király gondoskodott ellátásáról.

Egyes államok külföldön utazó polgáraik védelmére az idegen államok kötelékébe tartozó férfiakat szoktak megbízni; ezek a *προξένοι*. Ilyen *προξενος*-szá való kinevezés kitüntetés számba ment. A *προξενος*-nak mindenféle előjogokat adtak: eljárhatott idegen létére a tanácsba, népgyűlésbe, házat, földet vehetett, személye, birtoka nem volt lefoglalható, a színházban megtisztelő helyen ült. A proxenos, a mennyire hazája iránti kötelessége engedte, védte a megbízó állam érdekeit. Háború esetén a proxeniát felmondták. A proxenos gondoskodott ünnepi alkalmakra érkező követségek (*θεωροί*) megfelelő ellátásáról.

A közbiztonság emelésére szövetségek alakultak közös ellenségek ellen. Ilyen védelmi szövetségek (*ἐπιμαχίαι*) a szövethozó feleket egymás segélyezésére kötelezték.

Már a hatodik században találjuk nyomát a határvillongások esetén választott békebírósnak. Gyakran a delphii oraculum döntött ilyen viták kérdéseiben. A döntést egy harmadik állam több (három) polgárából álló testület vagy egy meglevő bíróság végezte.

Politikai szerződéseken kívül voltak még, de ritkábban kereskedelmi szerződések egyes államok között és peresügyek eldöntésére vonatkozó szerződések.

A görög államok egymáshoz való viszonyát szokás és idő által szentesített elvek állapították meg. Így

szokás volt a háború megkezdését hadüzenettel az ellenséges államnak tudtára adni. A hadüzenettel jövő küldött szentnek és sérthetetlennek tartatott. A csata után a győztes fél győzelmi emléket (τροπαίον) állított fel a zsákmányul ejtett fegyverekből. A legyőzött fél megkapta a győztes féltől az engedélyt a halottak eltakarítására. Ha a legyőzött fél ezt nem tehette, a győző végezte el ezt a dolgot. A fogságba esett katona az ellenfél birtoka volt; szokásban volt az önként meghódoltat kimélni, pénzért vagy emberért kicserélni. Közös zsákmányt a hadseregben elosztottak. A meghódoló város sorsa a meghódolás feltételeitől (δμολογία) függött. Az ostrommal bevett város sorsa keményebb volt; gyakran megesett, hogy a férfiakat megölték, az asszonyokat és gyermekeket rabszolgaságba hurczolták. A szent helyeket ilyen esetekben is sérthetetleneknek tartották. Ünnepek idejére fegyverszünetet adtak a harczoló felek.

Az amphiktyoniák és a törzsek szövetségei.

A görög törzsek egyesítésére nagy befolyással voltak az olympiai Zeus-, a delphii Apollo-, az isthmosi Poseidon- és a nemeai Zeustemplom ünnepei alkalmával tartott versenyek. Közvetlen *politikai* befolyásuk ezeknek az ünnepeknek *nem* volt. Már politikai jelentőségűek az *amphiktyoniák* azaz bizonyos szentélyek közelében levő városok és államok szövetségei. Az ilyen szövetség tagjai: ἀμφικτιόνες vagy ἀμφικτύονες. Ilyen szövetségek központjai voltak: a Poseidon szentély Onchestosban és Kalauriában, a delosi és a pythoi Apollotemplom.

Delos szigetén az ionok és a szigetek lakói szoktak volt összegyülekezni feleségestől gyermekestől. Kardalokkal és versenyekkel emelték az ünnepek fényét. Az atheniek ezen, már feledésbe merülő ünnepeket használták fel a tengerenjáró szigetlakosok egyesítésére, a mikor a politikájuk őket arra utalta, hogy tengeri hatalmat megalapítsanak. Ez által változás állott be ezen amphiktyonia szervezetében; az atheniek hatalmukat négy évenként választott ἀμφικτύονες által gyakorolták. Ugy látszik, hogy 426-ban újból szervezték ezt az amphiktyoniát. A lakedaemoniak győzelme után Delos autonómiát nyert, de már 377-től kezdve ismét az atheniek szerepelnek ezen amphiktyoniában

mint vezetők. 315-től 166-ig a delosiaiak vették át a templom gondozását és a vagyon kezelését. Ebbe az időbe esik az amphiktyonia feloszlása.

A delphii amphiktyonia eredeti székhelye Anthela falú a Thermopylaiban. Eleinte a thessaliaiak voltak a szövetségben a vezetők. A thessaliai Eurylochos volt vezére az amphiktyonok seregének, a mely Delphit a phocisi Krisa várostól, a melynek területén Delphi feküdt, függetlenné tette. Az amphiktyonok esküvel kötelezték magukat arra, hogy a szövetséghez tartozó várost nem rombolnak le; se békében, se háborúban a vizet egy ily várostól el nem zárják; ha egy város a szövetség határozatai ellenére cselekszik, azt megtámadják és lerombolják. Sokszorszent helyeket helyeztek az amphiktyonia védelme alá. Évenként kétszer gyűltek össze az amphiktyonok, tavasszal és ősszel, még pedig a szorosban (Pylai) és Delphiben. Az ügyeket egy tanács vezette (συνέδριον); a tanács állott törzsenként két tagból; minden törzsnek két szavazata volt (összesen 24 szavat); ezen tagok nevei: ἱερομνήμονες. Ezeken kívül voltak még az ilyen gyülekezeten résztvevő küldöttek a: πρυαγόραι. A macedoniai Philippos idejétől kezdve megváltozott az amphiktyonia szervezete; Philippos és utódai kétkét szavazatot kaptak; később az aetolok is beléptek a szövetségbe, a kik idővel túlnyomó hatalmukkal befolyásolták az amphiktyoniát. A rómaiak 146/5-ben feloszlatták az amphiktyoniát, de későbbben a régi alapon újból szervezték.

Ezen amphiktyoniákon kívül voltak még Görögországban egyéb, politikai befolyást gyakorló szövetségek (χοινά), a melyek célja volt a magukban gyenge államoknak kifelé befolyást és erőt biztosítani.

A *thessaliaiak*, eredetileg valószínűleg dörök, elfoglalták a Peneios és mellékfolyóinak vidékét, idővel átvették az előbb ott élt lakósok aeol szójárását és városaikból uralkodtak a legyőzötteken (Πενέσται), a kik bizonyos adók fejében szabadon művelhették földjüket. A nevezetesebb városokban, mint a melyeknek voltak Larisa, Krannon, Pharsalos és Pherae, önálló királyok uralkodtak, a kik háborúk idejében közös fővezért, ταγός-t, választottak. Az ötödik században, különösen annak következtében, hogy a thessaliai királyok részben a perzsák pártjára állottak, a királyságok elbuktak és helyökbe oligarchia lépett. Az

ötödik század végétől a demokrácia terjedése következtében Thessalia folytonos zavarok színhelye, melyek a maczedoniai uralom útját egyengették. A thessaliaiak Thebaehez fordultak segítségért; Pelopidas kényszerítette Alexandrost Thessalia elhagyására. Az ilyen módon megszabadult városok Pelopidas segítségével újjá szervezték a κοινόν-t. A legfőbb tisztviselő volt az ἄρχων, a sereg élén állt a négy polemarchos; a lovasság és gyalogság vezérei voltak a ἑπαρχοί és a πειζαρχοί. Maczedoniai Philippos 352-ben elfoglalta Thessalia nevezetesebb városait és a városokba 10—10 férfiból álló kormányt (δεκαδαραχίαι) helyezett. Miután Thessalia Maczedoniától független lett 196-ban, a κοινόν ismét helyreállított. A főtisztviselő volt a στρατηγός, mellette volt a ἑπαρχος; a szövetségi tanács tagjai a σύνεδροι. A κοινόν-hoz tartozó városoknak végrehajtó hatalma 5—7 ταγοί kezébe volt letéve. A közpénztár kezelése egy vagy több ταμίης-ra volt bízva. Az achaei lázadás leveretése után 146-ban a rómaiak bekebelezték a thessaliaiakat Macedonia provinciába, a mellett azonban meghagyták a thessaliaiak régi szövetségeit.

Ehhez hasonló volt a magneták szövetsége (τὸ κοινόν τῶν Μαγνήτων) a mely a rómaiak idejében (146-tól) is megmaradt, de természetesen politikai jelentőségét elvesztette.

Az Epirusban élt törzsek is szövetségben állottak; eleinte a thesprotok, később a chaonok, végül a molossusok voltak e szövetség vezető népe. A molossusoknál a királyság kb. 235-ig tartotta fenn magát; a szövetség neve volt οἱ σύμμαχοι τῶν Ἀπειρωτῶν vagy ἡ Μολοσσῶν συμμαχία. A királyság eltörlése után is megmaradt a κοινόν τῶν Ἑπειρωτῶν. A rómaiak keményen sújtották ezt a tartományt: 70 várost és falut elpusztítottak, 150000 embert rabszolgaságba hurcoltak, a szövetséget végleg feloszlatták.

A phokisiak szövetsége (τὸ κοινόν τῶν Φωκέων) a thessaliaiak támadásai folytán alakult. Jelentőséget nyert ez a szövetség a Delphihez való viszonya által, a mely több háborúnak volt oka. A szövetség tagjai később beléptek az aetoliai szövetségbe. 146-ban a rómaiak ezt a szövetséget is feloszlatták.

A többi szövetségek közül még megemlíjtük a következőket: Λοχροί τοι Ἱοῖοι, Λοχροί τοι ἑσπάριοι, τὸ κοινόν τῶν Ἀχαρνῶν, τὸ κοινόν τῶν Ἀρχάδων.

A lakedaemonok szövetsége. Sparta Messenia meghódítása után vezető hatalom volt a Peloponnesuson. Csakhamar elismerték vezető voltát Elis, Arkadia, Korinthus (525-ben), sőt egy időre Athenae is (a Peisistratidák elűzése után). A perzsák támadása idején a szövetséges államok kiküldöttei a *spártai* fővezér elnöklete alatt tanácskoztak, a kinek joga volt a kiküldöttek tanácskozásának (συνέδριον) ellenére is intézkedni. 460-ban az atheniek különváltak ezen szövetségtől. A peloponnesusi háborúban a boeotiak, a phokisiak, a lokrok a lakedaemonok szövetséghez csatlakoztak, hasonlóképen egyes államok, a melyek az atheniek szövetségétől elpártoltak. A lakedaemonok egyideig meghagyták a szövetséges városok autonómiáját, de nemsokára felleptek mint az oligarchia védői a demokrácia ellen. Athenae elfoglalása, az ottani demokrácia megdöntése a spartai hatalom tetőpontját jelzik. Athenae felszabadulása, az atheni demokrácia helyreállítása, a zsarnoki oligarchiák elleni elkeseredés sokhelyütt a régi állapotok visszaállítását hozták létre. A 387-iki béke még egyszer emelte Sparta hatalmát; de Mantinea felosztása öt falura, Thebae elfoglalása a béke megszegései voltak; ezen időtől kezdve sülyedt a hatalom: Thebae felszabadul, megalakul a második atheni tengeri szövetség, az arkadiaiak önállók lesznek, Messenia elszakad. 362-ben a lakedaemoniak kénytelenek elismerni, hogy minden állam teljesen tetszése szerint intézheti belső és külső ügyeit.

A szövetség ügyeinek vezetése az ephorok kezébe volt letéve; ők tanácskoztak a szövetség kiküldötteivel, a kik Spartában gyűltek össze rendszeren tavasszal. Az egyes szövetséges államoktól szolgáltatandó csapatok nagyságát a városok nagysága és a háborúban szükséges katonaszám nagysága szerint állapították meg; néha a városok pénzzel válthatták meg katonakötelezettségüket. A szövetséges had élén állt a spartai király, a kinek feltétlenül engedelmeskedtek úgy a lakedaemonok mint a szövetségesek.

A delos-attikai szövetség. A lakedaemonok szövetsége is rendelkezett hajóhaddal; de ennek spartai vezetői nem tudták a leginkább érdekeltek, a szigetlakók és az ázsiai görögök érdekeit megérteni és méltányolni, úgy hogy ezek Pausanias árulása után önként az atheniekhez fordultak avval a kéréssel,

hogy ők vegyék át a tengeri hatalom szervezését. A mikor e szövetség hatalma tetőpontján állott, körülbelül 200 város volt tagja, még pedig 35 ion, 42 hellespontosi, 43 thrák, 65 cariai és 27 sziget-város. A szövetség feladata volt első sorban a görög szigeteket és a görög partokat biztosítani a perzsák támadásai ellenében. A városok közül sokan a hajók és legénység helyett adót (φóρος) fizettek. A perzsa veszedelem megszűntével mindig több szövetséges váltotta meg pénzen kötelezettségét. A járulékok behajtásában Athenae kéréseket nem volt. A pénztárt Delosból Athenbe vitték. Athen halalma nem remélt nagyságot ért el. A 460 körül kezdett háborúk a járulékok emelését tették szükségessé; a szövetséges városok a szövetségekből kiléptek; Athennek mind nehezebb lett tekintélye fenntartása. A peloponnesusi háború kitörésekor 432-ben elváltak Potidaea és a chalkidikei városok. A szövetséges városokat bántotta a városi autonomia korlátozása, a szövetségi pénzek felhasználása Athenae biztosítására, szegény attikai polgárok segélyezése; adójukért a városok nem kaptak semmit. A háború első felében Athenae még megtartotta valahogy hegemoniáját, de a szicíliai vállalat kudarcza után az egész nagy birodalom összeomlott.

Ezen szövetség alapját szerződéses képezték, a melyeket Athenae az egyes városokkal külön-külön kötött. Az adó megállapítása rendszeren négy évenként történt. Az illető kerület vagy város számára kinevezett tisztviselők megbecsülték a város vagyonát és ezen becslés szerint megállapították a fizetendő járulékot. A 454–450-ig fizetett phoros nagysága 520 talentom volt; 425-ben kivételesen nagy összeget vetettek ki: 1200 talentomot, valójában befizettek 900 talentomot. A szövetséges városok belső ügyeibe is beavatkoztak az atheniek; voltak városok, melyek számára még a tanácsosok esküinek mintáját is előírták. Egyes városokban atheni őrség (φρουροι) feküdt, egy προδράρχος parancsa alatt. A szövetséges városokban mintegy 700 atheni polgár működött mint kormányzó, ellenőrző tisztviselő. Még inkább mint a városi ügyekbe, beleavatkoztak az atheniek a szövetségesek igazságszolgáltatásába. Halálbüntetést, atimiát, számkivetést csak atheni törvényszék mondhatott ki.

A második atheni szövetség. A spartai hajóhad 394-ki veresége Knidos mellett véget vetett a spartai

főuralomnak. A szigetek és a kisázsiai városok helyreállították a demokracziát és Athenaevel szövetséget kötöttek. A 387-iki béke megakasztotta a szövetség tovább fejlődését. De Thebae felszabadulása után az ügy ismét folyamatba jutott. A rákövetkező években 371-ig mindig nagyobb tért nyert a szövetség; tagjainak száma meghaladta a hetvenet. A Thebae és Athenae közötti feszült viszony és ellenségeskedés megkezdte a szövetség felbomlását, mely a Chaironeia melletti csatával (338) végleg befejeződött.

A szövetség neve volt: οἱ Ἀθηναῖοι καὶ οἱ σύμμαχοι; a szövetségi tanácsban (τὸ συνέδριον τῶν συμμάχων) minden szövetségesnek egy szavazata volt. Minden ügyben a végleges döntés fenn volt tartva az atheni népgyűlésnek. A szövetségesek eleinte nem fizettek adót, későbbben azonban igen; ennek az adónak neve most nem φόρος, hanem συντάξις.

A városok ebben a szövetségben inkább megtudták őrizni autonómiájukat; csak egyes helyeken sikerült az athenieknek a beleavatkozás városi ügyekbe vagy az igazságszolgáltatás menetébe.

A boiotiai szövetség. A boiotiak a dór vándorlás idejében szakadtak Thessaliából Boiotiába. Városaik között Thebae fenhatóságot gyakorolt a többiek felett Plataiat kivéve. A régi időkben volt királyságot később oligarchia váltotta fel. Megingatta, sőt megbuktatta ezt az oligarchiát és Thebae hegemoniáját a perzsa főhatalom elismerése a görög perzsa háborúban (480). A lakedaemonok visszaállították rövid időre (458) az oligarchiát, de csakhamar győzött ismét a demokraczia Athen befolyása alatt, míg végre a Koroneia melletti győzelem (446) felszabadította a boiotiakat az athenaei hatalom alól. A peloponnesusi háborúban a boiotiak Sparta oldalán vannak. Az Athenhez szító Plataeae 427-ben jut a spartaiak birtokába. Athenae hatalmának bukása és a spartaiak hatalomhoz jutása után Thebae a spartaiak ellenségeivel tart és segíti Athenae felszabadulását. A perzsa-spartai háború alatt Thebae buzdítására szövetség jön létre Közép-Görögországban Sparta ellen. A 387-iki béke, mely autonómiát biztosít minden görög városnak, véget vet ennek a szövetségnek. A spartaiak a béke ellenére elfoglalják Thebaet (383), s ez általános elkeseredést szül a görögök között. Pelopidas felszabadítja Thebaet (379), Athenaevel szövetséget köt, a demokracziát kormányhoz juttatja.

Thebae nem csak helyre állítja a boiotiai szövetséget, hanem állammá egyesíti Boiótiát. Az állam ügyeiben végleg dönt a boiotok népgyűlése Thebaeiben, a végrehajtó hatalom a hét boiotarchos kezében van. Megerősíti ezt az államot a spartaiak feletti győzelem (371) Leuktra mellett. A thebaeiek további politikája (egy tengeri hatalom megalkotása) nem volt természetes és oly háborúkra vezetett, melyek a makedoniai hatalom terjeszkedésének erősen kedveztek.

A thebaiak és athenaeiek 338-iki veresége után (Chaironeia mellett) Philippos az államot feloszlatta. Thebae macedon őrseget kapott. Nagy Sándor 335-ben Thebaet lerontatta, mert a száműzöttek a thebaiakkal egyetemben a macedonok ellen fellázadtak. Nagy Sándor halála után Kassandros Thebaet ismét felépíttette. Az aetoliai szövetség ellen a boiotiaiak az achaiakkal szövetkeztek, de később (245. Chaironeiai vereség után) az aetoliai szövetséghez csatlakoztak. Később ismét a macedoniak pártján vannak a boiotiak; róma-ellenes magatartása miatt 146-ban a boiotiai szövetség feloszlott, Thebae elpusztított és Boiotia nagyobb része *ager publicus* lett.

A szövetség élén állott egy évenként választott *archon*; ő végezte a szövetség vallásos teendőit; székhelye a későbbi időben Onchestos. A legmagasabb tisztviselők voltak a hét *boiotarchos*; ezek vezették a szövetség külügyeit és voltak háború esetén a fővezérek. A boiotarchosok száma abból az időből való, a mikor a szövetséghez hét nagyobb város tartozott (Thebae, Thespieae, Tanagra, Orchomenos, Haliartos, Koroneia és Kopae). A lovasság élén állott a boiotarchosok mellett a *hipparchos*. 245-től kezdve, mely évben a boiotok kényszerűségből az aetoliai szövetséghez csatlakoztak, a *στρατηγός* volt a szövetség legelső tisztviselője.

Az *achaei szövetség*. A királyság eltűnte után Achaiában volt egy tizenkét városból álló szövetség, a melynek célja volt az istentiszteletet együttesen végezni és a belső békét fentartani. Sacralis központja e szövetségnek volt az Amarion, Zeus, Athena és Aphrodite szentélye Aigionban. Mikor a görög városok kénytelenek voltak macedon őrsegeket befogadni, a szövetség feloszlott 324-ben. A macedoniai trónzavarok idején négy régi achaei város véd- és daczszövetséget kötött a macedoniaiak ellen. Ezen négy városhoz nem-

sokára csatlakozott hat más város, úgy hogy a szövetség most összesen tíz várost kötött egybe. 251-től kezdve más peloponnesusi városok is csatlakoztak a szövetséghez, mint Sikyon, Korinthus, Troizen, Argos és mások. Sikerült ezen szövetségnek az összes helleneket rövid időre egyesíteni. Az ellenséges lacedaemoniak III. Kleomenes vezérlete alatt ismételtén megverték az achaeiakat. A segítségül hívott macedon király Antigonos Doson, megtörte a spartaiak hatalmát (221 Sellasia mellett); de a szövetség is elvesztette szabadságát; előbb Macedonia, később Róma hatalma alá került. 196-tól kezdve a szövetség római fenhatóság alatt megmaradt, sőt terjeszkedett. Philopoemen Spartát is rávette csatlakozásra. A pártzavarok rómaiérzelműek és macedonérzelműek, szegények és gazdagok, demokraták és oligarchák között Róma elleni fegyverfogásra vezettek. A rómaiak két csatában verték meg a görög sereget, Korinthus, mely ellenállás nélkül nyitotta kapuit, leromboltatott, területe *ager publicus* lett, a szövetség megszűnt.

Az achaei szövetség tagjai sokkal szorosabban kötötték magukat egymáshoz, mint más szövetségesek. Egységes törvényeik, tisztviselőik, pénzük, súlyuk volt. A szövetség élén állott a *στρατηγός*. Eleinte két *στρατηγός* volt, a kik mellett működött a szövetségi tanács és a *γραμματεὺς*. 255-től kezdve már csak egy *στρατηγός*-t választottak. A *στρατηγός* háborúban hadvezér, békében az első tisztviselő volt; segítői hivatalában voltak a hipparchos, a nauarchos és egy *γραμματεὺς*. A strategost évenként választották; csak kivételes esetben maradhatott folytatólagosan hivatalában. Halála esetén hivatali elődje vette át tisztségét. A szövetség gyűlésein minden 30 évet betöltött férfi vett részt. A résztvevő tagok nem kaptak zsoldot, a miért is a gyűléseket inkább csak a jómóduak látogatták. Így azután kétféle gyűlések fejlődtek ki: olyanok, a melyeken nagy fontosságú eseményekről (békéről, háborúról, tisztviselő választásról) volt szó: ezek voltak a rendes gyűlések, és olyanok, a melyeken a tagok csak egy része jelent meg; a nagy gyűlések három napig tartottak; az elsőn terjesztették be a javaslatokat, a másodikon megbeszélték ezeket, a harmadikon szavaztak. A gyűlésen városonként szavaztak. A gyűlés ügyeinek előkészítésére, a szövetség dolgainak elintézésére volt még tíz *δამοσργός* a *στρατηγός* mellett. —

Ezen *δαμογγοί* és a főbb tisztviselők államtanácsot alkottak, a melyet a *στρατηγός* szükség esetén egybehívott.

Az aetoliai szövetség. Az aetoliaiak politikai és társadalmi tekintetben legelmaradottabbak voltak, falvakban laktak, kalózkodtak, raboltak és személyes biztonságuk miatt rendszeren fegyveresen jártak. A macedoniai fenhatóság idejéig éltek e politikai jelentéktelenségükben. Se Fülöp, se Nagy Sándor nem tudták őket leigázni. Politikai jelentőséget nyert az aetoliaiak szövetsége, mely már a negyedik században keletkezhetett, 279-ben, midőn az aetoliaiak győzelmesen visszaverték a kelták támadását, a melynek Macedonia áldozatul esett. A szövetség fejlődésének hátrányára volt az ellenséges viszony, melyben az achaei szövetséggel élt, és a műveletlenségek miatti megvetettségök. A második pún háború idejében, 211-ben, szövetséget kötöttek az aetoliaiak Rómával és megakadályozták a macedoniai Philippos (III) átkelését Italiába. A rómaiak pártján találjuk az aetoliaiakat a Kynoskephalae melletti ütközetben is (197), melyben véget ért Macedonia hegemoniája. Nemsokára ellenségessé vált a Róma és Aetolia közötti viszony. Az achaei szövetségnek kitüntetése a rómaiak részéről arra birta az aetoliaiakat, hogy ők a syriai Antiochost hívják fel Görögország felszabadítására. Ennek leveretése után (a Magnesia melletti Sipylus hegyén 189-ben) Fulvius Nobilior consul leigázta az aetoliaiakat. A szövetséget a rómaiak feloszlatták; az aetoliaiak a rómaiak alattvalói lettek és többé jelentőséghez nem jutottak.

Az aetoliaiak szövetsége, *κοινὸν τῶν Αἰτωλῶν*, inkább szövetséges állam, mint államok szövetsége volt.

Ennyiben hasonlít az achaei szövetséghez. A *κοινόν*-hoz tartozó polgárok aetoliaiaknak vették és bármely tiszti állást elfoglalhattak az államban. Egyeséges törvények és pénzek is az állam-egységre való törekvést mutatják. Különbözött a *κοινόν τῶν Αἰτωλῶν* az achaei szövetségtől abban, hogy az aetoliaiak jobban éreztették a hozzájuk csatlakozott (tehát eredetileg nem aetoliai) városokkal felsőbbbségüket, mint az achaeiak.

A szövetség első tisztviselője volt a *στρατηγός*, kit egy évre választottak és kit csak egy év letelte után lehetett ismét e tisztségre megválasztani. A szövetségi tanács (συνέδριον) elintézte a folyó ügyeket, gondoskodott a külügyekről és előkészítette a szövetségi gyűlés elé kerülő dolgokat. A *στρατηγός* gondoskodott

a szövetségi gyűlés határozatainak végrehajtásáról. Háború esetén a sereg fővezérlete őt illette, ő szabta meg az egyes városoktól szolgáltatandó csapatok nagyságát. A főbb tisztviselők voltak a hipparchos, a grammateus és a kincstár kezelője (ταμίης).

Az aetoliai polgárok összesége csak egyszer gyűlt össze évenként, még pedig az őszi nap-éjegyenkor. A gyülekezés helye Thermon; az itt tartott ünnep neve: Panaetolia. Ezen szövetségi gyűlés feladata volt a tisztviselők megválasztása, a béke és háború feletti döntés és hasonló fontos ügyek. Tartottak ezeken kívül még rendkívüli gyűléseket is kevésbé fontos ügyek tárgyalására. A mikor az aetoliaiak a delphii amphiktyonia vezetőségét is magukhoz ragadták, Delphi lett a szövetség sacralis központja. Ezen időtől kezdve Thermonban és Delphiben állították fel a szövetségi határozatokat tartalmazó feliratokat.

A szövetség folyó ügyeinek elintézésére volt egy állandó tanács (συνέδριον), illetve egy, ennek kebeléből választott bizottság (προστάται). Ez a bizottság tanácskozott a στρατηγός-szal, fogadta az idegen követségeket és működött mint szövetségi törvényszék. A συνέδριον tagjainak száma legalább 600 volt; ezen tagokat a városok választották nagyságuk szerint.

Az anyaváros és a gyarmatok.

A görög gyarmatosítás kezdete még a népvándorlás idejébe esik. Miután a dórok a Peloponnesusba törtek, a kiszorult lakosok nagy része a tengerentúli vidékekre vándorolt. Kypros szigetén már a kilenczedik század előtt az arkadiiakkal rokon lakóság telepedett le. A dórok kiindultak Argosból és Lakoniából és letelepedtek Krétán, Meloson, Therán, Astypalaeán, Kisázsia délnyugati részén és az ott levő szigeteken. Az ionok a Kykladokon és Kisázsia nyugati részének közepén telepedtek le; az aeolok az északi részen; a boeotiaiakhoz és thessaliaiakhoz rokon népet találunk Lesbos szigetén és Tenedoson.

A tulajdonképeni gyarmatosítás kezdődik avval az idővel, a melyben a politikai viszonyok szilárdabb alakot öltenek, a tengerparti városok a phoeníciai kereskedés háttérbe szorulásával fellendülnek, a görög városokban az államformák megváltozásával politikai válságok, az idegen termékek behozatala által gazdasági válságok állanak be és a haza földje a felzaporodott lakósságnak szűk lesz.

A nyoleczadik században Chalkis és Korinthus lakói, később az achaeok a nyugaton telepítenek Italia partvidékein és Szieziliában; keleten a Propontis és a Pontus partvidékein különösen a miletosiak telepednek le. A hetedik századtól kezdve a megaraiak a Bosporuson és Pontus partjain alapítanak gyarmatokat; a messeniai háborúk sokakat kivándorlásra birtak nyugat felé. Lassan kiterjed a gyarmatosítás Hispaniáig az egyik oldalon, Aegyptusig a másikon.

A gyarmatvárost alapítani akarók vállalatuk megkezdése előtt a delphii oraculumhoz fordultak, részben vallásos okokból, részben mert az oraculum papsága sokoldalú érintkezései által értékes felvilágosítással szolgálhatott. A kivándorlásban résztvehettek, a kik a tisztviselőknél e célra jelentkeztek. Túlnépesedés esetén sorshúzás által jelölték ki azokat, a kiknek kivándorolniuk kell. A kivándorlók élén állott a teljhatalmú *ολιστῆς*. Az elfoglalt földet földmérők (*γεωνόμοι*) felosztották, miután a terület egy részét az isteneknek lefoglalták.

A kivándorlók szent tüzet vittek magukkal az állam tűzhelyéről, a prytaneionból, és evvel gyújtották meg az alapított város szent tűzhelyét. A gyarmatosok átvitték az új városba az anyaváros istentiszteleti szertartásait; egyes helyeken a gyarmatok a körülalakók istentiszteletéből vettek át egyet-mást. A helyben talált lakósok néha mint egyenrangúak egybeolvadtak a gyarmatváros lakóival, néha szolgálai helyzetbe kényszerítették.

A kivándorlás előtt igen gyakran egy közösen megszerkesztett okmányban megállapították a viszonyt az anyaváros és a gyarmatváros között. E viszony rendes körülmények között olyan volt, mint szokott lenni anya és nagykorú lánya között; kegyelet a leány részéről, tisztelet az anya részéről. Kivételes eset volt, hogy a gyarmatváros adót fizetett az anyavárosnak, vagy hogy a gyarmatváros tisztviselőt vagy papokat kapott az anyavárosból. Háború a két város között alapjában ki volt zárva. A gyarmatváros követséget és áldozatot küldött az anyavárosnak nagy ünnepek alkalmával, más felől tisztelettel fogadták a gyarmatvárosban az anyavárosból hivatalosan küldött követeket vagy csak úgy jött polgárokat.

Ha a gyarmatváros akart új gyarmatot alapítani, akkor gyakran az anyavárosból kértek *ολιστῆς*-t.

Sparta.

A dórok a Peloponnesusban.

A görögöknél sokáig élt annak emléke, hogy nagy vándorlások előzték meg a későbbi időből ismert politikai alakulásokat. A közép Görögországban és a Peloponnesusban élt törzsek őshazájának Thessaliát lehet tekinteni. Valószínűleg elsőnek vándoroltak be az aeolok és az ionok; ezeket tartották az őslakó pelasgusok közvetlen utódainak. A Peloponnesusba telepedett aeolok és ionok a később bevándorlott dórokkal összeolvadtak, részben a hegyekbe és a szigetekre szorítottak.

A dórok valószínűleg különféle utakon jöttek át a Peloponnesusba. A lakoniai dórok hihetőleg Dorisból, a Kephisos forrás vidékéről jöttek, a korinthusi öblön átkeltek és Arkadián át jutottak az Eurotas völgyébe. Az argosi dórok a korinthusi földszoroson és a tenger felől jöhettek. A dórok ezen csoportjának fővárosa volt: Argos; egyéb városai: Korinthos, Sicyon, Phlius, Epidaurus, Aegina, Troezen. Az összetartozás ezen városok között megszűnt, a mikor a lakedaemonok megerősödtek és az egyes dór városokban tyrannusok vetették fel magukat.

A peloponnesusi dórokat némi vallásos szertartások kötötték egybe. A szent Karneios hónapban nem háboruskodtak. Minden dór városban volt három törzstribus: Hylleis, Dymanes és Pamphyloi. Közös vonásuk a dóroknak még, hogy egyformán bántak el a helyben talált lakókkal: a perioikusok és heloták osztálya más-más megnevezéssel megvan minden dór államban.

A dór állam Lakoniában.

A monda szerint Aristodemus király foglalta el dórjaival Lakoniát és nem sokára meghalt, két fiú, Eurysthenes és Procles, hátrahagyásával, a kik az uralmon megosztzkodtak. A királyi családból szár-

mazott Lykurgos, a kinek tulajdonították az államrend megalapítását.

A tény valószínűleg az, hogy a „lykurgosi“ alkotmány, a mely az egyes embert teljesen alárendeli az állam közjavanak, nem egy ember műve; továbbá, hogy ezt az „alkotmányt“ a kényszerűség szülte. A dórok Lakoniában kisebbségben voltak; uralmokat a benlakó őslakók felett csak úgy tarthatták meg, ha az egyesek teljesen alárendelik magukat a közérdeknek.

Lykurgos valószínűleg nem történeti személy, hanem egy Spartában tisztelt, a Zeus Lykaios kultuszával összefüggésben álló heros, a kivel később összekötötték a törvényhozásról szóló mondát.

A dór hódítók az Eurotas termékeny völgyét körülbelől egyenlő értékű területekre (κληροι) osztották; ezeknek száma eredetileg valószínűleg 6000 volt; e birtok felmentette a spartai embert az anyagi gondoktól, úgy hogy ő teljesen a hazája iránti kötelességeinek élhetett. A törvény tiltotta a birtok eladását. Jogosult örökösök hiányában a birtok az államra visszaszállt.

A heloták és perioikusok.

A spartaiak földbirtokait a heloták (ἐλωτες) művelték. A heloták az állam jobbágysai voltak; uraik nem szabadíthatták fel őket; külföldre nem volt szabad őket eladni. A rabszolga-felszabadításának joga az államé volt. Az ötödik és negyedik században önkéntes hadiszolgálatért vagy háborúban szerzett érdemekért sok rabszolgának megadták a szabadságot. A felszabadított rabszolgák neve: νεοδαμῶναι. A felszabadított rabszolgák egy másik csoportja a *mothakes* vagy *mothones*, spartaiak és helotanők törvénytelen gyermekei, a kiket a spartai ifjakkal neveltek és bizonyos esetekben a polgárok sorába felvettek.

A heloták saját felelőségükre művelték a spartaiak földjeit; a jövedelemből 70 medimnos gabonát tartoztak beszolgáltatni az úrnak, 12 medimnost az asszonynak, azonkívül gyümölcsöt és bort. A peloponnesusi háborútól kezdve szokássá vált a helotákat mint könnyű fegyvereseket, mint evezőseket, majd pedig mint hoplitákat alkalmazni.

A heloták helyzete nyomasztó volt; többször felázadtak uraik ellen, hogy az igát lerázzák. A spa-

taiak folytonos aggodalomban éltek e lázadások miatt. A fiatal spartaiak feladata volt a csendőri szolgálatot teljesíteni (χρυσταια) és a gyanús vagy veszedelmes helotákat láb alól eltenni.

Kedvezőbb volt a perioikusok helyzete. Minthogy földjeik nem voltak eléggé termékenyek és a spartaiaknak a kézművesség meg volt tiltva, a körülmények őket az ipari és kereskedelmi pályára vitték. Iparczikkeikkel kifelé is üztek kereskedést. Felügyeltek rájuk a ἀρμολαίαι és az ephorusok. A hadseregben mint nehéz fegyverzetűek voltak alkalmazva; Sparta hatalmának emelkedésével mindig több perioikust vontak hadiszolgálatra, a mi nagy elégtelenséget szült köztük; gyakran részük volt a helotalázadásokban.

Nehéz fegyverzetű katona (hoplita).

A spartaiak.

Teljes jogú polgár csak az lehetett, a ki teljesjogú polgárok gyermeke volt, az előirt fegyelemnek alávetette magát és a közös étkezéseken (ἀνδρείαα, φιδίτια) résztvett. A teljesjogú polgárok neve: ὅμοιοι (= az egyenlőek); e megjelölés arra mutat, hogy a polgárok egyaránt voltak az államrendnek alávetve; kivétel nélkül mindenkinek részt kellett vennie a közös étkezésen, hol mindenki ugyanazt az ellátást kapta; szegény és gazdag egyaránt egyszerűen öltözködött. Politikai jogaik egyenlőek voltak. Idővel megszűnt a vagyonegyenlőség; az egyik takarékosabb volt

mint a másik; az egyiknél nagyobb volt a gyermekek száma mint a másikonál; talán kezdettől fogva is volt már némi különbség a birtokok között. Aranyat és ezüstöt nem volt ugyan szabad spartai embernek gyűjtenie; de vehetett a perioikusok földjeiből. Az érték-mérő volt a spartaiaknál a vas. Ez a vasvaluta Spartában a negyedik századig tartott; ezüst pénzeket csak Nagy Sándor idejében kezdtek verni. Idegen pénzek az idegen népekkel való érintkezések által már korábban jöttek Spartában forgalomba.

A királyok.

Az állam élén két király állott. E kettős királyság eredetét megmagyarázni eddig nem sikerült. A mit a régiek e kettős királyság eredetéről mondtak, monda. Valószínűtlen hogy az egyik király dór, a másik achaei eredetű volt. Talán az egymás hatalmának ellensúlyozására alkották meg a kettős királyságot; talán két hatalmas család vetekedéséből fejlődött ki. A királyságot a királynak trónrajutása után született első fiú örökölte; ilyenek nem léteben a királynak legidősebb fia vagy legközelebbi férfirokona; a király kiskorúsága alatt a legközelebbi nagykorú férfirokon volt a gyám és kormányzó.

A király volt az állam első főpapja; biráskodása csak bizonyos örökösödési és hasonló kisebb fontoságú ügyekre terjedt ki. Eleinte a király a seregnek feltétlen ura, az ötödik századtól már csak a sereg fővezére. Már a perzsa háborúk idején két ephorus kísérte a királyt és felügyelt reá; később e felügyelet mind inkább terhesebb lett. 506 előtt mind a két király vonult ki a sereggel; ezután már csak egy király. A külügyek vezetése I. Kleomenes idejétől kezdve az ephorusokat illette.

Mindenkinek, az ephorusokat kivéve, fel kellett kelnie a király előtt. A közös étkezésnél kettős adagot kapott a király. A király jövedelme volt a perioikusoktól fizetett adó, a zsákmány egy része, az áldozati barmok egyes részei.

A gerusia.

Az államügyek vezetésében segédkezett a két királynak a 28 tagból álló gerusia. A gerusia tagjait a polgárok választották; a megválasztottak méltóságukat élethossziglan tartották meg; megválasztható volt minden 60 évet meghaladt polgár; a választás hangos kiáltás által történt.

A gerusia fontos államügyekről tanácskozott és előre megbeszélte az ügyeket, a melyeket a király a népgyűlés elé terjesztett. A gerusia büntető törvényszék is volt; ítelt állami pörökben és a királyok ellen folytatott perekben is.

A népgyűlés.

A király minden hónapban holtétöltekor összehívta a népgyűlést. A népgyűlésen megjelentetett minden

30 évet meghaladt férfi. A gyűlést a város területén (Babyka és Knakion között) kellett megtartani. A gyűlésen a király elnökölt, az ötödik századtól kezdve az ephorusoknak egyike. A népgyűlés kiáltással vagy kétfelé állással fejezte ki az eléje terjesztett javaslatok feletti véleményét.

Az ötödik és negyedik században a polgárság határozott béke és háború, szerződések és egyéb külügyek felett. A népgyűlés választotta a gerusia tagjait, az ephorusokat, a többi tisztviselőket; ugyan- csak a népgyűlés határozta el, hogy melyik király vonuljon a háborúba; trónviszályoknál is a népgyűlés döntött.

Az ephorusok.

Az ephorusok intézményének eredetéről biztos tudomásunk nincs. Már a régiek véleményei eziránt eltértek. Voltak, a kik Lykurgosra, voltak, a kik Theopompos királyra vezették vissza. Bizonyos, hogy az intézmény nagy változáson ment át.

Az ephorusok voltak az államrend fenntartásának főfelügyelői. Minthogy pedig a király e rend főtényezője volt, a felügyelet reájuk is kiterjedt. Mennél jobban megnőtt az ephorusok hatalma, annál szűkebb korlátok közé szorult a királyi hatalom. Hivatalba lépésükkor felszólították az ephorusok a polgárokat a törvények tiszteletére és a fegyelem megtartására.

Az ephorusok hatalmának megnövést nagyrészt a két király közötti egyenetlenség okozta. A mikor a két király fontos ügyekben egyetértésre nem tudott jutni, az ephorus döntött, mint a község képviselője. Az ephorus természetszerűen háttérbe szorult, ha a két király között egyetértés volt. Az ötödik századtól kezdve a királyok közötti egyenetlenség folytán az uralkodás egészen az ephorusok kezébe ment át.

Az ephorusok testülete öt tagból állott. Állásukban egy esztendeig maradtak. Hivatalba lépésük ideje volt az őszi nap-éjgyen utáni újhold ideje. Az első ezen ephorusok között volt a testület elnöke; utána nevezték meg az évet.

Az ötödik és negyedik században egészen az az ephorusok kezében volt minden hatalom. Belügyek megbeszélésére összehívták a gerusiát, megbeszélték evvel a népgyűlés elé terjesztendő javaslatokat. Külügyekben a gerusia megkérdezése nélkül intézkedtek.

Háború esetében ők rendelték el a mozgósítást, a felállítandó seregek nagyságát. Két ephorus kísérté a királyt a háború alatt; ők szemmel tartották a király minden cselekedetét; összeköttetésben állottak a fővezérekkel, kiknek utasításokat küldtek magatartásukat illetőleg. A rendőri hatalmat is ők gyakorolták. Felügyeltek a helotákra, a perioikusokra, a kiket Spartába idézhettek és bírói ítélet nélkül kivégezhettek; felügyeltek a spartaiakra, a törvények szerint élnek-e; káros befolyású idegeneket kiutasítottak; csak az ő engedelmükkel távozhattak spartaiak a külföldre. A kincstárral az ephorusoknak nem volt sok dolguk, mert a kincstár rendesen üres volt; a kivetett adót a spartaiak nem szívesen fizették. Mint a gerusia elnökei ítélték állami perekben; ők gondoskodtak az ítéletek végrehajtásáról. Jogukban állt a tisztviselőt bármikor felelőségre vonni, hivatalától felfüggeszteni, és elítélni.

A nevelés és életrend.

Sparta egy mindenkor ellenséges támadásra elkészült tábornak tekinthető.

A gyermeket mindjárt születése után bemutatták a phyle öregeinek, kik döntöttek a felett, felneveltesék-e a gyermek vagy kitétessék-e a Taygeton hegyére. Hetedik életévében kezdték a gyermek nyilvános nevelését. A gyerekeket rajokba (*ἵλαι*) és csapatokba (*βοῦα*) osztották be, a melyek élén álltak a husz évet meghaladt vezetők. A nevelés a test edzésére, fegyvergyakorlatokra, szigorú fegyelemhez való szoktatásra és oly tulajdonságok fejlesztésére szorítkozott, a melyekre harczosnak szüksége volt. Mivelték a zenét és tánczot is. Az olvasásnak és írásnak csak elemeit tanulták.

Huszdik évétől kezdve katonaköteles volt a spartai ember és részt venni tartozott a közös étkezéseken. A közös étkezéstől csak az maradhatott távol, a ki vadászaton volt, vagy áldozat bemutatása által volt visszatartva. A király otthon is étkezhetett. Minden spartai ember ezen közös étkezésekre beszolgáltatót pénzt és terményeket. A pénzen vásárolták a disznókat, melyek húsából készült a spartaiak főelege, a fekete leves. Az étkezés sátrakban történt; egy-egy együttétkező csoport tizenöt tagból állott. A phiditiak feletti felügyelet a polemarchost illette.

A hadsereg szervezete.

A spartaiak a huszadik évtől a hatvanadikig voltak hadkötelesek. A sereg eleinte csak nehéz fegyverzetűekből, hoplitákból állott; a heloták mint könnyű-fegyverzetűek kísérték a sereget. Az ötödik században a sereg 12 lochosból (zászlóaljból) állott, melyek élén álltak a lochagoi. A polemarchosok a király kíséretébe tartoztak.

A peloponnesusi háborúban a lochos 500 emberből állott; így hát az egész sereg állt 6000 hoplitából; ezen számból 1000 ember, a legidősebbek és legfiatalabbak, rendesen otthon maradt tartaléknak.

A sereg szervezete összefüggött a város öt kerületével; talán mindegyik kerület egy lochoszt állított ki; a legfiatalabbakat és legvénebbeket egy lochosban egyesítették.

A perioikusok, úgy látszik, ugyanannyi katonaságot szolgáltattak, mint a spartaiak maguk.

A hadsereg szervezetében változás állott be a spartaiak számának megfogyásával, a peloponnesusi háború végén. A tizenkét lochos helyébe lépett hat *mora* (μόρα), melyek spartaiakból és perioikusokból voltak összeállítva. Egy-egy *morában* 400—1000 ember volt, a szerint, hogy hány évfolyam volt fegyver alatt. Leuktránál harczolt négy *mora*, be voltak hívva mind az 55 év alatti korosztályok; mindegyik *morában* volt 175 spartai és 400 perioikus. Mindegyik *mora* élén állt egy polemarchos. A Leuktra melletti csata után visszatértek a régebbi szervezethez, mert a perioikusok megbízhatlanok voltak. A nehéz fegyveresekből volt összeállítva a király testőrsége, mely 300 válogatott emberből állott. 424-ig nem volt a lakedaemoniaknak lovasságuk. 424-ben felállítottak egy 400 lovasból álló csapatot, melynek feladata volt az attikai hajóhad kikötését megakadályozni; később a lovasok száma 600, mely hat *morára* volt felosztva. Egy-egy *mora* élén állt a *ἱππαρχοσύτης*. A lovasság Xenophon idejében rossz volt, mert lovasszolgálatra gyakorlatlan és alkalmatlan embereket alkalmaztak.

A hadi tengerészet.

A lakedaemoniak hajóhada soha sem volt jelentékeny. Artemisionnál 10, Salamisnál 16 lakedaemon hajó harczolt; 413-ban 25 hajó felszerelését vállalták

el. Hadikikötő és hajógyár volt Gytheionban. A szövetségesek segítségével és perzsa pénzen összehozott hajóhad már tekintélyes volt. A trierarchosok spartaiak voltak, a perioikusok szolgáltatták a hajókon alkalmazott katonákat, a heloták voltak a hajók legénysége.

A hajóhad vezetésével 480-ban megbíztak egy *nauarchost*; később a király töltötte be ezt az állást. A peloponnesusi háború idejében a *nauarchos* állása egészen független volt; minthogy a nauarchos hatalmasan igen nagy volt, nem volt szabad senkit kétszer nauarchossá tenni. Utasításait egyenesen az ephorusoktól kapta. Gyakran egy egész haditanács volt a nauarchos mellé rendelve.

Sparta süllyedése.

Sparta süllyedése, a fegyelem meglazulása összefügg Sparta nagyhatalmi állásával, tengeri hatalmával. A nagy és hosszú ideig tartó háborúk szükségessé tették a spartaiak huzamosabb tartózkodását a külföldön, hol oly életmódhoz szoktak, mely után az ó-spartai életmód korlátai közé nehéz volt visszatérni. Sok arany és ezüst gyűlt össze Spartában; az ennek bírására vonatkozó tilalmat nem tartották meg. Királyok és ephorusok megvesztegethetők lettek. A közös étkezéseken a mellékételek készítésére nagy gondot fordítottak. A legtöbben csak formászerint jártak el az étkezésekhez; otthon pompás lakomákat tartottak.

A süllyedés egy más oka volt a lakóság számának apadása. A Leuktra melletti csata idejében a spartaiak száma, mely egy évszázaddal előbb 6000 volt, már csak 1500. Aristoteles ezerre teszi a spartaiak számát. A harmadik század közepén már csak 700-an voltak.

Változás állott be a birtok- és vagyonviszonyokban. A háborúk alatt egyesek meggazdagodtak, mások elszegényedtek. Messenia elvesztése főleg azokat sújtotta, a kiknek ott voltak földbirtokaik. Az Epitadeus ephorusnak tulajdonított törvény megengedte a ház és földbirtok tetszésszerű elajándékozását. Ilyen módon az egész földbirtok kevés ember kezébe került. Sokan a közös étkezéshez szolgáltatandó járulékokat nem tudták előteremteni. Az elégtelenek száma mindinkább nőtt. Epameinondas betörésekor a perioikusok és az elégtelenek az ellenséghez csatlakoztak,

ugy hogy a spartaiak csak idegen segítséggel maradhattak országuk urai.

III. Agis király helyre akarta állítani a régi rendet, tetemes földfelosztásokkal akart segíteni, kiegészítette a polgárok soraiban talált hiányokat perioikusok és idegenek felvételével. De ezen ujításokért halállal lakolt. Hasonlóképen akart a bajokon segíteni III. Kleomenes, a ki az ephorusi állást eltörölte, a nagybirtokosokat száműzte és társkirálylá öcscsét tette. A Sellasiánál történt leveretése után (221) a macedonai király (Antigonos Doson) visszállította az előbbi állapotokat. Kleomenes 219-ben bekövetkezett halála után Lykurgos lett az ephorusok segítségével tyrannus. Lykurgos után Machanidas és Nabis zsarnoksága idején végleg kipusztultak a spartaiak, kiknek helyét perioikusok, heloták és zsoldosok foglalták el. A rómaiak és achaeok elleni háborúk alatt is sokat szenvedett az ország. Nabis legyőzetése után a tengerparti városokat egy szövetséggé foglalták össze és az achaeok védelme alá helyezték. Sparta többi részei kényszerűségből az achaei szövetséghez csatlakoztak. A római uralom alatt Sparta *civitas foederata* lett, s mint ilyen helyzete eléggé kedvező volt. A rómaiak a régi alkotmányból, a mit lehetett, felujítottak.

I.

Az athenaeiek állama.

Alkotmánytörténeti áttekintés.

Attika lakói a történelmi korban ionok voltak; ők autochtonoknak (őslakósoknak) tartották magukat. Bevándorlásukról hír nem maradt fenn; mégis arra mutat több jel, hogy az ionok is bevándorlottak és hogy ők az ott talált lakósokkal, azok leigázása után, egybeolvadtak.

Az attikaiak négy törzsre (φυλῆ) oszlottak: a *geleontes* (a „fényesek“, a katonai és papi nemesség), az *argadeis* (a „szántók“), az *aigikoreis* (a „kecskepásztorok“), a *hopletes* (a „fegyveresek“). A törzsek Attika különböző területein laktak. Volt-e rangkülömbőség e törzsek között, nem bizonyos.

Mindegyik törzs három phratriából (φραιτρία, tribus) állott; ezen phratriákon belül vannak a nemzetségek (atyafiságok, γένη); a nemzetségek száma bizonytalan; a gyakran emlegetett 360 túlzás; 60 nemzetség neve ismeretes. A nemzetséget összetartotta a közös ős és közös istentisztelet. A phratriában egyesített nemzetségek nagy ünnepei voltak az *Apaturia* Zeus, Athena és Dionysos védőisteneik tiszteletére.

A legrégibb időben a polgárok három rendhez (ἔθνη) tartoztak: az *eupatridák*, a *geomorok* és a *demiurgok* rendjéhez. Az eupatridák voltak a városban élő nemesek, a kik egy nagynevű őstől származtatták magukat. A *geomorok* és *demiurgok* valószínűleg kisebb fajta nemesség, vidéki és kereskedelmi nemesek.

Az attikai állam alakulása.

Attika területén sok kisebb-nagyobb község volt, a melyek részben ellenséges viszonyban éltek egymással, részben szövetségben voltak. A monda szerint Kekrops király vonta össze Attika lakóit tizenhét

városba (πόλις). E városok vagy községek összevonása mindenesetre Athenaeből indult ki, a παδίων-ból, a Kephisos folyó völgyéből; a vár (a régi Kekropia) könnyen volt védhető és uralkodott a vidéken. Az ezen vár tövében fekvő város fejlődött ki, a vár által nyújtott biztonság által, leggyorsabban és lett a többi attikai községek középpontja. A városok egyesítése bizonyára nehéz harcok után sikerült csak. Eleusis a hetedik század elejéig tartotta meg önállóságát.

Az attikai tradíció szerint, a mely a demokraczia idejében fejlődött ki, Theseus volt az, a ki az egyes községek önkormányzatát megszüntette és mind az attikaiakat egy községgé egyesítette az által, hogy egy egységes *buleuteriont* és *prytaneiont* teremtett.

Az állammá egyesítést az athaenaeiek évenként megünnepelték (a hekatombaion 16-odik napján) egy, Athenae istennőnek tiszteletére tartott ünnepen, a melyen *Eirenének* (a béke istennőjének) is mutattak be áldozatot.

A királyság és a nemesség uralma.

A monda szerint Kodrus volt az athenaeiek utolsó királya, ki a dórok betörésekor egy delphii jóslat következtében feláldozta életét. Kodrus halála után nem találtak senkit, a ki a királyságra érdemes lett volna. Ezután archonokat választottak, a kik hivatalukat élethossziglan viselték.

Evvel szemben tény, hogy a királyi czímet nem törölték el az atheniek; βασιλεύς volt a későbbi Athenben is. Másfelől valószínű, hogy az *archon* hivatala már a királyság mellett is megvolt. Aristoteles szerint a nemesség a maga köréből egy tisztviselőt, előbb a πολέμαρχος-t, később az *archont* is, rendelt a király mellé. Ezek a tisztviselők, a πολέμαρχος és az archon, eleinte (752-ig) élethossziglan voltak hivatalukban, később tíz évig. 682-től kezdve évenként változtak e tisztviselők, velők együtt a βασιλεύς is, ki rangban első volt, s ki után nevezték el az esztendő. Később járult e három tisztviselőhöz a hat *thesmotheta* (θεσμοθέται) állása, a kiknek feladata volt az igazságszolgáltatásnál érvényesülő elveket feljegyezni.

Ez a kilencz tisztviselő állt az állam élén. Közös hivatalos helyiségek nem volt. A βασιλεύς hivatala

volt a *Bukoleion*, a *πολέμαρχος*-é a városon kívül volt a Lykeionnál, az *archoné* volt a *Prytaneion*; a thesmotheták a *Thesmotheionban* hivataloskodtak.

Az állam kormányzásában része volt még az *areopagiták* tanácsának, melynek feladata volt megbüntetni azokat, a kik a polgári rend és fegyelem ellen vétettek.

Már ebben a korszakban szerepelnek a *naukrariák* élén álló tisztviselők is. Athenae 48 naukrariára volt felosztva; egy-egy *phyle*-ben volt tizenkettő. Mind-egyik naukraria egy hajót szerelt fel; a hajók parancsnokai voltak a *ναύκαραι*; ezek kezelték a naukraria pénzeit is; ők hajtották be az adókat, és számoltak be a kiadásokkal.

Drakon törvényhozása.

A nemesi családok közötti versenyzés nagyon gyengítette a nemesség uralmát. Az ipar és kereskedelem fejlődése által a *demiurgok* rendje megerősödött. A földmivelő osztály is erejének tudatába jutott, a mikor a fiatal Kylon felkelése, a ki 636 és 624 között az egyeduralmat magához akarta ragadni, csak a földmivelő osztály segítségével volt eltávolítható. Az alkmaionidák ősi családja, mely a Kylon követőinek kivégzése által, megsértette a velők kötött szerződést, törvényszék elé állíttatott és az országból kitiltatott. Ezek után hosszadalmas küzdelem tört ki a nép nagy tömege és a már megrendített nemesség között. A nem nemes polgár minden hivatalból ki volt zárva, a földmivelő osztály helyzete nyomasztó volt. A földbirtok kevés ember birtokában volt. A földet szegény emberek mivelték, a kik a jövedelem $\frac{5}{6}$ részét kénytelenek voltak uraiknak kiszolgáltatni. Ha a megmaradt $\frac{1}{6}$ rész nem volt elegendő családjuk fentartására, a földmivelők uraik adósai, majd pedig rabszolgái lettek. Az elszegényedett nép kivándorolt. A vagyonos középosztály is részt követelt az uralkodásban, úgy hogy a nemesség a végén kénytelen volt a növekvő ellenzéknek engedményeket tenni.

621 körül tehát megbízták Drakont, egy új alkotmány-tervezet kidolgozásával. Ezen új alkotmány szerint politikai jogot kapott minden szabad polgár, a ki egy teljes fegyverzetet tudott beszerezni, vagyis a ki mint nehéz fegyveres katonai szolgálatot teljesíthetett.

Ez által politikai jog részese lett minden önálló földbirtokos, még a kisbirtokos is; így eljuthatott minden szabad polgár az alacsonyabb hivatalokba, tagja lehetett a tanácsnak és a népgyűlésnek. A magasabb hivatalok egy bizonyos censushoz (τιμημα) voltak kötve. Az egész lakóság négy osztályba volt osztva birtoka utáni jövedelme szerint; az osztályok nevei: *pentakosiomedimnoi*, *hippeis*, *zeugitai* és *thetes*. Az első osztályba tartoztak oly polgárok, a kiknek jövedelme legalább 500 mérő (μετρον) gabona, olaj és bor volt.

Archon vagy kinstárnok (ταμίας) csak az lehetett, a kinek 10 *minát* érő tehermentes földbirtoka volt. Ugy látszik, hogy csak az első és második osztályba tartozó polgárok juthattak ezen állásokhoz, tehát hogy már a zeugitai osztályába tartozott az, kinek 10 *minánál* kevesebbet érő birtoka volt.

Strategos és hipparchos csak az lehetett, a kinek legalább 100 *minát* érő földbirtoka volt. Ebből a magas censusból következik, hogy ezeket az állásokat tartották a legfontosabbaknak. A *polemarchos* tehát már ebben az időben nem volt tényleges hadvezér, hanem csak magas rangú tisztviselő, a kit egyéb megtiszteltetésekön kívül, a hadi tanácsban az elnöklés illetett. Különben is érthető, hogy Kylon kísérlete után már nem akarták többé *egy* ember kezébe letenni a sereg feletti főhatalmat. A strategosok száma ebben az időben *négy* lehetett.

A *tanács* négyszázegy tagból állott; a tanács tagja lehetett minden 30 évet meghaladt férfi. A tanács az areopagus és így a nemesség hatalmát nagyon korlátozta. Mindamellet megmaradt még az areopagus a törvény őrének, melynek jogában volt a törvénszegő tisztviselőt maga elé idézni és büntetni.

A *népgyűlés* (ἐκκλησία) jogairól és hatásköréről nem tudunk sokat.

Drakon egyéb intézkedései közül részletesen csak a gyilkosságok elbírálásánál (δίκαι περὶ τοῦ φόνου) követendő elvek ismeretesek. Ezen elveket (θεσμοί) Solon is fentartotta; 409-ben pedig a népgyűlés határozata folytán kőbe vésettek.

A törvénszék elnöke a βασιλεύς volt, Athenae sacralis feje. A vádat a károsult (a sebesült) emelte, vagy a meggyilkolt rokona. A vádlott ki volt zárva a szentélyekből, a templomokból, az ünnepélyekből;

de bántani a vádlottat nem volt szabad. A szándékos gyilkolás és gyújtogatás esetében az *areopagus* ítelt. A többi esetekben, tehát nem szándékos emberölés, rabszolgák, metoikusok vagy idegenek meggyilkolása esetén az *ephetákból* álló törvényszék; ilyen törvényszék volt három; mindegyiknek 17 epheta volt a tagja; összesen tehát 51 ilyen epheta (ἐφῆται) volt; az ephetákat az 50 évet meghaladt férfiakból sorsolták ki.

A későbbi kor a Drakon-féle törvényeket túlszigorúaknak mondotta. Igaz ugyan, hogy kisebb vétségekre, mint például mezei lopásokra, is halálbüntetés volt kimondva, de e szigorúságot bizonyára az akkori viszonyok tették szükségessé. A Drakon-féle törvények kétségkívül nagy haladásnak veendőek. Ezek voltak az atheniek első írott törvényei (νόμοι).

Solon alkotmánya.

A Drakon-féle törvények egyes meglevő bajokat nem orvosoltak. A földbirtokkal nem bíró *thetes* semmiféle politikai jogokkal nem rendelkeztek, pedig voltak már Athenaeben ez idő szerint ez osztályban emberek, a kik ipar (agyagipar) és kereskedelem által tekintélyes vagyonhoz jutottak. A szegény nép most is sokat szenvedett a gazdagok zsarolása következtében; ez a nép földfelosztást követelt és az alkotmány átalakítását. Végre egyesség jött létre a pártok között; megállapodtak abban, hogy Solont 594-re archonná választják s hogy őt megbizzák egy új alkotmány kidolgozásával. Solon bár csak a középosztály embere volt, nagy tekintélynek örvendett, különösen a mióta egy elegiájával, melyben az ellenséges pártokat viszályuk elhagyására intette, mindenkinek figyelmét magára vonta.

Solon avval kezdte meg munkáját, hogy két fontos intézkedésével a társadalmi és gazdasági bajokat megszüntette: nem engedte meg, hogy ezentúl valaki személyes szabadságának rovására adósságot csinálhasson; elengedte az adósok adósságát (teherkönnyítés, *σεισάχθεια*). Ezen intézkedései által elérte azt is, hogy sokan, a kik adóságaik miatt elköltöztek volt, visszatértek; gondoskodott arról, hogy a rabszolgaságba jutottak, ismét megkapják szabadságukat. Megadta a polgári jogokat azoknak, a kik az állam iránti tartozásaik miatt *atimiával* voltak büntetve és polgári

jogaik gyakorlásától meg voltak fosztva. Ezután új mértéket, pénzt és súlyokat hozott be. Az iparúzőkre való tekintettel megtiltotta a föld termékeinek kivitelét.

Solon a Drakon-féle alkotmány vázlatát meghagyta, csak demokratikusabb alapot adott neki az által, hogy a *thetes* osztályának is juttatott politikai jogokat és hogy az egyes osztályokba való beosztásnál kisebb alapot (kevesebb jövedelmet) vett fel. Az első osztályba tartoztak a *pentakosiomedimnoi*; a másodikba a *hippeis* (lovagok), a kiknek évi jövedelme 300 mérő, a *zeugitai* (a kisbirtokosok), a kiknek évi jövedelme 200 mérő. Épigy lejjebb szállította Solon azt a censust is, a mely a legmagasabb állásokra jogosított. A *thetes* osztályába tartoztak azok, a kiknek földje 200 mérőnél kevesebbet jövedelmezett, vagy a kiknek csak ingó vagyonuk volt.

A polgárok jogai és kötelességei osztályonként különbözőek voltak. Az első három osztályba tartozó polgárok mint hopliták tettek katonai szolgálatot; a *thetes* mint könnyűfegyverzetűek vagy hajóslegények. A *ταμίας* és az archonok csak a *pentakosiomedimnoi* közül voltak választhatók; a *thetes* hivatalra nem voltak választhatók; csak a népgyűlés és néptörvényszéknek lehettek tagjai. A választás módja sajátos egyesítése volt a választásnak és sorsolásnak. Mindegyik *phyle* egy meghatározott számú jelöltet választott, kik azután sorsot húztak maguk közt; az összes jelöltek száma 40 volt. A Drakontól felállított *tanácsot* Solon meghagyta; mindegyik *phyle* 100 tagot választott.

Az *areopagus* hatáskörét Solon kiterjesztette. Maga elé idézhette és elítélhette az *aeropagus* azt, a ki a rend és fegyelem ellen vét, a ki az új alkotmány megdöntésére törekszik. Ha mindamellett bekövetkeznék egy ilyen eset, sujtassék *atimiával* és zárassék ki a községből az, a ki a pártküzdelmekben nem csatlakozott sem az egyik sem a másik párthoz. Ezen intézkedéssel elejét akarta venni. Solon a közömbösségnek, mely legtöbb esetben elősegíti a forradalmi párt győzelmét.

Nagyon emelte Solon a nép hatalmát azon intézkedése által, mely szerint a tisztviselő által elítélt ember a *néptörvényszékhez* fellebbezhetett (*ἐφεσις*). A néptörvényszék az ítéletet megerősíthette, megsemmisíthette és megváltoztathatta. Kik voltak a törvényszék tagjai, nem ismeretes. Csak annyi bizonyos, hogy

neve már akkor *heliaia* volt, hogy csak *egy* ilyen törvényszék volt, hogy szabad ég alatt tanácskozott egy az agora melletti bekerített helyen.

A *népgyűlés* feladata volt a háború és béke feletti döntés, a polgári jog megadása és azon törvények kiegészítése, melyek hiányosoknak bizonyultak.

Solon törvényeit előbb fa-, később kőoszlopokra (*χύρβεις, ἄξονες*) vésték és a *βασιλεύς* hivatalos helyiségében, a *βασιλειῶν*-ban állították fel; a *βασιλεύς* volt ugyanis a törvényt őrző areopagus elnöke.

A polgárok megesküdték az új törvényekre. Solon kívánsága volt, hogy a törvények maradjanak száz évig változatlanul.

A Peisistratidák, és Kleisthenes alkotmánya.

Törvényhozói munkájának befejezése után Solon elutazott. Athenaeiben nagy volt az elégtelenség. Az előkelők régi előjogaik visszaállítását remélték volt, a szegények földfelosztást és több jogokat. A zavarok évenként ismétlődtek. Az archonválasztást nem végezték Solon törvényei értelmében a census alapján és *phylék* szerint, hanem a régi rendek szerint (az eupatridák választották ötöt, a földmivelők hármat, a demiurgusok kettőt). Új pártok keletkeztek, melyek egymás ellen küzdöttek; végre *Peisistratus* 561-ben magához ragadta az egyeduralmat s azt kétszeri elűzetése dacára, haláláig (528) megtartotta. *Peisistratus* igen okosan élt hatalmával; ügyesen egyesíteni tudta saját érdekeit a város érdekeivel, úgy hogy az athenaeieknek nem volt okuk panaszra. A város szépült, a szegényebb nép munkát kapott a város építkezéseinél; azután gondoskodott *Peisistratus* a a nép szórakoztatásáról is. Hogy a földmivelő nép ne járjon sokat a városba, bírakat rendelt a falvakba; ő maga személyesen bejárta a tartományt. Halála után fia *Hippias* eleinte époly mértékletességgel uralkodott, mint apja; csak testvérének, *Hipparchos*-nak, halála után változott magatartása, a mi elűzetését (511) okozta.

A rákövetkező években ismét megújultak a zavarok, míg *Kleisthenes* demokratikus újításaival megnyerte a nép kegyét (508).

Kleisthenes Attikát beosztotta 100 *községre* (*δῆμος*); kisebb falvakat egyesített egy-egy községgé; a fő-

várost több községre osztotta. Mindegyik község önállóan intézte ügyeit.

Be volt továbbá osztva Attika három *kerületre*: a városi, a tenger melléki és a belföldi kerületre. Egy-egy ilyen kerületben lehetett 30–40 község.

Mindegyik kerületben volt 10 *trittys* (*tribus*); egy trittysben lehetett tehát 3–4 község.

Három trittys (*tribus*), mindegyik kerületből egy, alkotta a *phylét*, volt tehát összesen 10 *phyle*.

Kleisthenes alkotmánya lerontotta azokat a választfalakat, a melyek eddig a phratriák és törzshylék alapján elkülönítették a polgárokat; megszűnt a befolyás, a melyet Athenae mint leghatalmasabb város a politikára gyakorolt; hiszen Athenae is különálló községekre oszlott; az egyes községekbe, demosokba beosztott polgárok egyenlő rangúak és egyenlő jogúak voltak.

Az 500 tagból álló tanácsot a phylék választották; mindegyik *phyle* 50 tagot; mindegyik *phyle* állított fel egy *hoplita*-ezredet és egy lovas csapatot és választott egy *strategost*; a fővezérségben a *strategosok* naponként váltakoztak.

A régi törzshylék teljesen elvesztették Kleisthenes alkotmánya által jelentőségüket. A régi phratriákat azonban Kleisthenes meghagyta, de megkivánta, hogy azokba a nem-nemes polgárcsaládok is felvétessenek.

Az ötszázak tanácsa volt a legfelső kormányzó és közigazgatási hatóság; a tanács *phylék* szerint 10 bizottságra oszlott, melyek felváltva hivataloskodtak és intézték el a folyó ügyeket. A *népgyűlés* hatáskörébe esett a béke és háború feletti döntés, a halálos ítéletek kimondása.

A demokracziái alkotmány biztosítására hozta be Kleisthenes az *ostracismust*, mely a népgyűlésnek egyszer az évben alkalmat adott arra, hogy veszedelmeseknek látszó polgárokat tíz esztendőre száműzni lehessen.

A demokraczia fejlődése Perikles korában.

A Kleisthenes által megalapított demokraczia külső és belső ellenségek támadásainak erősen ellenállt. A népgyűlés 488-tól kezdve több veszedelmesnek látszó embert eltávolított *ostracismus* által. Hogy pedig az így eltávolítottak a perzsákhoz ne pártol-

hassanak, megállapították a kerületet, a melyen belől a számkivetetteknek élniök kellett. Az archonválasztást (487-től kezdve) a demosok, illetve a phylék végezték; minden phyle 50 embert jelölt; az 500 jelölt közül kisorsolták az archonokat.

Themistokles ajánlatára (483) felépítették az első 100 hadihajót; ez biztosította Athenae nagyhatalmi állását; a hajókon alkalmazott szegényebb sorsú emberek erejük tudatára ébredtek. Az Aristides által megalapított tengeri birodalom Athenae hatalmát növelte. A fővárosban sok ember nyert alkalmazást; sokan, kik eddig falun laktak, beköltöztek a városba. Minthogy a szövetségesek peres ügyeiben az attikai néptörvényszék ítelt, állandóan 6000 embernek adtak a törvényszékek munkát. Számos új hivatalt létesítettek: a szövetségi pénztár kezelésével megbíztak tiz *hellenotamiast*. A strategos állásában változás állott be. Az ezredek vezetését átvették a *taxiarchosok*. Egy strategosnak adták át az egész sereg vezetését; a strategos diplomaciai megbízatásokban járt el; a szövetségesek tanácsában Attika érdekeit képviselte. A polemarchos állása jelentéktelenné lett.

Az areopagus, az oligarchiának egy sokáig megmaradt intézménye, melynek tagjai élethossziglan választottak az első két vagyon-osztályból, a perzsa háborúk idejében egyes intézkedései folytán nagy tekintélynek örvendett. A demokracia tovább fejlődésének mégis útjában volt az areopagus; *Ephialtesnek* (464) sikerült egy törvényt keresztülvinnie, a mely az areopagust majdnem minden kiváltságaitól megfosztotta. Az areopagus teendőit átvették a törvényszékek, a népgyűlés és a tanács, úgy hogy az areopagus tisztára csak törvényszék marad, a mely gyilkosságok esetében tartott vizsgálatot és mondott ítéletet.

Ephialtes meggyilkoltatása után *Perikles* állott a demokracia élére. Perikles idejébe esik, de még az előbbi időben hozott reformok természetes következménye volt a néptörvényszékek, a tanács tagjainak és végül a katonák és hajóslegények fizetése. Hogy a szegényebb ember is gond nélkül megfelelhessen az állam által reáráott kötelességek teljesítésének, szükséges lett a zsold, a napidíj fizetése. A hivatalnoki állások betöltésére nézve eddig még nagyjában Solon intézkedései maradtak életben. 458-tól

kezdvé a harmadik osztály embereinek (zeugitai) is megnyílt az archoni állás. Kisebb hivatalra volt választható a szegény ember (thetes) is. Csak a strategos állására maradt eddig is szokásban előkelő, régi családból választani embereket. Minthogy a polgári állás sok előnyökkel kecsegtetett, sokan jogtalanul polgároknak vallották magukat. Idegenek is kerültek a polgárok közé. Ezért Perikles kissé megnehezítette a polgárok lajstromába való felvételt; ezután nem-polgárányától született gyermeknek nem adták meg a polgárjogot.

A törvényhozás lényegileg a nép kezébe volt léteve. A népgyűlés egy bizottságra bízta a javaslat kidolgozását. A bizottság tagjai (συγγραφεῖς) előterjesztették a javaslatokat (συγγραφαί) a tanácsnak és ez jóváhagyás végett átadta a javaslatot a népgyűlésnek.

A tisztviselőválasztásnál a kombinált választás és sorsolás helyére behozták a pusztá kisorsolást. Csak az olyan állásoknál maradt meg a választás, melyeknél fontossággal volt a politikai vagy katonai tapasztalat.

A demokraczia továbbfejlődése és elfajulása.

Perikles halála után oly emberek állottak a demokraczia élére, a kiknek főtörekvése volt a nép kegyét megnyerni (Kleon, Hyperbolos, Kleophon). 425-ben felemelték a bírák zsoldját 3 obolusra; 410 óta a szegény emberek két obolus színházpénzt kaptak (*theorikon*), hogy ünnepeken ott lehessenek a látványosságoknál, a színházakban. A háborúviselés módja leginkább a földbirtokos osztályt sujtotta. A demokraczia ilyen fejlődése közelebb hozta egymáshoz a mérsékeltebb demokratákat, a kik különböző társaságokba (hetairiai) egyesülve, befolyást kezdtek gyakorolni a nagy néptömegre. Ezen mérsékeltebb demokraták, valóságban oligarchák, rá tudták venni a népet (411-ben) arra, hogy beleegyezzenek egy előbb 10, később 30 tagból álló tisztviselő-testület megteremtésébe, a melynek feladata lett a törvényjavaslatok megszerkesztése (πρόβουλοι, συγγραφεῖς). Miután még rávették az oligarchák a népet arra, hogy eltörölje a törvényeket, melyek alapján perbe lehetett fogni azokat, a kik az alkotmányt meg akarják változtatni, szabadon folyhatott a demokraczia ledöntése.

A harmincz probulos mindjárt hozzáfogott az új államrend megalkotásához. Minden phylé-ből 10, negyven évet meghaladt férfit (καταλογεῖς) választottak, a kik ismét 5000 férfit jelöltek ki, hogy ezekre bízassék az állam kormányzása. Ezen ötezer egy százas bizottságra bízta az új alkotmány kidolgozását.

Ezen bizottság két tervet dolgozott ki; az egyiknek az átmeneti időre volt érvénye, a másiknak állandónak kellett volna maradnia. Tényleg azonban csak az első vitetett keresztül.

Legelőször egy 400 tagból álló tanácsot alkottak; melyhez mindegyik phyle 40, harmincz évet meghaladt férfit választott. A tanács feladata volt a továbbra szükséges törvényeket megszerkeszteni; nem volt szabad a tanácsnak a 30 συγγραφεῖς-től eredő határozatokat érvényteleníteni; a tanács választotta a tisztviselőket, első sorban a strategosokat, egy hipparchost és tíz phylarchost; a tanács hadiszemlét tart és az 5000 polgárból kiszemeli a 10 strategost. A tanács állapítja meg az eskű mintáját.

A tanács négy részre oszlik; egy-egy ilyen (100 tagból álló) rész egy évig áll a kormány élén; ha a tanácsnak szüksége van a polgárság tanácsára, összehívja az 5000-nek sors által megállapított negyedét.

Mikor a nép ezt az alkotmányt elfogadta, a négyszázak tanácsa megkezdte a strategosokkal a kormányzást, a nélkül hogy az 5000-rel törődött volna. Csakhamar egyenetlenség ütött ki a tanácsban a mérsékeltek és szélsők között. Még nagyobb veszedelem fenyegetett a sereg részéről, mely Thrasybulos és Thrasyllus vezérlete alatt az új alkotmányt nem fogadta el és kijelentette, hogy a demokracziát visszaállítja. Az otthon maradtak már négy hónap múlva megbuktatták az új kormányt és visszaállították a demokratikus tanácsot. Az új intézmények közül érvényben csak azt hagyták, hogy a teljes polgárjogot csak az 5000 élvezze, és hogy semmiféle nyilvános hivatalnok ne huzzon fizetést. Nem sokára visszatértek a teljes demokracziához, valószínűleg Alkibiades és Thrasyllus győzelmei után 410-ben. A fizetések nemcsak helyreállították, hanem még emelték is. A politikai zavarok alatt oly rendetlenség állott be az új és régi törvényeket illetőleg, hogy egy bizottságot (συγγραφεῖς) voltak kénytelenek a rend helyreállításával megbízni.

A harmincz zsarnok.

Az oligarchiára nézve kedvező idők állottak be az athenaei hajóhad leveretése után (Aigospotamoi 405). A hetairiák, oligarchikus politikai klubbok, magukhoz ragadták ismét a hatalmat és az állam élére álltak. A Spartával kötött béke után, mely véget vetett a peloponnesusi háborúnak, az oligarchák az alkotmányt ismét megváltoztatták. Az alkotmány kidolgozásával megbíztak 30 férfit, a kik közül tizet választottak az ephorusok, tizet jelölt ki Theramenes, és tizet a nép. Alig hogy ezek hivatalukba léptek, már nem törődtek megbízatásukkal, hanem maguk kezdtek uralkodni. Összehívtak egy 500 tagból álló tanácsot, kinevezték a tisztviselőket 1000 jelölt közül, a kiket egy előzetes választás útján jelöltek ki. Mint szolgák rendelkezésükre állott a 30 *μασιγοζόπος*. Az állami börtönök vezetésével megbíztak tizenegy (*ἑνδεκα*) tisztviselőt. A néptörvényszékek jelentőségüket elvesztették; helyükre lépett a tanács. Az areopagus hatalmi körét nagyobbították.

Eleinte eléggé mérsékelt és tűrhető volt kormányzásuk; de mihelyt állásukban megerősödtek, határtalan önkénnyel és kegyetlenséggel kezdtek uralkodni. A tanács kívánságuk szerint halálra ítélte és kivégeztette azokat, a kik a zsarnokoknak nem tetszettek, vagy kiknek vagyonát megkivánták. Az ily módon legyilkoltaknak száma 1200—1500 volt. A mikor a polgárok között ezen eljárás miatt az elégületlenség kitört, a harmincz zsarnok is meghasonlott. A mérsékelték élére állt Theramenes, kik azt követelték, hogy a teljes polgárjog terjesztessék ki 3000 emberre.

A nyugalom nem állott helyre. A mérsékelték még több athenaei ember számára kívánták a polgárjogot. Végre a szélső párt lefegyverezte az athenieket, az előbb említett 3000-et kivéve, és Theramenest megölte. Most még borzasztóbban folyt a gyilkolás. A demokraták Phyléből kiindulva elfoglalták Munihiát és a Piraeust; egy ütközetben elesett Kritias a 30 zsarnok feje és evvel véget ért a rémuralom (403). Kritias életben maradt társai Eleusisbe menekültek.

Az attikai demokraczia 338-ig

A harmincz zsarnok helyére egyelőre ismét tíz oligarcha lépett, kik hatalmukkal épügy akartak

visszaélni, mint az elődeik. A demokratikus elem időközben a Piraeusban és Munichában annyira megerősödött, hogy a tíz csakhamar elűzetett és helyükbe újból tíz oligarcha lépett, kik végre kiegyeztettek az ellenséges pártokat.

Elhatározták, hogy a ki az oligarchia híve, kiköltözhet Eleusisbe és hogy a város és a kikötők a nép kezében maradnak. Az eskületétel után tíz nap alatt választania kellett mindenkinek a pártok között és további tíz napon belől, ha az oligarchiához csatlakozott, elköltöznie. Eleusis és a város lakói között a közlekedést és érintkezést eltiltották. Általános amnesztitát mondtak ki, mely alól csak a gonosztevők voltak kizárva. Az oligarchia tisztviselőinek (a harmincz zsarnoknak és társainak) megengedték, hogy beszámolhassanak eljárásukról; felmentés esetében ő rájuk is kiterjedt a közbocsánat.

Ilyen módon az államban két tábor volt, melyek egymással fegyverszünetben éltek. Két évig eltartot ez a békés állapot. Ezután ismét megkezdték a harc az oligarchák, de vesztükre. A demokraczia győzött, az oligarchák főbbjei megölettek.

A végleges béke a demokraták és oligarchák között 401-ben állt helyre. Mindegyik párt 10 férfiút küldött ki, hogy ezek a demokracziát a drakói és soloni törvények alapján, de megfelelő módosításokkal helyreállítsák. A régi tanácsot, a rendes tisztviselőket megint megválasztották, az areopagusnak megadták a felügyeleti jogot.

Az oligarchák és demokraták közötti ellentét ezen időben eltűnt; a rákövetkező időben a pártalakulások Attika külső politikájával függtek össze.

Az állam műveltebb eleme a nyilvános élettől visszavonult; a köznépet az állam alkalmazta, fizette, ellátta; törvénynyé lett, hogy minden, az állam háztartásában megtakarított pénz a theorika-pénztárba kerüljön; ebből a pénzből fizették meg a népnek a színházi belépő díjakat, ebből vendégelték meg a népet a legkülönbébb ünnepeken. Mindinkább terjedt a bírák megvesztegetése, kik a törvényeket nem ismerték és önkényesen ítélték. Nagyobb kiadások fedezését a gazdagok vállalták magukra, a katonai szolgálatot zsoldosok végezték. A minden erkölcsi alapot vesztett nép a vezető férfiak szeszélyének játéka lett. Ilyenek voltak az állapotok Athenaeben,

midőn megkezdődött a küzdelem macedoniai Fülöp ellen.

Athenae Macedonia és Róma uralma alatt.

A Chaironeia melletti csata után (338) Athenae előbbi jelentőségét többé nem érthette el. Athenae szabadságát elvesztette, de régi alkotmánya megmaradt. Ezt és autonómiáját Athenae csak 322-ben vesztette el, a lamiai háború befejeztével. Antipatros 12.000 embert törült a polgárok sorából azon intézkedésével, hogy a polgári jog élvezetét 2000 drachma censushoz kötötte. Antipatros halála után lázadás tört ki; de az athenaeiek csakhamar békét kötöttek Kassandrosszal. Munichióban macedoniai őrség maradt. Kassandros a városban hagyta phaleroni Demetrioszt mint ἐπιστάτης τῆς πόλεως és a polgári jogok gyakorlását egy 1000 drachmás censushoz kötötte. A demokraczia formái külsőleg megmaradtak. Új volt a νομοφύλακες tisztje, a kiknek feladata volt a törvények tiszteletbentartásáról gondoskodni és kik ellenőrizték, esetleg megsemmisítették a tanács és a nép határozatait. Új még a γυναικονόμοι tisztje, a kik az erkölcsök felett őrködtek és a magánélet dolgaiba is beleavatkozhattak. Demetrios idejében Athenae jólétnek örvendett. Demetrios elűzetése után (307) Athenae egy ideig élvezte szabadságát, de nemsokára ismét kitörték a zavarok, melyek avval végződtek, hogy Athenae újból kénytelen volt macedoniai őrséget befogadni (255). Csak 229-ben szabadult meg Athenae ezen őrségtől, mikor Aratos, a ki akkor az achaei szövetség élén állt és Athenae-t a szövetséghez akarta csatolni, vesztegetéssel megnyerte a macedoniai őrség parancsnokát (προβάρχος). Ezentúl Athenae, Aegyptus és Pergamos királyainak kegyét kereste.

Az athenaeiek ebben az időben többször adták jelét sülyedésüknek azáltal, hogy hatalmas uraknak nevei után neveztek el egyes phyléket. Így elneveztek két phylét Demetriasnak és Antigonisnak Demetrios Poliorketes és Antigonos után; később Ptolemaios Philadelphos után elnevezték az egyik phylét Ptolemaisnak és Attalos Pergamon királya után a másikat Attalisnak.

A mikor a rómaiak Görögországot leigázták, Athenae *civitas foederata* lett és mint ilyennek önálló községi igazgatása volt. A polgárháborúk idejében

Athenae mindig azon párton állott, a mely szerencsétlenül járt és legyőzetett. Athenae ezen állásfoglalásai csak annyiban voltak befolyással belső szervezetére, hogy az areopagus, a tanács és a strategosok hatásköre tágított és így az alkotmány aristokratikusabb jelleget öltött.

Még a császárság idejében is megtarthatta Athenae a régi formákat, a melyek természetesen régi jelentőségüket elvesztették. A három közigazgatási testület közül legnagyobb tekintélynek örvendett az areopagos. A tisztviselők közül első helyen állt a strategos, a ki a gyermekek neveléséről, a gabona-beszerzéséről és hasonló ügyekről gondoskodott; nagy tiszteletben állottak az archonok is, a kiket hivatalosan is thesmothetáknak hívtak. Ezeken kívül voltak római tisztviselők is, mint a λογιστής, a kinek feladata volt a pénzügyet rendben tartani. A polgárok phylék-, phratriák- és nemzetségekre voltak felosztva, úgy mint régebben. Hadrianus császár tiszteletére felállítottak egy tizenharmadik phylét is: a *Hadrianist*. A tanács tagjainak száma, a mely egyideig 600 és 650 volt, most ismét 500 lett.

II.

Az állam szervezete.

A lakosság osztályozása.

Athenaeben a rabszolgák száma kezdetben csekély lehetett, de a kereskedelem és ipar fellendülésével, különösen a kézművesség lenézése folytán, nagyon emelkedett. Az ötödik században gazdag polgároknak százakra menő rabszolgáik voltak. A dekeleai háborúban 20000 rabszolga menekült el, a kik főleg műhelyekben voltak alkalmazva. A rabszolgák száma az ötödik és negyedik században átlag 100.000—150.000 volt; ezek között lehetett felnőtt férfirabszolga 40—60000.

A legtöbb rabszolga nem volt görög származásu és vétel útján került Athenaebe. A legtöbb rabszolgát szolgáltatta Lydia, Phrygia, Syria, a Fekete-tenger melléke és Thrakia.

A rabszolgák végezték a szolgai teendőket a háztartásban; alkalmazták őket a műhelyekben, a bányákban, a mezőgazdaságban, a hajókon; egyesek felvigyázók és üzletvezetők voltak. Voltak rabszolgák, a kik uraiknak megállapított bért (ἀποζωρά) fizettek, keresményüket félrerakhatták s így vagyonra tettek szert.

Az államnak is voltak rabszolgái (δημόσιοι). Ezek teljesítették a rendőri teendőket. Hivatalokban mint irnokokat alkalmaztak ilyen rabszolgákat.

A demokraczia idejében az atheni rabszolgának több szabadsága volt, mint sok más városban a szabad polgárnak. Külső megjelenésében is alig különbözött a polgártól. A szent helyekre, templomokba eljárhatott, az ünnepeken résztvehetett. Kegyetlen bánásmód ellen védelmébe vette a törvény. Megölni rabszolgát csak törvényes ítélet alapján volt szabad. A törvényszékek előtt tanuvallomásaik érvényesek voltak; az állam ellen intézett büntényeknél uraik ellen is volt szabad vallomást tenniök.

Az államnak tett szolgálatukért néphatározat alapján megkaphatták szabadságukat. Magánrabszolgák felszabadítása uraik szabad elhatározásától függött. A felszabadult rabszolga (ἀπελεύθερος) a metoikos jogait kapta; védő ura (προστάτης) előbbi ura volt, a ki iránt bizonyos kötelelességekkel tartozott; ha ezeknek nem felelt meg, az archon-polemarchosnál panaszt (δίκη ἀποστασίον) emelhetett az előbbi úr. Elítéltetés esetén szabadságát veszítette a felszabadított szolga.

A metoikosok száma az ipar fejlődésével nagyon gyarapodott. Athenaeben letelepedésüknek általában kedveztek: az ipart előbbre vitték, az állam bevételeit emelték, háború esetében közülök vették a hajós legénységet. 309-ben a metoikosok száma 10.000 volt, hozzátartozóikkal számuk 45.000-re rúgott. Az állampénztárába fizetett díj (μετοίκιον) fejenként 12 drachma volt. A ki kivonta magát a μετοίκιον fizetése alól, vagy polgári jogokat bitorolt, azt a polemarchosnál bevádolták. A rászabott büntetés rabszolgaság volt.

Az atheni polgárok száma az ötödik és negyedik században 20—35.000 volt. 309-ben a polgárok száma 21.000, a rákövetkező két században lefogyott a szám 5000-re.

A peloponnesusi háború elején a polgárok legnagyobb része még falun lakott; a polgárság zöme földmives nép volt. A városban élő polgárok részben nagy birtokos nemes emberek voltak, részben kereskedők, iparosok, napszámosok és foglalkozás nélküli proletárok.

A polgárjog.

A polgárok polgári állásukra vagy születés folytán vagy néphatározat folytán tarthattak igényt. Eleinte megkapták a polgárjogot mindazok az idegenek, akik hazájukból száműzetettek vagy iparűzés céljából Athenaeben családotul letelepedtek. Később csak az államnak tett szolgálatokért adták meg a polgárjogot. Ha érdemtelen kapta meg a polgárjogot, panaszt (γραφὴ παρανόμων) emelhetek ellene. A negyedik században elővigyázatosabbak lettek a polgárjog megadásában. Egy előzetes néphatározat alapján a tanács egy új népgyűlésen titkos szavazás által adta meg a polgárjogot; ezen a népgyűlésen legalább 6000 polgárnak kellett jelen lenni. A harmadik században a

polgárjoggal felruházott alávetette magát egy törvényszéki vizsgálatnak, melyet a thesmotheták vezettek.

Az ujonnan felvett polgárt beosztották phyle-, demos- és phratriába, melyet az illető magának tetszése szerint választhatott. Az új polgárnak ugyanolyan jogai voltak mint a régi polgárnak; csak az archon és a papi hivatalra nem volt megválasztható.

A polgárok törvényes házasságában született gyermek (παῖδες γνήσιοι) szintén polgár volt. A törvényes házasságot eljegyzés (ἐγγύσις) előzte meg; az egyetlen öröklő leányt legközelebbi férfitörökona vette el vagy házassította ki. A fiatal asszonyt ünnepélyesen vették fel a férj phratriájába. Az eljegyzésnél megállapított hozomány az asszonyé maradt, csak kamatját élvezhette a férj.

A házasságon kívül született gyermekek törvénytelenek (νόθοι) voltak; gyakran törvényesítettek és a phratriába felvettek ilyen gyermekeket. Hasonlóképen törvényteleneknek vették azon gyermekeket, a kik polgár és idegen között kötött házasságból származtak. Ezek törvényesítése sem okozott nagyobb nehézségeket. Minthogy a polgári jog sok mindenféle kedvezményrel járt, igen gyakran előfordult, hogy olyanok is vallották magukat polgároknak, a kik jog szerint nem voltak polgárok. Ezért nehezítette meg Perikles 451-ben a polgárok lajstromába való felvételt. A polgárok lajstromának 445-ben történt átvizsgálása alkalmával sok ilyen jog-bitorlót zártak ki és juttattak rabszolgaságba.

Magánjogi tekintetben nagykorú lett az atheni ember 17-ik életévének betöltése után. Polgári jogainak élvezetétől megfosztották azt, a kit ἀτιμία-val sújtottak. Teljes ἀτιμία-val büntették azt, kire rábizonyult a megvesztegetés, sikkasztás, gyávaság, hamis tanúskodás, a gyermeki kötelesség elhanyagolása vagy egy a közjót veszélyeztető cselekedet. Az ἀτιμία apáról fiúra is kiterjedhetett és élethossziglani büntetés volt. — Kisebb vétségek részleges ἀτιμία-t vontak maguk után (ἀτιμία κατὰ προσταξίς), mely bizonyos jogok élvezetétől fontotta meg a sújtottat. — Különösen érdemes polgárok kitüntetésekben részesültek; ilyenek voltak: a leiturgiák alóli felmentés (ἀτελεια), kitüntető hely az ünnepeknél (προεδρία), nyilvános megkoszorúzás, megvendégeltetés a Prytaneionban.

A tisztviselők.

Az állami tisztviselők (ἄρχοντες) részben *rendes* tisztviselők voltak, a kiket évenként választottak vagy sorsoltak ki bizonyos megállapított teendők végzésére, részben *rendkívüliek*, kikre időnként ruháztak ideiglenes megbízatásokat.

A tisztviselők jogosítva, sőt kötelezve voltak rendelkezéseiknek ellenszegülőket pénzbírsággal büntetni (ἐπιβολὴν ἐπιβάλλειν), esetleg a néptörvényszék elé idézni. Két vagy több rendes tisztviselői állást egy időben nem volt szabad egy polgárnak betöltenie. Ugyanazt a polgári hivatalt, kivéve a tanácsosi állást nem volt szabad egyszernél többször viselni; de katonai tisztviselői állást ismételten ugyanarra az egy emberre ruházni meg volt engedve, sőt szokás volt. A választásokat a népgyűlésen kézfelemelés által (χειροτονία) végezték; a katonai tisztviselőknek megválasztása egy megelőző népgyűlés megállapodása értelmében ment végbe. A választást a hatodik prytania után ejtették meg, mihelyt az égi jeleket kedvezőknek találták.

A tíz strategost eleinte úgy választották, hogy minden phylére esett egy; később az összes polgárságból választották. Ugyancsak az összes polgárságból választották meg a hellenotamiasokat és a hipparchosokat; az egyes phylékből a tíz taxiarchost és a tíz phylarchost.

A választás, illetve kisorsolás után és a hivatalba lépés előtt a tisztviselőjelöltet egy vizsgálatnak (δοκιμασία) vetették alá, a mely kiterjedt arra, vajjon megfelel-e a jelölt a kiszabott követelményeknek. A vizsgálat tárgya volt: polgár-e a jelölt, megfelelt-e eddig polgári kötelességeinek, megfelelő-e a kora, nem viselte-e az illető a hivatalt már előbb is. Bizonyos esetekben megvizsgálták vagyoni helyzetét; az archoni tisztségre jelölteknél egy időben kiterjedt a vizsgálat arra is, vajjon az illető apja és nagyapja is polgár volt-e már. Vallomásait a jelöltnek tanúkra hivatkozással kellett bizonyítania. Ha a kikérdezés (ἀνάκρισις) véget ért, kérdést intézett az elnök a jelenlevőkhöz, van-e valakinek kifogása a jelölt ellen. A vizsgálatot szavazás fejezte be. Az elvető ítélet ellen (ἀποδοκιμασία) a törvényszékhez (δικαστήριον) lehetett felebbezni.

A vizsgálatot eleinte majdnem egészen a tanács (βουλή) végezte. Később a tanácstagok vizsgálatát hivatali elődeik végezték; az archonokét a tanács és a néptörvényszék bizottsága; a többi hivatalnokét a néptörvényszék magában.

A tisztviselők a polgári év elején (a *hekatombaion* elsején) léptek hivatalukba, miután a megállapított esküt letették. A tisztviselőknek meg voltak külön hivatalos helységeik, amelyekben tartották gyűléseiket; rendszeren együtt étkeztek. Egyes tisztviselőknek különös, megtisztelő jogaik voltak; megtisztelő részt kaptak az áldozatokból, külön helyeken ültek ünnepeknél. Közös megtisztelő jelvényök volt a myrthuskoszorú. Fizetést egyes tisztviselők kaptak, mások nem. A strategos és a hipparchos, legalább békében, fizetést nem kapott; fizetést kaptak a bírák, a tanácsosok. Az archonok kaptak élelmezési költség fejében (εἰς σίτησιν) négy obolust naponként.

Minden tisztviselőt már hivataloskodása idejében be lehetett pörölni és elítélni. Minden prytania első népgyűlésében megbeszélték azt, hogy megfelel-e a tisztviselő vagy nem. Ha a szavazás kedvezőtlen volt (ἀποχαιροτονία), a tisztviselőt törvényszék elé állították, hivatalától megfosztották és pénzbírságra ítélték vagy felmentették; az utóbbi esetben az illető hivatalát ismét átvette.

Hivataloskodásának letelte után a tisztviselő számat adott működéséről; a felmentés megadásáig a tisztviselőnek nem volt szabad hazáját elhagynia és vagyona felett rendelkeznie. A vizsgálat különösen a pénzkezelésre terjedt ki. A tisztviselő a tanács kebeléből választott tíz számvizsgáló (λογιστής) előtt számolt be a pénzről (εἰθονα, λόγον διδόναι). Ha a tisztviselő pénzt nem kezelt, ezt a körülményt tartozott a logistesnél bejelenteni. A végleges felmentést egy 501 tagból álló törvényszék adta meg, mely elé került minden tisztviselő akár rendben találták számadásait, akár nem. A *logistes* mellé voltak rendelve még ügyészek (συνήγοροι), a kik az állam érdekeit védték. Ha a tisztviselőre hivatalos pénzek elsikkasztása (κλοπή δημοσίων χρημάτων), vagy megvesztegetés (δωρων) bizonyult, a tisztviselő a szóban forgó összeg tízszeresét fizette bírságként, atimiával sújtatott, esetleg halálra ítéltetett. A hivatalos hatalommal való visszaélés esetében a tisztviselő az egy-szeres összeget fizette.

Az ilyen módon már felmentett tisztviselőt egy bizonyos határidőn belől még meg lehetett támadni. A tisztviselő, a ki e panaszokat felvette és előzetesen megvizsgálta, a phyléből választott εὐθυνας volt. A panasz végleges elbírálása egy 40 tagból álló törvényszékre tartozott, ha a megkárosodott magánember volt, vagy a thesmothetákra, ha az állam károsodott.

Egyes tisztviselőknak, az archonnak, a basileusnak, a polemarchosnak, a hellenotamiasoknak és az euthynosoknak segédek (παρῆγοι) voltak, kik hivataloskodásukban segédkeztek nekik. Az archonok maguk választották segédeiket. Majdnem minden hivatalhoz irnokok (γρῦμματεῖς) voltak beosztva; ezek az irnokok, a tanácshoz beosztott irnokok kivételével, alárendelt egyének voltak és fizetést kaptak. Ezenkívül szolgák és hírnökök (κῆρυκες) tartoztak az egyes hivatalokhoz, kik részben szabad emberek, részben rabszolgák voltak.

Az archonok.

A régi időben a kilencz archon állott az állam élén. Az idők folyamán mindinkább elvesztették jelentőségüket, munkakörükből mindig többet és többet elvettek, úgy hogy a végén a törvényszékeknél viselt elnöki hivatalon kívül alig maradt valami teendőjük. Állásuknál fogva tagjai voltak az areopagusnak. Együttesen ritkán hivataloskodtak, így a tisztviselők és bírák kisorsolásánál, az aeropagus által elítéltek vagyonának eladásánál.

Az archonokat eredetileg az areopagus választotta. Solon elrendelte, hogy a négy phyle válasszon 10—10 jelöltet; e 40 jelölt közül kisorsolták az archonokat. Archonná választhatók voltak a pentakosiomedimnoi és a hippeis. A Peisistratidák alatt ismét választották, Kleisthenes után ismét kisorsolták az archonokat. 487-től kezdve 500 jelölt közül sorsolták ki őket phylék szerint. 457-től kezdve a zeugiták is lehettek archonok. A negyedik század folyamán eltörölték az előzetes választást. Az archon-jelöltek kétszeres vizsgálatnak (dokimasia) voltak alávetve a tanács részéről és a törvényszék részéről.

Közvetlenül hivatalba lépésük előtt megesküdtek, hogy hivataloskodásuk alatt igazságosak lesznek, semmiféle ajándékot el nem fogadnak. Solon idejétől

kezdvé közös hivatalos helységük volt a Thesmotheion; ezen kívül megvolt mindegyiknek a külön törvényszék-helye.

Az *első archon* (ἄρχων ἐπώνυμος) bizonyos ünnepek, különösen a nagy *Dionysia* rendezésénél volt elfoglalva; hatáskörébe tartozott elnökölni olyan pereknél, a melyek a családjog körébe tartoztak. Az ő védelme alatt állottak az özvegyek, az árvák, az egyedül öröklő lányok.

A *király* (ἄρχων βασιλεύς) volt a vallásügy vezetője. A város nevében ő mutatta be az áldozatokat Eleusisben és az atheni Eleusinionban. Az ünnep befejezte után jelentést tett erről a tanácsnak. Szerepelt a basileus még más ünnepeknél is és az azokkal kapcsolatban levő játékoknál (mint a dramatikai verseny, fáklyás versenyfutás rendezője). Hatáskörébe tartozott az elnöklés oly perek tárgyalásánál, a melyek a vallás ügyével állottak összefüggésben (γραφαι ἀσεβείας, istentelenség vádja); az ő foruma elé tartoztak a gyilkolás, emberölés, testi sértések alapján emelt vádak (αἱ τοῦ φόβου δίκαι).

A *polemarchos*, eleinte a hadügy vezetője, a későbbi időben már csak bizonyos sacralis teendőket végzett. Ő áldozott az Artemis Agroterának és Enyaliosnak; ő mutatta be a halotti áldozatot Harmodios és Aristogeitonnak; ő vezette a háborúban elesettek felett tartott isteni tisztelet. Az ő elnöklete alatt folytak azon pörök, a melyek az idegenek, a metoikusok sajátságos jogviszonyából eredtek. Hasonlóképen alája tartoztak a szabadon bocsátott rabszolgák elleni panaszok, a kik volt uraik iránti kötelezettségüknek nem tettek eleget. Nála emeltek vádat azon metoikusok ellen, a kik polgári védőúr (prostates) igénybe vétele nélkül állottak a törvényszék elé.

A *thesmotheták* mint testület hivataloskodtak. Az igazságszolgáltatás eredettől fogva őket illette. Évenként átvizsgálták a törvényeket és feljegyezték azok hiányait és az azokban található ellenmondásokat. Kijelölték a napokat, a melyeken a tárgyalások megtartandók, összeállították a törvényszékeket és beosztották az egyes hivatalokhoz, a melyek elnöklete alatt kellett a tárgyalásnak végbemenni. A legtöbb és legfontosabb pereknél ők elnököltek.

Itt említjük még, mint szintén bírói és végrehajtó testületet, a *tizenegyek* testületét, οἱ ἑνδεκα. Ők voltak

a börtönök felügyelői, ők tartóztatták le a más hivatalok által elítélteket, végre ők ügyeltek fel a szolgálók (παραστάται) által végrehajtott kivégzéseknél. Itélkeztek tolvajok, betörők, rablók, csalók felett, kiket tetten értek és eléjük hoztak (ἀπαγωγή), vagy a helyszínén letartóztattak (ἐφ' ἡγήσεις).

Birói testületek voltak még az εἰσαγωγῆς, a kik az egy hónapon belől elintézendő pörökben mondtak ítéletet, és a *negyvenek* testülete (οἱ τετταράκοντα). Az egyes hivataloktól kivetett pénzbüntetések behajtását a *praktores* végezték. Az elkobzott ingatlanoknak, csődbe jutottak vagyonának kezelése és esetleg eladása a *poletai* feladata volt. Ezekre a tisztviselőkre volt bízva a rabszolgaságba jutottak eladása is. Ők adták bérbe az állam birtokában levő bányákat és vámokat.

Pénzügyi tisztviselők.

A pénzügyi hivatalokat az állam fejlődésével többszörösen kellett megváltoztatni. Már a régebb időben voltak Athenaeben: πωληταί, πράκτορες, kikről fennebb volt szó. A legfontosabb pénztári tisztviselők voltak az ötödik században még a Solon idejében már megvolt χωλακρέται. Ezeken kívül jelentékenyek voltak még a Kleisthenettől felállított, phylénként kisorsolt ἀποδέκται, a kik kiutalványozták az egyes tisztviselőknek a költségvetés szerint megállapított összegeket.

Nagyon föllendült Attika pénzügye a delos-attikai szövetség idejében. A szövetségesek adóját a tíz *hellenotamias* vette át; a szövetségi célokra el nem használt felesleget átadták azon tisztviselőknek, a kik az Athena istennő templomi kincsét kezelték. Egy része ezen kincsnek, a mely bizonyos állami jövedelmek által is szaporított, néphatározat folytán nem vallási célokra is volt fordítható. Ha valaki a hátralevő résznek ily irányú elhasználását javaslatba akarta hozni, első sorban, utólagos büntetéstől való felmentést, ἄδεια-t, kellett szereznie. 435-től kezdve a többi isteneknek kincseit is a Parthenonba hozták és egy külön e célra létesített hivatalnak adták át.

Demosthenes idejében a pénzügy élén állott a ὁ ἐπὶ διοικήσει, kit négy évre választottak. Néha többtagú kollegiumnak adták át ezt a felelősségterhes hivatalt. Nagy jelentőségűek voltak Eubulos idejétől

kezdvé, a ki keresztül vitte azt a törvényt, hogy az összes megtakarítások és feleslegek a Theorikára és hasonló czélokra fordíttassanak, a ταμιαὶ τῶν θεωρικῶν, Demosthenes 339-ben eredeti rendeltetésöknek adta át ismét e feleslegeket, t. i. a hadi pénztárnak; ennek kezelése a ταμίας τῶν στρατιωτικῶν feladata volt. Volt még a 4. században egy magasabb pénzügyi tisztviselő, a ταμίας τοῦ δήμου, a kiknek elő kellett teremteni a pénzt a néphatározatok kiállításából és díszkoszorúk elkészítéséből származó kiadások fedezésére.

Katonai tisztviselők.

Legmagasabb rangban állottak a katonai tisztviselők között a *strategosok*, számra nézve *tizen*, a kiket eleinte phylenként, később az atheniek összeséből választottak. Háborúban ők voltak a seregek fővezérei; otthon is messzire terjedő hatáskörük volt. A tisztviselők közül egyedül ők voltak jogosítva a tanácsnak közvetlenül javaslatokat beterjeszteni; ezek a javaslatok mint legfontosabbak, tüstént tárgyalás alá kerültek. A strategosok vezették az ujonczozást; ők szemelték ki a phylék által kijelölt trierarchosok közül azokat, a kiknek szükség esetén a leiturgiákat el kellett vállalniok; ők közreműködtek a katonai adók (εἰσφορά) kivetésénél, elnököltek a katonaságot illető perek tárgyalásánál, továbbá gondoskodtak az ország biztonságáról. A háborúban a fővezérség közösen illette őket; néha néphatározat folytán a tíz fővezér közül egyre, vagy egy-kettőre volt bízva egy bizonyos hadi vállalat kivitele; rendszeren naponként váltakoztak a főhatalomban. Néha különös meghatalmazást kaptak egyes hadvezérek, a mi által a tanács és a népgyűlés befolyása alól fel voltak mentve (στρατηγὸς ἀποτοκράτωρ.).

Mennél jobban nőtt a strategosok jelentősége a politikai életben, annál ritkábban küldötték a strategosokat együttesen a háborúba; néha egyetlen egy sem volt a seregnél. Az egyes ezredeknek vezetését most a *taxiarchosok* vették át. A lovasság élén állt két *hipparchos* és tíz *phylarchos*.

Rendőri tisztviselők.

Az attikai rendőrség az utczák, a piacok és a kikötők rendjének fentartásáról gondoskodott.

Tíz *astynomos* gondoskodott az utczák tisztántartásáról, a nyilvános épületek fentartásáról; nem volt szabad az utczákat új építkezésekkel elcsúfítani, szükíteni. Tíz *agoranomos* a vásári életre ügyelt fel; ők gondoskodtak arról, hogy hamisított élelmicikkek ne kerüljenek a vásárra; ők hajtották be a metoikosoktól a vásári adót. Különös gondot fordítottak az athenaeiek arra, hogy városuk mindig el legyen látva gabonával és egyéb élelmiszerekkel; a mennyire lehetett, megakadályozták a gabonával üzőtt uzsorát. Ez volt a *σιτοφύλαξις* föladata, a kik eleinte 10-en később 35-en voltak. Gabonahiány idejében a *σιτώναι*: gondoskodtak gabona behozataláról. A súlyok és mértékek helyességét ellenőrizték a *metronomoi*. A nagykereskedés is ellenőrzés alatt állott; törvény volt, hogy a behozott gabonának legalább kétharmada az országban maradjon.

Az ötszázak tanácsa és az areopagus.

Az 500 tanácstagot azon 30 évet meghaladt polgárok sorából sorsolták ki, a kik e tisztségre jelentkeztek; minden phyle 50 taggal volt képviselve. Minden tag mellett kisorsoltak egy póttagot, ki halál esetén vagy apodikimasia esetében elfoglalta a tanácstag helyét. A vizsgálatot (*dokimasiát*) a régi tanács tartotta. A tanácstagok 5 obolosapidíjat kaptak, az ügyvezető bizottság tagjai azonfelül egy obolos éllelmezési költséget. Katonai szolgálat alól fel voltak mentve, a színházban külön hely illette meg őket.

Az ügyek elintézésére a tanácsnak egy tizedrésze, az egy phyléből való tanácstagok voltak hivatalban. Ezek voltak a *prytaneis*; az évnek tizedrésze, a mely alatt egy-egy ilyen bizottság működött, volt a *prytaneia*. Egy *prytaneia* rendes években 35—36 nap, szűkő években 38—39 nap volt.

A *prytaneis* a napnak legnagyobb részét együtt töltötték a piacon levő hivatalos helységükben (*Skias*). Itt étkeztek, itt intézték el a folyó ügyeket: átvették a tisztviselők jelentéseit, fogadtak küldöttségeket, előkészítették a tanács és nép gyűléseit. Mindennap egy más tagja a *prytaneianak* elnökölt (*epistates*); nála volt az állam pecsétje és azon szenthelyek kulcsai, a melyekben őrizték a nyilvános pénzeket és iratokat; ők elnököltek a tanácsban és a népgyűlésen. A

negyedik századtól kezdve a tanács és népgyűlésen nem az *epistates* elnökölt, hanem egy külön e czélra kisorsolt *proedros*.

A tanács ünnep- és szerencsétlen napok kivételével mindennap összegyűlt, még pedig vagy a *buleuterionban*, vagy az Akropolison az *Eleusinionban*. Az ülések rendesen nyilvánosak voltak.

A tanács volt a legfelső kormányzó és közigazgatási hatóság; minden az államot érdeklő ügy a tanács elé került. A tanács készítette elő a népgyűlésen tárgyalandó ügyeket. A tanács volt a nép és a tisztviselők között a közvetítő. A tisztviselők közülegyedül a strategosnak volt szabad a tanácsban javaslatokat tenni. A többi tisztviselők csak mint magánemberek jelentek meg; ha valamely ügyet a tanács elé kívántak hozni, egy tanácstagot kértek fel ennek elintézésére. Közvetítő volt a tanács még a nép és a külföld között. A tanács fogadta az idegen követeket, adta ezeknek tudtára a nép véleményét. Csak a tanács közbenjárásával jelenhettek meg idegen követek a népgyűlésen.

Voltak ügyek, a melyeket a tanács csak a nép hozzájárulásával intézhetett el: de voltak dolgok, a melyekben a tanács önállóan járhatott el. Így csak a tanácsot illette az állam pénzügye; a tanács gondoskodott az állam háztartásában szükséges pénz előteremtéséről és szétosztásáról. Az állam jövedelmeinek bérbeadása, a szövetségesek adójának megállapítása, a pénzkezelés ellenőrzése, szóval minden a pénzkezelésre vonatkozó ügy a tanács hatáskörébe tartozott. Egészen a tanács hatáskörébe tartozott a nyilvános épületek, templomok gondozása és a tengerészet. A tanács gondoskodott a hajóépítésekről, a hajók rendbentartásáról, a hajógyárakról stb.

Régebben a tanács kötelességüket nem teljesítő tisztviselőket pénzbírsággal, sőt halállal is büntethetett. Későbbben ez a jog sok tekintetben megszorított, különösen az által, hogy a tisztviselők egy a thesmotheták elnöklete alatt álló törvényszékhez felebezhettek.

A szegényügy rendezése is a tanács feladata volt. A ki vagyontalan és keresetképtelen volt, az állam-pénztárból naponként két obolust kapott.

A tanácshoz beosztott tisztviselők között első helyen állt a tanácsjegyző (*γραμματὴς τῆς βουλῆς*).

Eleinte minden prytaneiának más jegyzője volt, később a jegyző egy évig maradt szolgálatban. Az ő feladata volt gondoskodni a nép határozatainak hiteles feljegyzéséről és felállításáról; ő vezette a tanácsülésekről a jegyzőkönyvet. Később egy második jegyző (γραμματεὺς ὁ κατὰ πρυτανείαν) is szerepel az előbb említett tanácsjegyző mellett. — A tanács pénztárának kezelésével több pénztáros (ταμίαι) volt megbízva.

Az *areopagus*, a melynek tagjai az archonok és a volt archonok voltak, a demokraczia fejlődésével elvesztette jelentőségét. Tagjai élethossziglan viselték e tisztséget, de valószínűleg évenként számoltak be működésükről. Itélt az areopagus szándékos emberölés (φόνος ἐκ προνοίας), halálos következményű testi sértések és gyújtogatás esetében. Az areopagus elnöke az ἄρχων βασιλεὺς volt. Az areopagus akkor is, a mikor hatáskörét nagyon korlátozták, nagy tekintélynek örvendett. Néha a nép kérésére az államra nézve veszélyes gonosztettek megvizsgálásával volt megbízva.

A gyilkosság által károsodott az ἄρχων βασιλεὺς-nél emelt panaszt a gyilkos ellen. A vizsgálat megkezdésétől kezdve a vádlottnak nem volt szabad nyilvános helyeken és templomokban megjelennie. Az előzetes vizsgálatot három ízben ejtették meg, három egymás után következő hónapban. A végtárgyalást szabad ég alatt tartották a hónap utolsó napjaiban. Miután mindkét fél esküvel erősítette vallomását, következtek a vádló és védőbeszédék. Mindegyik fél kétszer beszélhetett. Az első beszéd után a vádlott még önkéntes száműzetésbe mehetett, a mi vagyonának elkoboztatását vonta maga után. A bírók nem törvények alapján mondták ki ítéletüket, hanem személyes meggyőződésük alapján.

A népgyűlés.

A népgyűlésen (ἐκκλησία) gyakorolta a nép fensőségi jogait. A népgyűlésen részt vehetett minden nagykorú, polgári jogainak teljes birtokában levő atheni ember. Rendesen a jogosítottak csak egy ötöde jelent meg a gyűlésen. A megjelentek nagyobb része a közellakó polgárok, kézművesek és iparúzők voltak. A falun lakók, s ők voltak nagyobb számban, mezei elfoglaltságuk miatt csak ritkán jöhettek be a gyűlé-

sekre. A földmivelő nép beözönlése, mint az a peloponnesusi háború idejében bekövetkezett, egészen kivételes állapot volt.

Eredetileg minden prytaneia alatt egy rendes népgyűlés volt (*κυρία ἐκκλησία*); a negyedik században volt ilyen négy. A *κυρία ἐκκλησία*-nak megvolt a megállapított napirendje: az első tárgy volt a tisztviselők működésének megítélése, azután következett a gabonaügy, az ország biztonsága; ezen a gyűlésen kellett bejelenteni az *eisangeliát* (lásd 66. old.). A hatodik prytaneia rendes népgyűlésén szavaztak arról, tartásnak-e abban az évben ostracismust avagy nem. A második gyűlésen beadhatták a polgárok a magán- vagy államügyekre vonatkozó javaslatukat. A harmadik és negyedik gyűlésen községi ügyekről tárgyaltak.

A gyűlés helye a legrégibb időben a piac (*ἀγορά*) volt, a történeti időben a *Πnyx*, később a színház.

A gyűlést a prytaneia hívta össze; öt nappal a gyűlés előtt közölték a gyűlés idejét és tárgyát (*πρόγραμμα*). Külön tisztviselők gondoskodtak a gyűlés rendjének fentartásáról és arról, hogy nem jogosítottak a gyűlésbe ne jussanak. A gyűlés helyébe lépve vették át a megjelentek a jegyet (*σύμβολον*), melylyel megkapták a megállapított napidíjat; ez eleinte egy obolus volt, később három; Aristoteles idejében 9 a rendes, és 6 a rendkívüli gyűléseken való megjelenésért. Az összegyűlekezettek tetszés szerinti rendben ültek a gyűlés ideje alatt.

A gyűlés korán délelőtt kezdődött áldozattal és imával. Ezután megnyitották az elnökök, a *prytaneis*, később a *proedroi* és az *epistates*, a gyűlést. Határozni csak olyan ügyben volt szabad, a melyről a tanács már tárgyalt és melyre nézve a tanács már előzetes határozathoz (*προβούλευμα*) jutott. A nép elfogadta vagy elvetette ezt az előzetes határozatot, vagy megbeszélés után megváltoztatta. A szavazás kézfelemeléssel történt; titkos szavazás csak olyan javaslatoknál történt, a melyek egy emberre vonatkoztak (*νόμοι ἐπ' ἀνδρί*); ily esetben hatezer szavazónak kellett jelen lenni; titkos szavazás történt: *ostracismus*-nál, polgári jog vagy az *ᾄδεια* megadásánál (p. 66) és az *eisangelia* pöröknél.

A szavazás eredményének kihirdetése után az elnök feloszlatta a gyűlést. Ha a napirendet egy napon nem meritették ki, a gyűlés másnap is folyt. Ha feltűnő éjjelek (napfogyatkozás, zivatar, menny-

dörgés) zavarták meg a tanácskozást, a gyűlést megszakították.

A néphatározatokat feljegyezték; ezen okmányokat letették a levéltárba. Egyes határozatokat kőbe véstek és az Akropolison vagy más helyeken felállítottak. A feljegyzés hitelességért felelős volt a tanácsjegyző, a kinek neve mindig ki volt téve a határozat szövegében.

Bár nagy hatalommal rendelkezett a népgyűlés, még sem volt e hatalma korlátlan. Általában érvényben volt az az elv, hogy semmiféle határozat sem állhat ellentétben a törvénnyel. A ki olyasvalamit javasolt, a mi a törvénnyel ellentétben állt, a *törvénytelenység vádja* (γραφὴ παρανόμων) alatt be volt perelhető. Ha valaki ezt a vádat még a szavazás előtt emelte, a szavazás abban maradt. Megtámadható volt egy határozat, illetve annak javasolója a határozat hozatala után is egy éven belül.

Fontos határozatok épségben tartásáról az által gondoskodtak, hogy különösen súlyos büntetéseket mondtak ki az e határozatok megváltoztatójára; a ki e büntetések alól felmentve kívánt lenni, ᾧδεῖα-t kért.

A *törvényhozás*, illetve a törvények megváltoztatása az ötödik században úgy történt, hogy a népgyűlés egy szakértő emberekből álló bizottságnak adta át a javaslat kidolgozását, mely előbb a tanács elé került s csak ezután a nép elé. A negyedik században a törvényváltoztatásra vonatkozó javaslatok minden esztendő első népgyűlésén voltak beterjeszthetők. Elsősorban arról szavazott a nép, hogy a kifogásolt törvény változtatandónak látszik-e avagy nem. Ha a szavazás a változtatás szükségét tüntette fel, a rákövetkező harmadik népgyűlésen törvényhozó (*nomotheta*) bizottságot állítottak össze az esküdtekül kisorolt atheniekből; az indítványozó pedig megszerkesztette a törvényjavaslatot és azt a törvény régi szövegével együtt nyilvános helyen kifüggesztette. Miután a tanács a törvényjavaslatot megbeszélte és arról véleményt adott, a törvényjavaslat a nomotheták elé került, a kik a πρόεδροι és egy ἐπιστάτης elnöklete alatt vagy megszavazták a törvényjavaslatot, vagy elvetették és a régi mellett megmaradtak (διαχειροτονία).

Hasonló volt az eljárás akkor, ha a thesmotheták találtak hiányokat vagy ellenmondásokat a törvényekben. (p. 68.)

.Az igazságszolgáltatás.

A vádak kétfélék voltak: olyanok, a melyeket az állam, és olyanok, a melyeket magánemberek érdekében emeltek; az előbbiek neve *γραφαι*, az utóbbiaké *δικαι*. A vádló az utóbbi esetben csak a károsodott lehetett, az előbbi esetben bármely polgár. Gyilkosságnál csak a meggyilkolt rokona léphetett fel mint vádló. A kiskorúakat a törvényszék előtt a gyám képviselte, az asszonyt annak férje, atyja vagy testvére, a rabszolgát ura, a metoikost a *προστάτης*, az idegent a *proxenos*.

A tanács (*βουλή*) és a népgyűlés (*ἐκκλησία*) is szerepelt bizonyos esetekben mint törvényszék; ezek a testületek vették át az *eisangeliát* (*εἰσαγγελία*) azaz azon vádak, a melyek szerint az állam jóléte van veszélyben; így, ha valaki az államformát akarta megdönteni vagy hazaárulást követett el vagy megvesztegetés folytán a nép java ellen beszélt vagy indítványokat tett. A vádló írásba foglalta vádját és azt a thesmothetánál adta be, a ki azt tovább adta a tanácsnak. A tanács előbb a bűnösség kérdésével foglalkozott és vagy felmentette a vádlottat, vagy elítélte vagy, ha az ügy komolyabbnak látszott, az ügyet átadta a törvényszéknek, illetve, ha a vétség még súlyosabb volt, a népgyűlésnek. — Ha valaki az *εἰσαγγελία*-vádat mindjárt a népgyűlésen mondta ki, akkor a nép, ha elfogadandónak vélte a vádat, az ügyet a tanácshoz tette át, hogy ez előbb *προβούλευμα*-t mondjon, vajjon a népgyűlés ítéljen-e vagy a törvényszék.

A vádlás egy másik formája volt a *probole* (*προβολή*). A vádló a vádat a *prytaneis* által a nép elé hozta, hogy annak véleményét megtudja: helyesli-e a nép a vádat, avagy nem. Utóbbi esetben a vádló a vádat elejtette, előbbi esetben a vádló a *heliasták* törvényszékéhez fordult.

Már előbb említettük, hogy az *areopagus* (p. 63), a *prytaneis* (p. 61), egyes tisztviselők, így különösen a tizenegyek testülete (*οἱ ἐνδεκα*) mily esetekben bíráskodtak.

A bíróságok közül legfontosabb volt a demokraczia idejében a néptörvényszék, a *heliaia*. Ez a törvényszék 6000 harmincz évet meghaladt polgárból állott. Ez a 6000 polgár tiz csoportra volt felosztva; minden csoportot egy betűvel jelöltek (A, B, ... K.); a 600 emberből 100 pót-esküdtnek vétetett, úgy hogy

egy-egy csoportban 500 esküdt volt. A csoportokban a phylek lehetőleg egyenletesen voltak képviselve. Az esküdtek összességét csak rendkívül fontos esetekben hívták össze; rendes körülmények között a tárgyalásokra behívott esküdtek száma 201, 401, 501, 1001 volt. Az esküdtek élethossziglan maradtak azon csoportokban, a melyekbe eredetileg besoroztattak de évenként ismételték az esküt, hogy lelkiismeretesen járnak el hivatalukban. A kisorsolás után mindegyik esküdt egy ércz-táblácskát kapott, melyre rá volt vésvé neve, illetőségi helye és a csoport betűje.

A törvényszék üléseinek napján először kisorsolták az azon a napon szükséges esküdteket, azután sorshuzás útján beosztották az esküdteket az egyes törvényszékekhez, úgy hogy soha senki előre nem tudhatta, hol fog működni. A működésért járó napidíj, a melyet a törvényszék helyiségébe való belépés alkalmával átvett jegy (σύμβολον) ellenében kaptak, eleinte egy, később két és három obolos volt.

Ezen néptörvényszéknek a jelentősége mindinkább nagyobb lett; a többi bírói testületek hatáskörét mind jobban korlátozták, egyedül az areopagusnak maradt meg a szándékos gyilkosság esetében gyakorlott bírói joga a későbbi időben is.

A magánpörök eldöntését az atheniek *békebírákra* (διαίτηται) bízták; a viszályok ilymódon történő elintézése egyszerű és olcsó volt. Voltak nyilvános és magán-békebírák; az előbbieket ítéletétől lehetett felebezni a heliasták törvényszékéhez; az utóbbiak ítéletében a feleknek meg kellett nyugodniok.

A nyilvános békebírákat a 60-adik életévüket meghaladt polgárokból választották; senkinek sem volt szabad, ha a választás reá esett, ezen kötelezettséget visszautasítania.

Az areopagusról, mint a szándékos gyilkosságban ítélő törvényszékről már fennebb volt szó. (p. 63.)

Szintén az ἀρχων βασιλεύς elnöklete alatt működtek az *epheták*, a kiknek törvényszéke a negyedik században egyesítettet a heliaiával.

Az ephetáknak három törvényszéki helyük volt: a Palladionnál gyűltek össze, ha nem szándékos emberölés (φόνος ἀνοήσιος) és gyilkosságban való részesség felett kellett itélniök. A gyilkosság értelmi szerző-

jét és a tettest ugyanaz a büntetés érte. Nem szándékos ölést számüzetéssel büntettek. Az elítélt visszatérhetett, mihielyt a meggyikolt rokonaival kibékült. Itt ítétek az epheták azok felett is, a kik rabszolgákat, idegeneket és metoikosokat öltek meg.

A *Delphinion*-nál ítétek azok felett, a kik gyilkosságukat bevallották, de azon hiszemben voltak, hogy törvényileg nem büntetett gyilkosságot követtek el; törvényileg nem büntetett ölés volt az önvédelemben elkövetett ölés, a feleség, a leány vagy testvér elcsábítójának meggyilkolása.

Phreattoban a tenger mellett gyültek össze az epheták, ha egy számküzött avval volt vádolva, hogy a külföldön gyilkolt. A vádlott hajón jött a parthoz és a hajóról védelmezte magát.

A pereknél folytatott eljárás a következő volt: A vádló tanúk jelenlétében egy bizonyos napra azon tisztviselő elé idézte ellenfelét, a kinek elnöklete alatt szoktak folyni a tárgyalások. Ha a vádlott nem jelent meg, *in contumaciam* ítélték el, hitelt adva a vádló állításainak. — Ha a tisztviselő a vádat elfogadta, lefizették az előirt illetményeket. Magánpöröknél mindkét fél 3 drachmát fizetett, ha a per alatt levő tárgy értéke 100—1000 drachma értékű; 30 drachmát, ha értékesebb volt. A pervesztes fél megtérítette az ellenfél illetményeit is. A nyilvános pereknél fizetett drachma (*παράστασις*) csak jelképe volt annak, hogy a per megindított. A hagyatéki pöröknél és elkobzott birtokok kiadása miatt folytatott pereknél fizetett illetmény (*παρακαταβολή*) a kérdéses összeg $\frac{1}{10}$, illetve $\frac{1}{6}$ volt. A nyilvános békebíráknál (*δαιτητα*) lefizetett illetmény egy drachma volt.

A vizsgálat a tények megállapításával (*ἀνάκρισις*) kezdődött. Mindkét fél tanúkra hivatkozott és bizonyító okmányokat mutatott be, melyek azután a bíróságnál letétben maradtak. Tanuvallomásra, a közeli rokonekat kivéve, bárkít lehetett kötelezni: idegenek is tehettek vallomást; rabszolgák vallomásai csak akkor voltak érvényesek, ha kinvallatás után adattak; csak az állam ellen irányzott büntettek vizsgálatánál voltak a rabszolgák egyszerű vallomásai is érvényesek.

A vádlott kifogásolhatta azt, hogy a pör nem való azon bíróság elé, a mely elékerült; hogy a vádlónak nincs joga vádat emelni; hamis tanúsággal vádol-

hatta (δικη φεδομαρτορων) a tanukat. Csak ezen vitás dolgok elintézése után volt a pör folytatható.

A végtárgyalás nem volt meghatározott időhöz kötve; ha befejezték az elővizsgálatot, megtartották a végtárgyalást. A végtárgyalást az elnök avval kezdte meg, hogy a törvényszéknek előadta az esetet. Elsőnek szólalt fel a vádló. Mindegyik fél kétszer beszélhetett magánpöröknél, egyszer nyilvános pöröknél. A felek a törvényszék engedelmével ügyvédöket (συνήγοροι) hozhattak magukkal, a kik ügyöket részletebben kifejtették. A ki nem bizott saját ékesszólásában, hozhatott magával szónokot (λογοποιός).

A felek beszédeinek meghallgatása után a bírák előző tanácskozás nélkül mondták ki az ítéletet. A bírák egy kagylót kaptak és azt vagy az elitelő vagy a felmentő urnába dobták. Később a szavazás titkos volt; minden bíró kapott két szavazó táblácskát; az elitelő táblácska át volt lyukasztva, a másik nem. A bírák e táblácskák közül azt, a melylyel szavazni akartak, egy ércz-urnába dobták; azt, a melyre nem volt szükségük, egy fa urnába.

Ha a törvény nem adta meg a szóban levő büntetért járó büntetés nagyságát, az első szavazás után egy második szavazásra volt még szükség, a mely a felett döntött, hogy a vádló által ajánlott vagy a vádlott által választott büntetés fogadtassék-e el. A büntetés vagy testi vagy pénzbüntetés volt. A távollevők felett hozott ítéletet oszlopokra (στηλίται) írták ki. Ha nyilvános perben a vádló nem kapta a szavazatok legalább egy ötödrészét, a vádló *atimiába* esett, a mi által elvesztette jogát nyilvános perben ismét mint vádló fellépni, és 1000 drachma büntetés pénzt tartozott fizetni; magánpereknél ez a büntetés pénz a kérdéses összeg egy hatodrésze volt.

Az ítélethozatal után határnapot tűztek ki a bírság lefizetésre. Ha a határnap letelt és az elitelt kötelelességének nem tett eleget, a bírságot megkettőztették és egy újabb határnapot jelöltek ki; ha ennek letelte után sem fizette le az összeget, elkobozták vagyonát. Magánpereknél a nyertes fél az elitelt vagyonának elárveztetése által hajthatta be a törvényszék által neki odaitélt összeget.

A heliasták ítélete ellen nem lehetett felebbezni. Csak az *in contumaciam* elitelt újíthatta meg perét.

A pénzügy. Bevételek.

Athenae évenkénti bevételeit 10—20000 talentumra becsülték; e bevételek természetesen változtak időnként és legnagyobbak voltak a delos-attikai szövetség virágzása idejében.

A *rendes* bevételek főleg vámok (τελή) voltak: a be- és kiviteli vám, a mely az áru értékének egy ötvened része (2⁰/₁₀; πεντηχοστή) volt; a város kapuinál fizetett vám (διαπόλιον); a kikötő használatáért járó vám (ἐλλιμένιον); az adás-vevésnél és a béreléseknél fizetett adó, mely a szóban forgó összeg ötvenedrészét tette.

Ide tartoznak még: a rabszolgák után fizetett fejadó (3 *obolus*); a μετοίκιον; a felszabadított rabszolgák adója; az idegenek adója az iparüzés engedélyezése után.

Jövedelmeztek továbbá az állam ezüstabányái: az állam ezeket a bányákat bérbe adta: a bérlő a bánya értéke szerint megállapított összeget fizetett le egyszer s mindenkorra az államnak; a bánya a bérlő családjának (utódainak) birtokában maradt. Csak a család kihaltával adhatta az állam a bányát újra bérbe.

A bíróságoknál lefizetett illetmények, a bírságok és az elkobzott javak szintén az állam többé-kevésbbé rendes jövedelmei.

Az első attikai szövetség idejében tetemes volt a szövetségesek adója (φόροι); a szövetség virágzása idejében ez az adó 1200 talentum volt; 413-tól kezdve egyideig ezen adó helyett be- és kiviteli vámot és a szállított árúk után vámot szedtek. A második attikai szövetség tagjai által fizetett adót, mivel a φόρος szó gyűlöletes lett, συντάξεις-nek hívták.

Evenként ismétlődő jövedelme volt az államnak a *leiturgiákból*. Evvel a szóval jelölték meg az atheniek azt a kötelezettséget, a melyet egyes polgárok az állam érdekében elvállaltak. Ilyen leiturgiák voltak: a *choregia*, *gymnasiarchia* és a *hestiasis* (χορηγία, γυμνασιαρχία, ἐστίασις).

Az archon a három leggazdagabb polgárt *choregos*-okká tette, azaz reájuk róttá a tragikus karok betanításával és fellépésével járó költségeket; később

a vígjátékok számára is jelöltek ki ilyen choregosokat. Legköltségesebb volt a későbbi időben a dramatikai és lyrai versenyeknél fellépő karok betanítása (3000—5000 drachma). A *gymnasiarchos* fődözte az ünnepek alkalmával tartott fáklyás versenyek kiadásait (1200 drachma). A *ἑστιάτωρ* (*hestiator*) bizonyos ünnepeken megvendégelte az ugyanazon *phyle*-be tartozó polgárokat; ha nő volt, gondoskodott az asszonyok ellátásáról a Thesmophoria ünnep idejében.

Rendkívüli leiturgiák voltak a *trierarchia*, a *proeisphora* és az *architheoria*. A *trierarchia* volt egy háromevezős hajó (*trieres*) felszerelésének és fenntartásának kötelezettsége. A *proeisphora* volt a 300 leggazdagabb polgárnak kötelezettsége az államnak előlegezni a háború esetében szükséges és kivetett adó teljes összegét. Az *architheoros* (*ἀρχιθεωρος*) gondoskodott a külföldre (pl. Delosba) küldendő díszes követségek kiállításáról.

A rendes (*encyclikus*) leiturgiákat szükség esetén két évi időközökben kellett azon polgároknak elvállalniok, kiknek megvolt a megfelelő vagyonuk, (legalább két talentum). A midőn a peloponnesusi háború végével a polgárok vagyoni jóléte süllyedt, megengedték, hogy két-két polgár együttesen vegyen át egy-egy ilyen leiturgiát; még később az állam maga, illetve annak egy külön e célra megállapított hivatala (*agonothetai*) gondoskodott e leiturgiákról.

Ha valamely polgár azon véleményen volt, hogy egy más polgár inkább volna kötelezhető egy leiturgia elvállalására, mint ő, jogában volt neki ezt a polgárt a leiturgia átvételére felszólítani. Az ilyen módon felszólított polgár vagy elvállalta a leiturgiát vagy felajánlotta az ellenfelének a vagyon-cserét. Ha az ellenfelek nem egyeztek meg, a heliaszták törvényszéke elé került a vitás ügy.

Kiadások.

Az atheni állam kiadásai annál nagyobbak voltak, mennél jobban terjedt a demokraczia, mennél nagyobb részt kapott a nép a közmányzásban. A tanácsosok, a népgyűlés tagjainak, a törvényszék esküdteinek fizetése igen sok pénzt emésztett; nagy kiadás volt a *theorikon*, mely által módot nyújtott az állam a

szegényeknek arra, hogy a színházba és az ünnepekre elmehessenek. Zsoldot kaptak szolgák, alsóbbrendű tisztviselők; az állam fődözte a követségek kiadásait, megvendégelte az idegeneket. Sok pénzbe került az államnak a nyilvános épületeknek és templomoknak fenntartása. Legtöbb pénzt fogyasztottak a nagyszámú állami ünnepek és ünnepélyek.

A rendkívüli kiadások közé tartoztak a háború viseléssel járó kiadások. Zsoldot és ellátást kaptak a katonák; kötelezettségei voltak az államnak a lovasokkal (*hippeis*) szemben, a kiknek a szolgálatba lépéskor felszerelésre nagyobb összeget és az eltartásra békében is eltartási-költséget fizettek. A hajóhad építése és fenntartása is nagy kiadásokat okozott.

A hadügy.

A katonai kötelezettség tartott a 18-ik évtől a 60-ikig. A hadköteles polgárok névlajstromát *katalogosnak* (κατάλογος) hívták. A 18-ik életévüket betöltött fiatal emberek nevét az archon eponymos nevével bejegyezték a katalogosba, s egyuttal kitörültek a 60 évet meghaladottak neveit, a kik katonai kötelezettségüknek eleget tettek. Így együtt volt évfolyamok szerint összeállítva a negyvenkét évfolyam köteles katonasága. A szegény nép (a *thetes*) nem volt a katalogosba felvéve, de azért hadköteles volt, rendesen mint könnyű fegyveres katonaság és hajólegénység, ritkán mint nehéz fegyverzetű. A metoikosok szintén teljesítettek katonai szolgálatot, rendesen mint nehéz fegyverzetűek; de már rabszolgák csak kivételes esetekben harczoltak polgárokkal egy sorban.

A fiatal katona, 20-ik évéig, az ország területén maradt, mint határőr. Csak 20-ik éve után tartozott a külföldre is vonulni.

A katonai kötelezettség alól fel voltak mentve a tanács tagjai, a vámszedők, és a későbbi időben a nagykereskedők.

Ha szükség volt a seregre, vagyis mint ma mondanók, mozgosítás esetében, a strategos rendelte el a katonaság felkészülődését, még pedig vagy úgy, hogy csak bizonyos évfolyamokat rendelt ki, vagy úgy, hogy az összes hadköteleseket szólította fel fegyverfoglalásra.

A nehéz fegyverzetűek voltak a *hopliták* (ὁπλίται); ezek fegyverzete volt a sisak (χράνος), a mellvért (θώραξ), vagy bőrből készült vért (οπολάς), a lábvért (κνημίδες), a nehéz pász (ἀσπίς), lándzsa (δόρυ) és a kard (ἐπίφορ); a kis pajzs-szal (πέλιτη) felfegyverzetettek voltak a *peltasták* (πελτασται); a könnyű fegyverzetűek voltak a *psiloi* (ψιλοί), ezek hez tartoztak az íjászok (τοξόται), a parittyázók (σφενδονῆται) és a dárda-vetők (ἀκοντισται); a lovasok (hippeis, ἵππεις) csak a későbbi időben voltak teljesen felszerelve.

Pajzs.

A hajókon alkalmaztak evező-legénységet (ἐρέται), matrózokat (ναῦται) és katonákat (ἐπιβάται). Az evezős-legények vagy szegény polgárok, zsoldosok vagy rabszolgák voltak; a matrózok rendszeren a szigetek lakóiból, a szövetségesekekből kerültek ki; a hajókon alkalmazott katonák a rendes fegyverzetten (dárda, kard) kívül az ellenséges hajók lefogására szükséges kampókkal (δορυδρεπανον) voltak ellátva. Egy három-evezős hajó (*trieres*) összes legénysége körülbelül 200 emberből állott; ezek között volt mintegy 30 katoná. A készenlétben levő hajók száma Athenae virágzásának korában 300—400 volt.

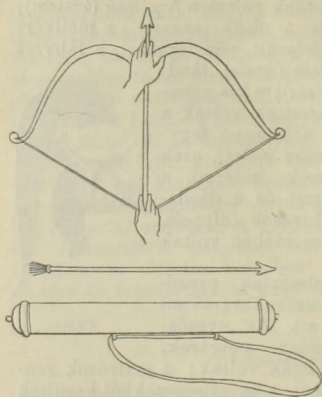
Íjász.

As atheni gyalogság 10 *taxis-ra* (τάξεις) oszlott, melyeknek élén álltak a *taxiarchoi*; a taxis be volt osztva *lochos*-okra, melyek élén álltak a *lochagoi*; a *lochos* ismét 10 és 5 emberből álló csapatokra oszlott, melyek *dekadarchoi* és *pempadarchoi* vezetése alatt állottak.

A lovasság 2 részre oszlott; egy-egy rész élén volt a *hipparchos*; mindegyik rész 10—10 *phyle*-ből állt *phylarchosok* vezetése alatt; ezeknek voltak alárendelve a *dekadarchoi*.

A rendes katonaságon kívül a sereghez tartoztak még kézművesek, orvosok, papok és jósok.

A sereg csatarendje az egész időn át majdnem

Ij, nyíl és tegez.

A csata megkezdése előtt régi szokás szerint harczidalt, *paiant* énekeltek. A jelt a támadásra a fővezér adatta trombitákkal, kürtökkel és fuvolákkal.

A görögök magánélete.

A ház.

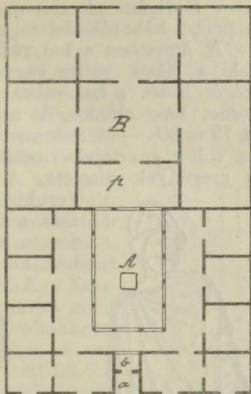
A homerosi költemények szerint a háznak három főrésze volt: a *thalamos*, a *dōma* és az *aule*. Az udvar (αὐλή) felé nyíltak a lakók hálósobái (*thalamos*, θάλαμος); ezek mögött volt a főterem (*dōma*, δῶμα), a család rendes tartózkodási helye; mögötte volt a család női tagjainak lakosztálya és az emeleten (ὀπερώϊον) a ház asszonyának szobája, hová visszavonult, ha magában akart lenni.

A történelmi időben a ház főrésze volt az *aule*; ebbe nyíltak a körülfekvő kis szobák. Az *aule* mögött volt az asszonyok lakosztálya (γυναικωνῆτις), e mögött a kert. Az utcza felé boltok voltak a bejáratától jobbra, balra. A bejárat előtti előtér (τὰ πρόθυρα) még az utcza-

változatlan maradt. A jobb szárny volt a legmegtisztelőbb hely; a szövetséges csapatok elhelyezését a strategos rendelte el. A nehéz-fegyverzetűek phylenként harczoltak. A könnyűfegyverzetűek és a lovasok vagy a szárnyakon vagy a csatasor előtt voltak felállítva. — Ha menetközben támadták meg a sereget, a hopliták négyszöget alkottak és közbe vették a könnyű-fegyverzetűeket és a podgyászt.

hoz tartozott. A bejárat mellett volt az ajtónálló szobácskája is. Úgy az *aule*, mint a *gynaikonitis* oszlopokkal volt díszítve, melyeken nyugodott a háztető, mely beárnyékolta eme részek széleit. Az udvar bejárata előtt rendszeren valamely isten (Hermes, Apollon, Hekate) szobra volt, az udvarban Zeus (Ζεὺς ἐρξείων) szobra.

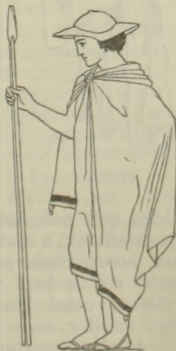
Ablakok csak az utcza felé voltak az emeleten. Kémény csak a konyhában volt. A konyha tűzhelye volt egy szersmind *Hestia* oltára.

A görög ház alaprajza.

Chiton.

Chlamys.

A ruházat.

A férfiak öltözete két darabból állt: az alsó volt a *chiton* (χιτών), a felső a *himation* (ἡμάτιον). Chiton volt kétféle: a dór, mely rövidebb volt, az ion, majd-

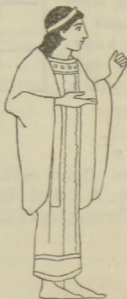
nem földigérő. A chiton eleinte újak nélkül volt, a a perzsa háborúk idejétől kezdve ujakkal volt ellátva. — A *himation* a bal vállra vetették, a hátán jobb felé a másik vállra vagy a jobb kar alá húzták és végét ismét a bal vállra vetették át. A himation a térdet még elfödte, de nem ért egész a földig (lásd p. 79 és 80). — A *tribon* (τρίβων) rövidebb felöltő volt; ez volt a spartaiak viselete, a spartaiakat utánzó és a szegények viselete. A spartai fiuk 12-dik élet-

korukig *chiton*t, a későbbi időben csak *tribon*t hordtak. Az athenaei fiuk a régebbi időben *himation* nélkül, későbbben *himation*ban jártak.

A pásztorok és földművesek

Tribon.

Régi öltözek.

ruhája volt a *diphthera* (διφθέρα). A *chlamys* (χλαμύς), a thessaliaiak, a makedonok és az athaenai ifjak ruházata, hosszúkásan négyszögletes volt, melynek keskenyebb részén levő végeit fogták be csattal; néha a szélesebb oldal közepét vetették a nyak körül, úgy hogy mind a négy szöglet lógott lefelé.

A nők öltözete általában, különösen a legrégebbi időben, nem igen különbözött a férfiakétól. A *chiton* (Homerosnál: *peplos*) megvan az asszonynál is, ugyancsak úgy a felső ruhadarab is (*chlaina*, χλαῖνα). Az asszonynál a chiton felső része előre ki van hajtva, úgy hogy az mellényszerű külön darabnak látszik. A csipők körül övet használtak az asszonyok. — A *chlaina* hosszúkás kendőhöz volna hasonlítható, a

melyet a vállra és a karokra vetettek. — Az eleinte síma chitont később ránczokba fektetve használták; az öv felett kihúzták az embermagasságnál hosszabbra szabott részét a chitonnak. A chitonviselésnek módja időnként változott. A mellékelt képen a nő a chiton felső részét jobb vállán bekapcsolja, miután már a bal vállon a mellő és hátsó részt bekapcsolta volt.

A nő felső ruhája a későbbi időben épügy mint a férfianál a *himation*. Eleinte úgy használták a himationt mint valami kendőt, később úgy használták mint a férfiak. Gyakran mind a két kéz volt a himationnal eltakarva, néha csak a bal. Az alsó kép az aszszony utczai öltözetét tünteti fel. A *himation* a földig ér, a felső ruha elfüdi a vállat és a fejet is úgy, hogy épen csak az arc látszik ki.

A görögök rendesen hajadon fővel jártak-keltek a szabadban is. Utazások alkalmával használtak széles karimás kalapot (*petasos*, πέτασος),

mely egyszersmind az ifjakknak is védelműl szolgált a nap sugarai ellen. A *pilos* (πίλος) a földmivesek nemezkalapja, melyet ők is csak tél idejében hordtak. Esős időben bőrből készült sapkát (*kyne*, κυνή) használtak. — A lányok hajadon fővel jártak, hajuk vagy egészen szabadon függött le, vagy fonatokban volt. Későbbben konytba kötve vagy hátrafelé fésülve viselték hajukat. A haj összetartására vagy hálót használtak, vagy szalagot (μίτρα), melyet néha széles érczkarikával vagy aranyozott bőrkarikával helyettesítettek. A haj festése nem volt ritka dolog; a világos szőke haját különösen szépnek tartottak.

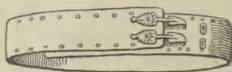
A láb védelmére rendesen majd erősebb majd gyengébb talpakat (ὀποδήματα), vagy félczipőket (*xρηπίς* lat. *crepida*) használtak; a meztláb

Peplos.

Himation.

Öv.

való megjelenést nem tartották illetlennek. Utazáson, vadászon és lovaglásnál magas, fűzős csizmát használtak. Az asszonyok cipőit nem különbözték a férfiakétól.

Az étkezések.

A homerosi költemények szerint a főétkezés délen volt; ez volt a *deipnon* (δειπνον); a reggeli (ἄριστον) és az estebéd (δορπνον) kisebb jelentőségűek voltak.

A későbbi időben az estebéd lett a főétkezés; reggeli volt kettő; az első reggeli, melyet mindjárt a fölkelés után költöttek el, csak kenyérből és egy kevés borból állott; a második (most tulajdonképeni ἄριστον) már gazdagabb volt; ezen már meleg ételek is kerültek az asztalra.

A családias jellegű ebédnél jelen voltak az összes családtagok: a háziasszony és a gyermekek. A házura kényelmesen pamlagján hevert, mellette ült a ház úrnője, hasonlóképen ültek a gyermekek. Ha (férfi) vendégek vettek részt az ebéden, a családtagok az aszonyok lakosztályában költöttek el az ebédet. A férfiak magukra maradtak.

A körülálló pamlagokon ketten-hárman feküdtek; bal karjukra támaszkodtak, jobb kezüket használták az étkezésnél. Az étkezéshez való leheverést láb- és kézmosás előzte meg. A háromlábu asztalt, a melyeken az ételeket tartalmazó tálak voltak, csak azután hozták be. Az étkezések általában véve egyszerűek voltak. A húsfélék közül különösen kedvelték az áldozatokul használt háziállatok húsát, a szárnyasokat és a halakat. A kenyér búzalisztból készült. A szegényebb osztály főétele a *maza* (μαζα) volt, árpából készült kása.

Az evés közben kevesett ittak. Ha az étkezést nem követte *symposion*, a vendégek újbóli kézmosás után áldoztak a jó szellemnek, felkeltek és eltávoztak. A *symposion* rendszeren nem kezdődött naplemente előtt. A bort nem itták tisztán. A bor vegyítése vízzel a rendes étkezéseknél a kehelyben történt, nagyobb lakomáknál egy külön vegyítő edényben (kratér, κρατήρ), a melyből merítő kanállal öntötték át az italt

az ivóedénybe. A bor és víz aránya körülbelől 2 : 5 és 2 : 3 volt. — A symposiont különösen kellemessé tette az élénk társalgás, mely a bor hatása alatt szabadon folyt, az ének és mindenféle kisebb játékok.

Különösen kedvelt játékok voltak a talányok feladása, az emlékezet-próbái, betű- és szótag-rejtvények. — Volt a görögöknek egy a sakk-játékhoz hasonló játékuk, a melyben az ellenfelek arra törekedtek, hogy egymásnak köveit elszedjék (παιττα). — Volt ezenkívül még kétféle kockajátékuk. Az egyiknél a kockák lapjai számokkal voltak ellátva; legkedvezőbbnek vették a három „hatos“ dobását, legrosszabbak a három „egyes“ dobását. — Egy másik faja a kockajátéknak volt az, a melyben a 4 használt kockán csak 4 lap volt számmal ellátva (1, 3, 4, 6). Legkedvezőbb volt az a dobás, a mikor a négy kocka az 1, 3, 4, 6 számokat mutatták. — Ismerték és játszották a görögök a páros és páratlan játékot is.

A férfiak foglalkozása.

A művelt polgári osztályhoz tartozó férfiak államhivatalokat viseltek, katonai szolgálatot teljesítettek, a tudományoknak és művészeteknek éltek, istentiszteletet végeztek, tanítással, gyógyítással vagy a gazdaság vezetésével foglalkoztak.

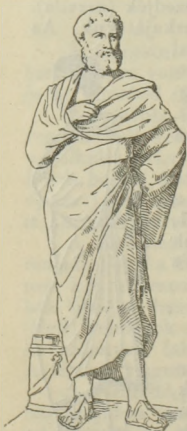
Eleinte az államszolgálatért fizetés nem járt, sőt a fizetést lealáazónak tekintették; idők folyamán változás állott be e tekintetben; nemcsak az alsó, hanem a felső állásokban levő tisztviselők is kaptak tiszteletdíjat vagy fizetést.

Külön képesítésre az állami szolgálatba való belépéshez nem volt szükség; minden mivel polgár részesítette fiát azon tanításban, melyben ifjakat részesíteni szokás volt. A tulajdonképeni iskolai tanítás a tizenhatodik évvel be volt fejezve. Kinek módjában volt, az későbbi éveiben is tovább képezte magát a retorikában, a philosophiában, a grammatikában és a matematikában.

Himation.

A gyermek nevelésének főfeladata volt: a gyermeket testileg és lelkileg derék (καλὸς καγαθός = szép és jó) emberré nevelni. A nevelés kiterjeszkedett a szellem és a test harmonikus fejlesztésére. A szellem nevelésére szolgált a zene (ἡ μουσική), az írás, az olvasás, a számolás; a test nevelésére a torna, a játékok. Az írás tanulásánál eleinte viaszkkal bekent táblát használtak, később téntát és írónádat. A számolásnál számolódeszka (ἄβαξ) szolgált a gyerekeknek segítségül. —

Himation.

Miután a gyermek megtanult írni és olvasni, hozzáfogtak a legkiválóbb klasszikusok, különösen Homeros műveinek olvasásához. A zene ismeretét minden mivelt emberről feltételezték; a hangszerek közül kedvelték a flótát, később a lyrát és a kytharát. — A testi nevelés külön tanítókra (paidotribai, παιδοτριβαι) volt rábízva; a tanítás helye volt a városi kerületek által fentartott *palaistra* (παλαίστρα). A város kerületén kívül eső *gymnasiumok* (γυμνάσια) nem a gyermekek tornázó helyei voltak, hanem a felnőttek találkozási helye, hol ezek testgyakorlatokat végeztek, sétáltak, fürödtek és társalogtak. A fiúk tornázása könnyű játékokkal kezdődött; később tanulták a birkózást, gyakorolták magukat futásban, diskosdobásban, dardahajításban stb; az ökölvívás itt ki volt zárva.

A szabad emberhez nem illőnek tartották a görögök a kézműves, az iparos foglalkozását. A kézműves jelzésére használt szó *banauos* (βάνανος), mely tulajdonképen „tűzhely mellett dolgozót“ jelent, megvetés, gúny kifejezője. Athenaeben egy ideig még voltak iparúzó szabad polgárok, de már később egészen a *metoikosoknak* engedték át a kenyérkereset e nemét. Spartában sohasem foglalkozott a szabad ember kézimunkával; itt a *perioikusok* és a falusi emberek végezték ezt a munkát. Gyakran gúnyból vagy félreértés következtében ráfogták egyes kiváló egyénekre, hogy iparosok; e kitételeket nem szabad

szóról szóra venni; ilyen esetekben tőkepénzesekről van szó, a kik gyakran a mesterséghez nem is értettek s csak a tőkéjüket adták ide, hogy azt iparvállalatokban értékesítsék.

Mint a milyen nagy tiszteletben állott a nagykereskedő, ép oly kevéssé becsülték a kiskereskedőt, a ki már az árúknak gyakran előforduló hamisítása miatt is rossz hirben állott. A kiskereskedők a piacon és utcákban árulták szedett-vedett holmijukat, élelmi szereket, olajat, szenet és más efféle és hangos kiáltással kínálgatták azt a járó-kelőknek. A nagykereskedőknek az állam mindenféle kedvezményeket adott, katonai szolgálat alól felmentették, peres ügyeiket gyorsan elintézték stb. A nagykereskedők által fizetett adó tetemes volt. Az idegen országokból jött árúk főrakodó helye eleinte Korinthus volt, a perzsaháborúk idejétől kezdve Athenae.

A temetés.

A házat, melyben halott van, tisztátalannak tartották, a miért is edényben tiszta vizet tettek a ház elé, hogy avval a távozók lemosás magokat. Miután a holtak szemét és száját lezárták, a családhoz tartozó asszonyok megmosták a holttestet. A halott szájába pénzdarabot tettek, hogy Charon, az alvilág révése, átszállítsa a halottat az alvilágba. A halott kiterítése a ház oszlopcsarnokában történt, oly helyen, a melyre a nap nem süthetett. A halott fejét virággal díszítették, testét fehér ruha fődte, csak feje és lábai maradtak födetlenül.

Itt gyülekeztek a rokonok és ismerősök, hogy búcsút vegyenek a halottól. Fogadott asszonyok halotti dalokat énekeltek, melybe belevegyült a családtagok sirása, jajgatása. A halottak bebalzsamozása nem volt a görögöknél divat. A halottakat vagy eltemették vagy elégették. A temetés általánosabb volt, olcsóbb is volt. Külföldön elhalottakat elégették. A temetkezés helye a városon kívül volt. A temetést reggel napkelte előtt tartották. A halottat rabszolgák vitték ki; érdemesebb embereket polgárok vitték. A koporsó, melybe a halottat tették, rendszeren fából volt, de voltak kőből készült koporsók is és sziklába vésett sírhelyek. Halotti beszédeket csak kivételes esetekben mondtak. A temetés után a halottas

házban halotti tort ültek, a melyre a halott rokonai hivatalosak voltak. A temetést követő harmadik vagy kilenczedik napon áldozatot mutattak be a rokonok a sírnál. A sír fölé sírkövet volt szokás állítani, a melyen a halott neve és érdemei voltak feljegyezve. Gyakran szobrok díszítették a sír helyét, melyek játszó gyermeket, harczba vonuló katonát, diskusdobó ifjút, ékszerét néző asszonyt, vagy hasonlót ábrázoltak.

Ünnepek és ünnepi játékok.

A görögök ünnepei részben *nemzeti* ünnepek voltak, a melyeken az összes görögök részt vettek, részben *külön* ünnepek, a melyeket csak egyes görög államokban ültek meg.

Az előbbiekhöz tartoztak az *olympiai*, a *pythoni*, a *nemeai* és az *isthmosi* ünnepek.

A monda szerint már Herakles rendezett *Olympiában* versenyt még Kronos uralma idejében. Ugyancsak itt versenyzett még a monda szerint Kronos, Zeus, Apollon, Ares és Hermes. — A görögök az olympiai játékok szervezését az elisi *Iphitosnak*, *Lykurgos* kortársának, tulajdonították. 776 óta feljegyezték az elisi papok az olympiai játékokon győztesek neveit; ez a jegyzék lett a görög időszámítás alapja. A játékokat minden ötödik évben tartották nyár közepén és 5, 6, 7 napig tartottak. Eleinte csak a Peloponnesus államai vettek ezen ünnepeken részt, de később (a 7-ik századtól kezdve) az összes államok, a Kis-Ázsiában és Nagy Görögországban lakó görögök is. — Az ünnepek áldozatokkal, különösen Zeusnak bemutatott áldozatokkal kezdődtek. A versenyek rendezői és versenybírák voltak a *hellanodikai* (Ἑλλανοδίται), kiknek száma felment tizig, sőt tizenkettőig. A versenyekhez minden szabad görögember jelentkezhett; barbarok és rabszolgák jelen lehettek mint nézők; asszonyok a játékok nézésétől is el voltak tiltva (lányok nem.) — Eleinte csak futásban versenyeztek, később ökölvívásban is és a *pentathlonban* (futás, ugrás, birkózás, diskos- és dárdavetésben), kocsiversenyben, *pankrationban* (ökölvívás és birkózásban) és fegyveres versenyfutásban. — A versenyben győztes olajfaágakból készült koszorút és pálmaágot kapott. A versenyt követő lakomán a győztes tiszteletére győzelmi dalokat (*epinikia*) énekeltek. — Hazájukban a

győztesek rendkívül nagy megtiszteltetésekben részesültek, szobrokat állítottak nekik, tiszteleti ajándékokat kaptak, mindenféle terhektől felmentették őket stb.

Az ötödik század közepétől kezdve költők, szónokok is bemutatták műveiket e játékokon (Herodotos történeti munkájából olvasott itt fel részeket.)

A *pythoni* játékokat (τὰ Πύθια) Apollon alapította, miután Pythont, a kit majd sárkánynak majd gonosztevőnek tartottak, legyőzte. Ezeket a játékokat is négyévenként, azaz minden ötödik évben tartották, még pedig az *olympias* harmadik évében. Az ünnep helye a Parnassos tövében elterülő síkság volt (a *Delphi* közelében levő *Krisa* városa mellett). A versenyek, melyek úgy mint az egész ünnep, Apollon tiszteletére tartattak, eleinte csak költők és énekesek versenyei (ἀγων μουσικός) voltak, csak később járultak e versenyekhez gymnastikai és kocsiversenyek is. — A győztes borostyánkoszorút és pálmaágot kapott.

A *nemeai* játékok alapítói a *heten*, a kik Thebae ellen vonultak. A játékokat kétévenként, tehát minden harmadik évben tartották, egyszer nyáron, egyszer télen. Tartották a játékokat a nemeai Zeus (Ζεὺς Νεμεαῖος) tiszteletére Argolisban a nemeai völgyben. Ezeken az ünnepeken is voltak költői, gymnastikai és kocsiversenyek. A győztes örökzöldből való koszorút és pálmaágot kapott.

Az *isthmosi* játékok, melyeket a korinthusi isthmuson (földszoroson) Poseidon tiszteletére tartottak, az olympiai játékok után leghiresebbek és leglátogatottabbak voltak. Alapításukat majd Poseidon és Heliosnak, majd Poseidonnak, majd Theseusnak tulajdonították. A játékokat az olympias első és harmadik évében tartották, tehát kétévenként, mint a nemeai játékokat. A győztes örökzöldből való koszorút és pálmaágot kapott.

A többi ünnepek közül, melyek nem voltak általános nemzeti ünnepek, leghiresebbek voltak az Attikában és a Spartában tartott ünnepek. Az attikai ünnepek voltak a *Panathenaia*, az *Eleusinia*, a *Thesmophoria*, az *Apaturia*, a *Lenia*, a *Dionysia*, a *Thargelia*.

A *Panathenaia* ünnepét Athenae védőistennőjének, Athena Polias tiszteletére tartották, az attikai év első hónapjának, a Hekatombaionnak (julius) második felében. Minden ötödik évben nagy pompával

ülték meg ezeket az ünnepeket; ezek voltak a *nagy Panathenaiák*. Az ünnep kezdetén versenyeket tartottak. Az ünnep legfényesebb része volt az utolsó napon tartott körmenet. Külön e célra kiszemelt leányok díszes ruhát vittek fel a városon kívüli Kerameikosból a védőistennőnek Athenának, kinek szent olajfa fájából készült szobra a várban állott. A körmeneten részt vett az egész város. Papok és azok szolgálói, kik az áldozatra szánt állatokat vezették, asszonyok és leányok, a kik kosarakban vagy edényekben áldozati ajándékokat vittek, öregek, díszes katonai ruhába öltözött ifjak, lovasok, a versenyben győztesek; de még metoikosok, azok feleségei, rabszolgák és felszabadított rabszolgák is résztvettek a körmeneten. Más városok, különösen gyarmatvárosok küldöttségileg képviseltették magukat. Az ünnep végét áldozatok és lakoma képezték.

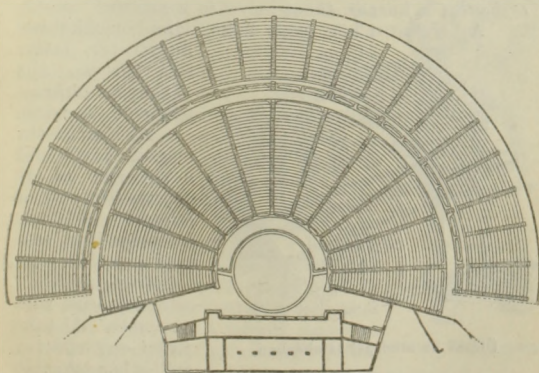
Az *Eleusinia* ünnepét részben Athenaeben, részben Eleusisben tartották, a hol a Hadestől elrablott Persephone ismét a föld színére és anyjához, Demeterhez, visszakerült. Az ünnep kilencz napra terjedt ki; az első öt napon, még Athenaeben, áldozatokat mutatnak be Demeternek, Dionysosnak és más isteneknek; a hatodikon kivonultak a négy órányi távolságban levő Eleusisbe; itt éjszaka végezték a titokzatos szertartásokat; a nyolczadik napon hosszabb böjtölés után magukhoz vették a lisztből és vízből készült *kykeont*, a mely az átmenetet jelölte a szomorúságból a vig-ságba és jelképezte az örömet, a melyet Demeter érzett, miután leányát megtalálta. A kilenczedik napon sajátyszerű edényekből öntött italáldozatokkal végződött az ünnep. Az ünnep ideje volt szeptember, az attikai *Boëdromion*.

A *Thesmophoria* ünnepén, a melyet az Athenaetől másfélórai távolságban levő Halimus községben ültek meg *Pyanepsion* (október) havában, csak asszonyok vettek részt. Az ünnep *Demeter Thesmophoros* istennő ünnepe volt; az ünnepen hálát adtak az istennőnek azon jótéteményekért, melyekben ő az embereket a földműveléshez való szoktatás által részesítette.

Az *Apaturia* a phratriák ünnepe volt Zeus, Athenae és Hephaistos tiszteletére; ezen az ünnepen mely ugyancsak *Pyanepsion* (október) havára esett, mutatták be a lefolyt év alatt született gyermekeket a phratriának.

A *Lenaiá* Dionysos Lenaios ünnepe, a szüret ünnepe, melyet Gamelion (január) havában ültek meg a városban; oly későn azért tartották az ünnepet, hogy a falusiak is részt vehessenek azon, miután munkájukat a mezőn és a szőlőben elvégezték. A *Lenaiakon* tartották azokat a meneteket (komos, *κῶμος*), melyek után elnevezték később a komoediát. Különösen ezen ünnep dithyrambusaiból fejlődött ki később a tragoedia. Egynehány nap drámai előadásoknak volt szánva.

Az epidaurosí színház alaprajza.

A *nagy Dionysia* (Διονύσια μέγαρα) Elaphebolion (márczius) havában tartattak és Athenae virágzásának korában valószínűleg hat napig tartottak. Az ünnep fénypontja volt a komoediák és tragoediák előadása, mely nagy költségbe került és igen sok idegent hozott Athenaebe. Az állandó színház építése előtt faépítményen adták elő a darabokat. Az állandó színház építését a 70-ik Olympiasban (450 K. e.) kezdték meg és csak Demosthenes idejében készült el; hely volt e színházban 30,000 embernek.

A *Thargelia* Apollon tiszteletére az attikai év utolsó előtti hónapjában (Thargelion) tartott ünnep.

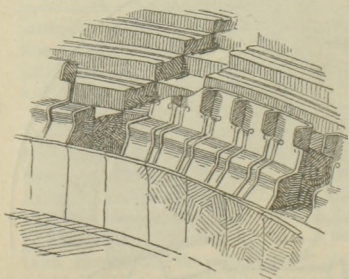
A spartaiak ünnepei közül nagyobbak voltak a *Hyakinthia*, melyet a korán elhalt Hyakinthos emlé-

kére tartottak három napon keresztül, és a *Karneia*, egy kilencz napig tartó ünnep, a mely mint dór törzs-ünnep, más helyen lakó dóroknál is megtartatott; ezen utóbbi ünnepen Apollon Karneioszt tisztelték a róla elnevezett Karneios (augusztus) havában; ebben a hónapban a spartaiak csak az ünnep letelte után vonultak a háborúba.

A színház.

A régi görög színháznak két része volt: az *orchestra*, a karnak táncz-helye és a *nézőtér*.

Az *orchestra* kör, vagy félköralakú-homokkal be-

Ülések az athenaei színházban.

hintett tér, melynek közepén állt Dionysos oltára (thymele, θυμῆλη).

Az *orchestra* mögött körülbelöl 3 méterrel az *orchestra* felett volt a színpad, melynek mélysége igen csekély volt; az epidauroszi színház színpadja csak 2.41 m. mély. A színpadot egy emletes épület homlokzatát

ábrázoló fal vette körül. A hátsó falban három ajtó volt, melyeken jöttek és mentek a színészek. Az épület szárnyaiban, tehát a színpadot jobbról és balról elzáró falban is voltak ajtók.

Mint láttuk, az *orchestra* és színpad között kb. 3 méternyi magasság-külömbőség van; minthogy nehezen képzelhető, hogy miképen játszhattak össze a színpadon levő színész és a 3 méterrel alatta álló kar, ujabban azt hiszik, hogy az orchestrán egy faszervezetet állítottak fel a kar számára, úgy hogy ilyen módon a kar a színpaddal egy magasságba jutott. E mellett a nézet mellett szól még az is, hogy a karnak a homokkal fedett orchestrában bizonyára nehéz volt táncmozdulatokat végezni, hogy tehát e faszervezetet a kar tánczolásának megkönnyébbítésére is építették. A *thymele* szót ezen állvány megjelölésére is használták.

Ujabbban azt a nézetet is hangoztatták, hogy a görög színházban a római idők előtt nem is volt külön, magasabban épített színpad, hanem hogy úgy a kar, mint a színész az orchestrában játszottak. E mellett a nézet mellett szól a *kothurnus* használata is. A kothurnus magastalpú cipő, melyet a színészek azért használtak, hogy alakjuk kiemelkedőbb legyen.

A *nézőtér* számára a görögök rendszeren egy természetes lejtőt, egy domb oldalát használták fel, a melybe félköralakban beleépítették vagy belevésték, ha a domb sziklás volt, az üléseket. A régebb időben rendszeren fából építették a nézőtér üléseit; az előadások után ismét lebontották a faépítményt.

A nézőteret egy félköralakú folyosó (*diazoma*) két részre osztotta. Sugár irányában épített lépcsők ék-alakú részekre osztották a teret; az itt levezető lépcsők félakkora magasságúak voltak, mint azok a lépcsők, a melyeken a néző közönség ült. Az ülések úgy voltak építve, hogy a nézők előtt könnyen elmehettek a helyüket felkereső emberek, a nélkül, hogy az előttiük ülők ruháit bepiszkolták volna. Színész kothurnussal.

Az alsó sorok, a melyek az orchestra közelében voltak, megtisztelő ülések voltak, melyek bizonyos kitűnő emberek vagy magasrangú tisztviselők számára fenn voltak tartva. A felső ülésekből rendszeren szép kilátás nyílt a körülfekvő vidékre vagy a tengerre.

Bemenni a színházba lehetett az orchestra jobb és bal oldalán épített bejáratokon át. Ezek a bejáratok (*parodoi*) szolgáltak bejáratul a karnak is

TARTALOM.

A lakosság beosztása . . .	3	Az attikai állam alakulása	37
A polgárok	6	A királyság és a nemes-	
A család	6	ség uralma	38
A nemzetségek és törzsek	7	Drakon törvényhozása .	39
A községek és kerületek,		Solon alkotmánya . . .	41
a falu és a város . .	8	A Peisistratidák, és Kleis-	
Az államformák és azok fej-		thenes alkotmánya . .	43
lődése	9	A demokraczia fejlődése	
A homerosi állam és a		Perikles korában . .	44
királyság	9	A demokraczia tovább-	
Az átmenet a királyság-		fejlődése és elfajulása	46
tól az aristokraczia		A harmincz zsarnok . .	48
uralmához	10	Az attikai demokraczia	
Az oligarchia	11	338-ig	48
A törvényhozók és a		Athenae Macedonia és	
tyrannusok	11	Róma uraima alatt .	50
A demokraczia	13	II. Az állam szervezete .	52
Az államok viszonyai egy-		A lakosság osztályozása	52
máshoz	16	A polgárjog	53
Nemzetközijogviszonyok	16	A tisztviselők	55
Az amphiktyoniák és a		Az archonok	57
törzsek szövetségei .	17	Pénzügyi tisztviselők .	59
Az anyaváros és a gyar-		Katonai tisztviselők . .	60
matok	26	Rendőri tisztviselők . .	60
Sparta	28	Az ötszázak tanácsa és	
A dórok a Peloponnesus-		az areopagus	61
ban	28	A népgyűlés	63
A dór állam Lakoniában	28	Az igazság szolgáltatás	66
A heloták és perioikusok	29	A pénzügy	70
A spartaiak	30	Bevétel	70
A királyok	31	Kiadások	71
A gerusia	31	A hadügy	72
A népgyűlés	31	A görögök magánélete .	74
Az ephorusok	32	A ház	74
A nevelés és életrend .	33	A ruházat	75
A hadsereg szervezete	34	Az étkezések	78
A hadi tengerészet . .	34	A férfiak foglalkozása .	79
Sparta sülyedése . . .	35	A temetés	81
Az athenaeiek állama . .	37	Ünnepek és ünnepi játék	82
I. Alkotmánytörténeti át-		A színház	86
tekintés	37		

